

**T.C
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

BİNGÖL'DE ZAZACA ATASÖZLERİNİN TAHLİLİ

BURÇİN ASNA

122301101

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ

BİNGÖL-2014

**T.C
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ
ZAZA DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

BİNGÖL'DE ZAZACA ATASÖZLERİNİN TAHLİLİ

BURÇİN ASNA

122301101

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ

BİNGÖL-2014

TEZ ONAY

Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ

Üye : Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ

Üye : Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Akademik Unvan, Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZONAY.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ.....	viii
TABLolar.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
A. ATASÖZÜ NEDİR VE GENEL ÖZELLİKLERİ.....	1
B. ATASÖZLERİNİN DOĞUŞU VE KAYNAKLARI.....	7
a. Bilge ve bilgin kişilerin söyledikleri güzel sözlerin topluma mal olması:	7
b. Şiirlerden alınan bazı mısra ve beyitler:.....	8
c. Tevrat, İncil, Kur'an gibi kutsal kitaplar ve dini metinlerden alınan sözler:	10
d. Öykü ve fıkralardan alınan atasözleri:	12

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. ATASÖZLERİNDE CÜMLE YAPISI	14
1.2. CÜMLE TÜRLERİNE GÖRE ATASÖZLERİ	15
1.2.1. Yalın Cümle	15
1.2.2. Birleşik Cümle	16
1.2.3. Sıralı Cümle	16
1.2.4. Devrik Cümle.....	17
1.3. GENEL OLARAK ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ	18
1.3.1. Şekil Özellikleri	18
1.3.2. Benzetmeli Anlatım	18
1.3.3. Uyaklı Anlatım.....	19
1.3.4. Ölçülü Anlatım.....	20
1.3.5. Kısa ve Özlü Anlatım.....	21
1.4. KONULARI BAKIMINDAN ATASÖZÜ ÇEŞİTLERİ.....	22
1.4.1. Sosyal Olayların Oluşumunu Belirten Atasözleri.....	22
1.4.2. Sosyal Olaylardan Alınan Dersleri “Doğrudan” Veren Atasözleri.....	23
1.4.3. Doğa Olaylarının Oluşumunu Belirten Atasözleri.....	23

1.4.4. Zaman Bakımından Atasözü Çeşitleri	24
1.5. SÖYLENDİKLERİ BÖLGEYE GÖRE ATASÖZÜ ÇEŞİTLERİ	25
1.6. ATASÖZLERİNİN TESPİT EDİLMESİ VE DERLENME ŞEKLİ	26
1.7. ATASÖZLERİNDE KALIPLAŞMA	29

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. BİNGÖL'ÜN COĞRAFİ KONUMU VE KÜLTÜREL YAPISI	31
2.2. DİL VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA ZAZA ATASÖZLERİ	36
2.3. BİNGÖL'DE ATASÖZÜ ANLATMA GELENEĞİ	41
2.4. BİNGÖL ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE ATASÖZLERİ ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	43
2.5. BİNGÖL ATASÖZLERİNİN KONU TASNİFİ	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. BİNGÖL ATASÖZLERİNDE TESBİT EDİLEN KONULAR	52
3.1.1. Adalet	53
3.1.2. Akıllılık	55
3.1.3. Akraba-Aile	57
3.1.4. Alçakgönüllülük	60
3.1.5. Alışkanlık	62
3.1.6. Alınyazısı	64
3.1.7. Allah	65
3.1.8. Ana-Baba	67
3.1.9. Aşk	70
3.1.10. Bilgi	72
3.1.11. Cimrilik	74
3.1.12. Cömertlik	76
3.1.13. Çalışkanlık	78
3.1.14. Çocuk	79
3.1.15. Dini İnanç	81
3.1.16. Doğa Olayları	84
3.1.17. Dost	86
3.1.18. Dürüstlük	88
3.1.19. Eğitim	89

3. 1.20. Evlilik.....	92
3.1.21.Güven.....	94
3.1.22. Hayvanlar.....	96
3.1.23. İş.....	98
3.1.24. İyilik.....	99
3.1.25. Kadın.....	101
3.1.26. Komşu.....	103
3.1. 27. Tarım.....	105
3.1.28.Temizlik.....	108
3.1. 29.Terbiye.....	109
3.1.30. Zaman.....	112
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	117

KURTE

“*Vateyê verênan*”, yo vasîfa anonim kirîşenî, pilun ma ra miras mend, pê faydayî tecrûbanî cemaâtun seserrî nekl bî nesli kê yêni, ma pilun xura seni musay sê ma zî kijûn xura ina nekl kê. Vasfe vateyê verînan, her zamûn didaktik o. Her cemaât zê xwi, adet xwi bîna kêni. În cemaatun pê edetûn xwi vateyê verînanî virazênî. A ke cigeryenî edebiyatî şar, kenaât yîn senin sê, zere in kultiri d’ yo dumara pil est a, inizi vatê verînûnî. Yo cemaati d’ vateyê verînan zaf sê un in cemaatun adet yîn zaf pîl ehendi z’ qiymetliy o. În gurî ser yo cemaât vateyê verînan ra gewetina zê ziwan û kultiranî a kum indena verin o. Ma zî no fikr ra herekêt kerd. Zengintîyê ziwan û kulturî koma Zazayân xewêtâ teza xwi di nimune kerd.

Edebîyatê Zazakî, çend ser est kulturê fekkî ser in adetûn senî ard ser, senî viraşt, ma in merak kerd. Ser tez xwi d’ viraşt. În adetûn gerek edebî gerek ziwan ser seni ome dinya ma tez xwi d’ xewîtna. În tezi d’ zerê Çewlîg’id ma tedayiş kerd. Ma di kî Edebîyatê Zazakî vateyê verînan zaf muhim yo ca tepişen. În tezi d’ ma in gurî tespit kerd.

Xewata tez a xwi, ma vateyê verînan pê metodî pêserantiş viraşt. Qisma dekwetiş di, ma tarihî edebiyatî koma Zazayan ser di zonayiş da. Besa yoyîn di; wasifî vatêyî verînanî umumî ma da. Besa diyîn; şeklî vateyê verînanî Çewlîg ma da. Besa hireyîn di; tasnifî mevzuî vateyê verînanî Çewlîg kerd. În xewat ser ma a metnî a vatêyê verînan ard peser da. Ma xewata peyîn di z’ derheqî ci “ materyalî û şexsanî çime” di zonayiş da. No tewîr, vateyê verînan kê Çewlîg di, qise benî miyon Edebeyatî Zazayan di, çend cayî yîn qiymet inan ma xewata tez d’ izâh kerd. Na fikr ra tez kê a hedrê kerda, semedî cihetî folklor û edebiyatî vateyê verînan Çewlîg gelêk zenginî, ma derhekqî inun ser wekentîş û xewat a metne viraşt.

Çekuyane Mifteyî: Kultur, folklor, Vateyê Verênan, Ziwan Zazakî, Vatêye Verînûnî Çewlig’î.

ÖZET

Atasözleri anonim özellik taşıyan, geçmişten miras kalan, toplumların yüzyıllar boyunca yaşadığı veya tecrübelerden faydalanarak gelecek kuşaklara aktardıkları didaktik nitelikteki özlü sözlerdir. Her toplumun kendi kültüründen beslenerek yarattığı (*vateyê verênan*) atasözleri vardır. Bir milletin atasözü geleneği ne kadar güçlü ise o toplumun kültürü ve dili o kadar eskidir. Bizler de bu kabuldense hareketle Zaza toplumunun dil ve kültürel zenginliği araştırarak metod olarak tahlile dayalı olarak bu tez çalışmasında “*Bingöl Atasözleri*”ni açıklamaya çalıştık.

Zaza Edebiyatı, yüzyıllardır sözlü geleneğine yaslanarak kültürel zenginliğini gelecek kuşaklara aktarma çabası içinde olmuştur. Bu dilsel ve edebi aktarımın en önemli kültür unsurlarından biri de “*atasözleri*”dir. Bingöl ili ve ilçelerinde araştırmalar yaparak Zaza Edebiyatı’nda “*atasözü*” geleneğini, tez çalışmamızda incelemeye çalıştık.

Tez çalışmasına konu olan atasözleri, derleme metoduna başvurulmuş olarak incelenmiştir. *Giriş* kısmında; Bingöl’ün coğrafi konumu ve kültürel yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde atasözlerinin tanımlamaları yapılarak genel özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. *Birinci bölümde*; Bingöl atasözlerinin derlenme şekli incelenmiştir. İnceleme yapılırken biçimsel özelliklerine göre atasözleri sınıflandırılmıştır. *İkinci bölümde*, Bingöl atasözlerinin derlenme şekli ve anlatma geleneği hakkında bilgiler verilmiştir. *Üçüncü bölümde* ise Bingöl’de sözlü olarak konuşulan atasözlerini otuz konu başlığı altında tasnifi yapılmıştır. Tez çalışmasında örneklediğimiz atasözleri, Zazaca-Türkçe açıklamalarıyla birlikte verilerek Bingöl’de konuşulan atasözlerinin dilsel ve biçimsel farklılıkları tez çalışmasında incelenmiştir. Bu düşüncelerden hareketle hazırlanan tez çalışmasında Bingöl atasözleri, folklor ve halk edebiyatı açısından oldukça zengin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Folklor, Atasözü, Zaza Dili, Bingöl Atasözleri.

ABSTRACT

Vatê verinûn- proverbs are forms that carry out anonym features, which we inherited from our ancestors. In addition, they are the experiences which are transformed from a society to another society. Each society has Vatê verinûn-proverbs. According to a general idea of folkloric scholars, the stronger is a nation's proverbs tradition, the older is that society's culture and language. Being aware of this fact, we try to exemplify the richness of the Zaza society's language and culture.

Throughout centuries, Zaza literature has an aim to transfer the cultural wealth to the next generation. Proverbs have a vital duty lingual and literary transmission. We try to reveal how Zaza literature has a strong tradition via our study carried out in Bingol province and its districts.

Collection method is applied to focus on proverbs in this study. In the introduction part, the information is given to identify the history and literature of the Zaza society. In the first part, the aim is define proverbs and their general features. In the second part, the collection method of Bingol proverbs is studied. In the third part, Bingol proverbs are classified in terms of context. In the forth part, the texts of proverbs are given. In the last part of this study, information is given about "references". Therefore, we try to explain how the proverbs used in Bingol are important in Zaza literature. In this respect, we try to give information about Bingol proverbs that are fertile in terms of folkloric literature.

Keywords: Culture, folklore, (vate verinun) proverb, Zaza language, Bingol proverbs.

ÖNSÖZ

Zaza halk edebiyatı, Zaza milletinin çağlar boyu sürüp gelen kültür hazinesidir. Bu kültürel zenginlik efsanelerden destanlara, türkülerden atasözlerine kadar geniş bir halk kültürüne yaslanmaktadır. Zaza dili ve edebiyatında yer alan atasözleri, yüzlerce yıllık deneyimlerden geçerek halkın ortak görüşü haline gelen özlü ve güzel sözlerden oluşmaktadır.

Atasözleri, yediden yetmişe herkese hitap eden ve gündelik yaşamımızda geçmiş tecrübelerin aktarıldığı birer kültür hazinesidir. Bu kültürel hazinelerde geçmişin izlerini bulmak mümkündür. Zaza toplumuna has deyişlerin, önemli kişilerin ve toplumsal olayların, coğrafya isimlerinin ve öğüt verici nitelikteki bilgilerin yer aldığı atasözleri, Zaza edebiyatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Adından da anlaşıldığı üzere “*atalar sözü*”, bu toprakların kendi mayasını çaldığı özlü sözlerdir.

Bu düşüncelerden hareketle “*Bingöl’de Zazaca Atasözlerinin Tahlili*” adlı tezimiz; atasözlerinin derlenmesi, yazıya geçirilmesi ve metinlerin bilimsel bir metotla incelenmesi esasına dayandırılarak oluşturulmuş olup 30 konu başlığı altında sıralanmış ve yaklaşık 600 atasözünü ihtiva etmektedir. Örneklenen atasözleri, ağırlıklı olarak Bingöl merkez olmak üzere Genç, Solhan vb. ilçelerden toplam 8 kaynak şahıstan derlenerek bir araya getirilmiştir. Tez çalışmasında kaynak şahısların 5’i kadın, üç’ü ise erkektir. Kaynak şahısların eğitim durumlarına baktığımız zaman ise ilkokulu sadece iki kişi bitirmiştir.

Çalışmamız; Önsöz ve Giriş’in dışında Üç Bölüm, Sonuç ve Kaynakça kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmı ve Birinci Bölümde; atasözleri, biçim özelliklerine ve konularına göre atasözünün tanımları verdikten sonra genel özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci Bölümde; Bingöl atasözlerini derleme şekli hususunda ilin coğrafi konumu ve kültürel yapısı irdelenmiş ve saha öncesi yapılan hazırlıklar, atasözlerinin tespiti çalışmaları verilerek ilde süregelen atasözü anlatma geleneği hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü Bölümde; Bingöl masallarının konu tasnifi yapılarak tahlil metoduna başvurularak atasözlerinde belli bir sıralamaya gidilmiştir. Buna göre 30 konu başlığı altında konuyla ilgili yirmi atasözü tezimizde örneklenmiştir. Bu bölüm 1200 atasözünün yer aldığı metinden alınan atasözlerinden oluşmaktadır. Yöre halkından, sözlü kaynaklar aracılığıyla derlenen atasözleri yazıya aktarılmıştır. Kaynak şahıslardan derlenen atasözlerinin yazıya aktarılması sırasında genel hatlarıyla kaynak şahısların anlatım özelliklerine bağlı kalınmaya çalışılmıştır.

Sonuç kısmında, çalışmamız neticesinde elde ettiğimiz veriler dikkate alınarak bir değerlendirmede bulunulmuş; tezimizden çıkarılan sonuçlar maddeler halinde tespit edilmiştir.

Böylece bu çalışmayı tamamlayarak, bir nebze de olsa Bingöl atasözlerinin kaybolmasının önüne geçilmek istenmiştir. Amacımız bu tez çalışmasıyla kültür dünyamıza bir nebze de olsa katkı sunmaktır. Ancak her çalışmada olduğu gibi burada da bazı eksikliklerin olabileceği muhtemeldir.

Tez çalışmamda beni atasözü konusunda çalışmaya teşvik eden, her zaman desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ'ye şükranlarımı sunarım. Bu vesileyle, bizlere tezimizde eksikliklerimizin giderilmesi hususunda yardımcı olan Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ ve Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN'e teşekkür ediyorum. Ayrıca derleme ve inceleme çalışmalarım sırasında bana her türlü desteği veren aileme ve kaynak şahıslara teşekkürü bir borç bilirim.

Burçin ASNA

Bingöl 2014

TABLÖLAR

Tablo-1: Bingöl İlinin Coğrafi Konumu.

Tablo-2: Hecî Mehmedî ve Dilê ASNA.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser.

Ats. : Atasözü.

bs. : Baskı.

c. : Cilt.

trc. : Çeviren.

Dym. : Deyim.

Krş. : Karşılaştırmız.

haz. : Hazırlayan.

No. : Numara

s. : sayfa.

Sy. : Sayı.

TFAD: Türk Folklor Araştırmaları Dergisi.

t.y. : Tarihi yok.

y.y. : Yeri yok.

Z.D.E.: Zaza Dili ve Edebiyatı.

GİRİŞ

A. ATASÖZÜ NEDİR VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Ulusların ortak düşünce ve duygularının yansıması olan atasözleri, didaktik nitelikte olup insanlara öğüt vermeyi amaçlayan anlamlı söz dizisidir. Atasözleri, tıpkı bir fotoğraf gibi Kirdkî-Zaza-Dimilî toplumunun geçmişinde yaşanmış ve geleceğinde yaşanacak olanlara dair yol gösteren önemli kültürel unsurlardır. Atasözleri, her kültürde geçerli olan ayırt edici özelliğiyle kendisini kabul ettirmiş kalıplaşmış sözlerdir. Zaza halk edebiyatının anlatmaya dayalı türlerinden biri olan ve sözlü gelenek yoluyla nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmeyi başarabilen atasözleri, ayırt edici özelliğiyle Zaza toplumunun önemli bir kültür hazinesidir.

Zaza kültürünün önemli bir taşıyıcısı olan atasözleri; geçmişin felsefesi, inançları, dilsel ve kültürel zenginlikleri hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir. Atasözleri, milletlerin atalarından kalma bir armağan, sosyal ve dini alanlarda kullandıkları kültürel izleklerdir. Geçmiş döneme ait adetleri, toplumsal yaşayışları tecrübe eden insanların gelecek kuşaklara tecrübelerini aktarmak için akılda kalan ve insanın merakını uyandıran bu özlü sözler didaktik niteliktedir.¹

Bu kısa açıklamalardan sonra atasözünün tanımıyla ilgili olarak başta sözlükler olmak üzere pek çok kaynakta farklı tanımlamalar mevcuttur. Yapılan bu tanımlamalardan bahsetmek gerekirse ilk olarak Türk Dil Kurumu'nun yaptığı tanımlama vermek gerekmektedir. Yapılan bu tanımlamayı örneklersek: “Uzun deneme ve söylemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darb-ı mesel.”²Bu tanımlamada daha çok altı çizilmesi gerek tanımlama “*darb-ı mesel*” sözcüğüdür. Bu ifade yüzyıllarca edebiyat tarihinde yer almış ve Divan edebiyatında atasözlerine karşılık olarak söylenmiş bir sözcük olarak yer almıştır.

¹ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimler Sözlüğü*, Sütun/Edebiyat Dizisi, 2011, s. 25.

² Talat Tekin, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara, 1988, s.114.

“*Darb-ı meseller*”³ edebiyatımızda uzun yıllar söylenegelmiştir ve edebi eserlerde “*atasözü*” ya da “*atalar sözü*” olarak tanımlanmıştır.

Yukardaki sözlük tanımının dışında ansiklopedilerde atasözleri nasıl tanımlanmıştır sorusunu sorduğumuz zaman örnek vermek gerekirse Ansiklopedik Meydan Larousse”de yapılan atasözü tanımını örneklersek: “Bir fikri, bir öğüdü, mecaz yolu ile kısa ve kesin olarak anlatan, eskiden beri söylenegelmiş veciz sözler.”⁴

Yukardaki sözlük tanımının dışında Türk edebiyatının modern anlamda ilk sözlüğü olan Şemsettin Sâmî'nin “*Kamûs-i Türki*” adlı eserinde atasözleri şöyle tanımlanmıştır: “Uzun tecrübelerle dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş bir fikri, bir öğüdü kısa ve kesin olarak anlatan söz.”⁵ Bu bilgilerden yola çıkarak atasözü geçmiştenden günümüze kalan tecrübeler toplamı olarak sözlüklerde yer almaktadır.

Türk edebiyatında atasözleri üzerine ilk çalışmalardan olan “*Durub-i Emsal-i Osmaniyye*” adlı kitabında İbrahim Şinasi atasözlerini şöyle tanımlamaktadır: “Durub-i emsal ki hikmetü'l avâmdır. Lisanından sadır olduğu bir milletin mahiyet –i efkârına delalet eder.”⁶ Bu tanımlamada atasözleri, halkın ortak bağrından çıkan ve düşüncelere sirayet eden özlü sözler olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanım Asım Aksoy tarafından eleştirilmekte ve şöyle ifade edilmektedir: “Şinasi, atasözleri için hikmet-ül avam yani halk felsefesi demekle bu sözlerin önemli özelliklerinden bir tanesini belirtmiş oluyor. Ancak başka özelliklerini belirtmediğinden tam bir tanım yapmış olmuyor. Halk, bir felsefesini “ komşuları uygun olmayan evi alma” diye anlatsa, buna hiç kimse atasözü demez. Halbu ki aynı felsefenin: “Ev alma komşu al.” Biçiminde söylenişine herkes atasözü demektedir. Görülüyor ki bir sözün sadece halk felsefesi olması atasözü sayılmasına yetmemektedir.”⁷ Asım Aksoy bu eleştirisine karşılık “*Atasözleri Sözlüğü*” adlı kitabında atasözlerine şöyle bir tanım getirmiştir. “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt

³ *Türkçe Sözlük, a.g.e., s.340.*

⁴ *Meydan Larousse, Meydan Yay., 1969-1973, s. 445.*

⁵ Şemsettin Sâmî, *Kamûs-i Türki*, Altınpost Yay., İstanbul, 2012, c. I, s. 63.

⁶ İbrahim Şinasi, *Durub-i Emsal-i Osmaniyye*, Ebüzziya Matbaası, İstanbul, 1280, s. 73.

⁷ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri Sözlüğü*, İnkilâp Yay., İstanbul, 1988, s. 54.

olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.”⁸ Bu tanımlamayla atasözleri, daha çok biçimsel özellikleriyle tanımlanmış olup bilgece söylenmiş sözler olarak ifade edilmiştir.

Yukardaki düşüncelere ilaveten İsmail Parlatır’ın atasözleri üzerine yaptığı tanımlamadan bahsetmek gerekirse: “Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından benimsenmiş bulunan ve halkın ortak değer yargılarını taşıyan kalıplaşmış özlü sözlerdir.”⁹

Atasözleri alanında araştırmalarıyla tanınan bir diğer araştırmacı Vehbi Belgil’in atasözleri hakkındaki düşüncelerini örneklersek: “Atasözü, halk sağduyusunun yaşam deneylerini, genellikle benzetmeli, çok kez vezinli, kafiyeli olarak anlatan, söyleneni belirsiz özlü sözlerdir.”¹⁰ Yukardaki tanımlamaların dışında bu sefer Vehbi Belgil, atasözlerinin daha çok biçimsel özellikleri üzerine durmuş ve ahenkli özlü söyleyişler olarak tanımlamıştır.

Son olarak Halk edebiyatı alanında araştırmaları ile tanınan ve atasözleri üzerine incelemeleri olan Şükrü Elçin’in yaptığı tanımdan bahsetmek gerekmektedir. Bu uzun soluklu tanımlama şöyledir: “İşte bu maddi şekli bir hareket şekli yapan ve ilk söyleyicilerini tespit edemediğimiz bu dil mahsulleri hayat prensibi olacak fikir ve düşüncelerdir. Ayrıca din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat olaylarından çıkacak kaideleri müşahasstan mücerrede giden bir yola, bazen bir fıkra kılığında söz ve yazıyla nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli cümlelerdir.”¹¹ Yapılan bu tanımlamada atasözlerinin daha çok birçok alanda örneklendiğini ve nesilden nesile aktarılan hikmetli sözler olarak tanımlandığını belirtmek gerekmektedir.

Yapılan yukarıdaki açıklamalar ışığında atasözlerini tanımlarsak: Geçmişten günümüze sözlü edebiyat yoluyla gelen, geçmiş kültürün yaşayış ve dilsel özelliklerini yansıtan, kendi içerisinde maddi ve manevi kültürel özellikleri barındıran kalıplaşmış özlü sözler olarak tanımlamak gerekmektedir.

⁸ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s. 37.

⁹ İsmail Parlatır, *Atasözleri*, Yargı Yay., Ankara, 2008, s. 2.

¹⁰ Vehbi Bilgegil, *Atasözlerimizin Özellikleri*, Cumhuriyet Gazetesi, Sayı: 115.

¹¹ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür ve Turizm Bakanlığının Yay., Ankara, 1986, s. 625.

Yukarıda tanımlamalara başvuru olarak atasözleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Şimdi de atasözü kelimesinin nerden geldiğini tarihi seyri içerisinde farklı kültürlerde nasıl yer aldığı tez çalışmasında örnekleme yapılmıştır.

Atasözleri, her toplumun atalarının uzun gözlem ve deneyimleri sonucu oluşan ve nesilden nesile aktarılan kültür birikimleridir. Daha çok sözlü geleneğin bir parçası olan atasözlerinin ilk olarak Mezopotamya’da ortaya çıkmış olabileceğini belirtmek gerekmektedir.¹² İnsanlığın uygarlık adına yeni bir medeniyet kurduğu bu topraklarda atasözleri hak ettikleri yeri almış ve ilk olarak yazılı tabletlere kaydedilmiştir. Mukaddes kitaplarda da sık sık yer verilen atasözlerine rastlanılmaktadır. Tevrat’ta “*Hz. Süleyman Meselleri*” diye anılan bu sözler dikkate değerdir. İslam dininin kabulüyle gerek Kuran-ı Kerim gerek Hadis-i Şerifler bu kültürel mirası yüklenmiştir. Ama geçmişten günümüze baktığımızda atasözleri, bütün toplumların Halk edebiyatı geleneğinde yine de varlığını devam ettirmiş ve bu kültürel zenginliklerden toplumlar hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir.

Zaza toplumuna baktığımız zaman ise atasözlerinin kelime karşılığı “*vateyê verênan*”dır. Kelime olarak Kürtçe’de atasözlerine “*gotinên peşiyar*” da denilmektedir. Zazaca, tarihi ve dilsel gelişim içerisinde daha çok Kürtçe olarak tanımlanmış olup uzun asırlar boyunca yazılı eser örneği olmayan bir dil örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih içerisinde özellikle Müslüman tarihçiler bu toplulukları “*ekrad*”¹³ olarak tanımlamışlardır. Biz bu tanımlamayı daha çok tarih kitaplarında yön bildiren kuzey anlamında ya da kuzeyli dağlı kabileler olarak örneklendiğini görmekteyiz.

Türkçede “*atalar sözü*” olarak tanımlanan bu sözcük Kaşgarlı Mahmut’un “*Divan-ı Lügati’t-Türk*” adlı eserinde “*sav*” olarak yer almıştır.¹⁴ Ayrıca Eski Türkçede “*makal, nakıl, comak, deme, çap*”¹⁵ atasözleri olarak tanımlanmıştır. İslamiyetin etkisiyle 11.yy. sonra sav sözcüğü yerini “*mesel*” sözcüğüne bırakmıştır.

¹² Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer’de Başlar*, Kabalcı Yay., İstanbul 2009, s. 15.

¹³ İbn-i Batûta, *İbn-i Batûta Seyahatnâmesinden Seçmeler*,(Haz. İsmet Parmaksızoğlu), MEB Yay., İstanbul 1971, s. 593.

¹⁴ Ferit Birtek, *En Eski Türk Sözcükleri*, TDK., Ankara, 1944, s. 76.

¹⁵ Mustafa Altun, “*Türk Atasözleri Üzerine Sentetik Bir İnceleme*”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 21, Mayıs-Temmuz 2004, s. 80.

Aynı sözcük aynı asırda Veled Çelebi'nin kitabında¹⁶ “*atalar sözü*” olarak tanımlanmış ama bu kelime pek kabul görmemiştir. Nitekim 15.yy.dan sonra oluşmaya başlayan Osmanlı Türkçesi'nde bu sözcük “*darb-ı mesel*” ya da “*durub-ı emsal*” veya sadece “*mesel*”in çokluk biçimi olan “*emsal*” kelimesi kullanılmamıştır. Tanzimat dönemi sanatçıları daha çok “*darb-ı mesel*” tanımını kullanmış daha sonraları “*atasözü*” teriminin yaygınlaşması ise Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Dil devriminden sonra olmuştur.

XIX. yüzyılın başlarına kadar halk kültüründe “*durub-ı emsal*” olarak ifade edilmiştir. Bu kelimeyi ilk olarak nasıl kullanıldığının bilgisini Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam “*Kitabül Emsal*” eserinde şöyle ifade etmektedir: “Emsal, Arapların cahiliye ve İslami dönemlerdeki hikmetleridir. Onunla ifade etmek istedikleri şeyler doğrudan doğruya değil de dolaylı bir şekilde ve ihtiyaçlarına göre ifade ettikleri sözlerdir.”¹⁷ Atasözü kelimesi edebi eserlerde özellikle Divan edebiyatında “*Darb-ı mesel*” olarak tanımlanmış ve halkın kültürel yaşayışının aynası olarak görev yapmıştır. Ayrıca Divan edebiyatında “*pend-name*”ler ile Halk edebiyatındaki nasihat destanlarında da birçok atasözü örneklenmiştir. Görüldüğü gibi atasözleriyle ilgili birçok tanım yapılmıştır. Şüphesiz her bir tanımın kendine göre bir doğruluğu ve özgünlüğü vardır. Bu tanımlamalardan yola çıkarak Zaza dilindeki atasözlerinin bir dilin var oluş mücadelesini verirken en önemli sözlü edebiyat ürünlerinden olduğunu ve geçmiş kültürün bu özlü sözlerle geleceğe aktarıldığını ifade etmek gerekir. Bu yönüyle geçmiş kültürel ve dilsel yaşamın izlekleri atasözlerinde yaygın olarak yer almaktadır.

Atasözlerinin dünya dillerinde nasıl örneklendiğine baktığımız zaman İran dilinde “*pend*”¹⁸ , Arap dillinde “*mesel*”¹⁹ denmiş ve bu kelimenin çoğulu olan “*emsal*” kelimesi de yaygın olarak bu dilde kullanmıştır. Bu tanımlamalar İslam kültürünün etkisinde “*atasözleri*”ne yapılan farklı tanımlamalar olup atasözlerinin güçlü bir İslam medeniyetine yaslandığını görmekteyiz. Buna karşın Batılı

¹⁶ Veled Çelebi, *Kitab- Atalar*, Paris Milli Kütüphanesi, 1480, s. 386.

¹⁷ Abdullah Bin Muhammed, *Kitabü'l-Emsal*, Şefkat Yay., İstanbul, 2003, s. 34.

¹⁸ Ömer Okumuş, *Türkçe-Farsça Atasözler ve Deyimler*, Atatürk Üniv. Yay., Erzurum, 1989, s. 45.

¹⁹ Numan Yazıcı, *Arapça - Türkçe Atasözleri ve Deyimler*, Rağbet Yay., İstanbul, 2003, s. 28.

kaynaklarda atasözleri nasıl tanımlanmıştır sorusunu sorduğumuz zaman daha çok atasözlerinin kelime karşılığı olarak verildiğini belirtmek gerekmektedir. Örnek olarak: Fransızca'da "*Proverbe*", Almanca'da "*Spruchwort*", İngilizce'de "*Proverb*", Slav dillerinde "*Posloviçe*" kelimeleriyle atasözleri tanım olarak örneklenmektedir.²⁰ Bu karşılaştırmada "*atasözleri*" İslam coğrafyasında arkasına İslam medeniyetini alarak, halkın ortak kültüründen beslenerek günümüze kadar gelebilmeyi başaran hikmetli sözlerdir.

Görüldüğü gibi atasözleriyle ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. Şüphesiz her bir tanımın kendi dilinde örneklenen farklı söyleyişleri vardır. Bu tanımlamalardan yola çıkarak Zaza dilindeki atasözlerinin bir dilin var oluş mücadelesini verirken Zaza dilinde en önemli sözlü edebiyat ürünlerinden olduğu ve geçmiş kültürün bu özlü sözlerle geleceğe aktarıldığını söylememiz mümkündür.

Atasözlerinin tanımlamaları hakkında yukarıdaki bilgileri verdikten sonra ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli tezler ileri sürülmektedir. Bunlardan ilki atasözlerinin ortaya çıkışı ile ilgili söylenen tezlerdir. Bu bağlamda aklımıza gelmesi gereken ilk soru atasözlerinin ne zaman ortaya çıktığı sorusudur. Bu sorgulamaya cevap aradığımız zaman dünyada bütün kültürler tarafından kullanılan ortak atasözlerinin olduğu görülmektedir. Bu atasözlerinin başka dillerde de örneklerini gördüğümüz zaman, atasözlerinin birbirleriyle etkileşim halinde olduğu değerlendirilmektedir. Bunlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar daha kolay tespit edilse de bu sorunun cevabını kesin olarak verebilmek başka bir araştırma konusudur. Çünkü elimizde yazılı eser örneği olmadığı için dil gelişimi bakımından eserleri ve atasözlerini karşılaştırmalı olarak incelememize fırsat vermemektedir.

Atasözleri, ilk insan topluluklarında çıkıp günümüze kadar gelebilmiş özlü sözlerdir. Bu kültürel aktarım insanların yaşayışında var olan bütün maddi ve manevi kültürel zenginliklerden beslenerek günümüze kadar gelebilmeyi başarmış özlü sözlerdir. Bu durum aklımıza ilk insanların dil ve kültür kaynakları atasözlerinin ortaya çıkışına kaynaklık etmektedir. Yukarıdaki soruya cevap vermek gerekirse ilk

²⁰ İbrahim Sevindirici, *Atasözleri Sözlüğü*, İtalik Yay., Ankara, 2012, s. 68.

atasözü örneğini yazılı olarak örnek vermek gerekirse günümüzden yedi bin yıl önce yaşayan Sümerlerin yazdıkları tabletlerde aramak gerekmektedir.²¹

“ El ele, bir insanın yuvası kurulur;

Karın karına, bir insanın yuvası yıkılır.

Bey gibi bina yapan, köle gibi yaşar;

Köle gibi bina yapan, bey gibi yaşar.”

Atasözlerinin ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli tezler ileri sürülse de bu konunun ayrı bir tez çalışmasını hak ettiği. Biz daha çok ilk yazılı metinlerden yola çıkarak çalışmamızda birer örnek vermeyi uygun gördük. Tezimizde atasözlerinin doğuşu ve atasözlerinin kaynaklarının ne olduğunu belli başlıklar altında sınıflandırılmıştır.

B. ATASÖZLERİNİN DOĞUŞU VE KAYNAKLARI

a. Bilge ve bilgin kişilerin söyledikleri güzel sözlerin topluma mal olması:

Atasözleri, bir toplum içinde kendiliğinden oluşan özlü sözlerdir. İnsanlar bir araya gelip: *“Haydi atasözü oluşturalım.”* demezler. Atasözleri, bazen topluma mal olmuş, toplumda sözü geçen bilge kişilerin ve kahramanların sözleri zamanla toplum tarafından benimsenmesiyle atasözleri oluşabilmektedir. Daha sonra bu bilge kişilerin adları unutulur ve bu didaktik nitelikteki özlü sözler topluma mal olmaktadır. Bazen de yazdıkları eserlerden alıntılanarak atasözü olarak kabul görülmüştür. Bu konuda Divan şairi Nâbî, düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:

“Sözde darbü’l-mesel iradına söz yok amma

Söz dur âleme senden kala bir darb-ı mesel.”²²

²¹Samuel Noah Kramer, *a.g.e.*, s. 8.

²² *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, c. XXII, s.451.

Nâbî, yukarıdaki beyitte şiirde atasözü kullanmanın güzel ve hoş olduğunu, ancak asıl hünerin insanın kendisinden sonraya kalacak ve atasözü niteliği kazanacak değerde söz söylemek olduğunu ifade etmektedir. Bilindiği üzere Zaza dilinde atasözü geleneğinin o kadar güçlü olmadığı söylenmektedir. Bunu da Zaza dilinde yazılı bir edebiyat geleneğinin zayıf olmasına bazı araştırmacılar bağlamaktadır. Bu bilginin bazı araştırmacılar tarafından ileri sürüldüğünü belirtmek gerekir. Bazen atasözleriyle ilgili olarak yazılı eserler olmayınca birincil kaynaklara ulaşamadığından atasözlerinin kimlere ait olabileceği kesinlik taşımamaktadır. Ayrıca Zaza dilinde sanatçı olarak değerlendirebileceğimiz kişilerin az oluşu ve bu bilgi kişilerin yazılı eser olarak pek az ürün vermeleri Zaza dilinde atasözü geleneğinin yazılı olarak o kadar güçlü olmadığını bizlere göstermektedir.

Yukarıdaki tespitlere ilaveten bir karşılaştırma yapmak gerekirse Türk edebiyatında atasözü geleneğinin çok güçlü olduğundan bahsetmek gerekmektedir. Örnek olarak: Levnî, Necatî, Hafızî gibi sanatçılar atasözlerine eserlerinde sık sık yer vermişlerdir. Aynı zamanda Bağdatlı Ruhi, Namık Kemal Ziya Paşa gibi sanatçıların mısraları birer atasözü değerindedir. Türk edebiyatında İbrahim Şinasi'nin öncülük ettiği atasözü derlemeleri daha sonraları başka sanatçılar tarafından da yapılmıştır.

b. Şiirlerden alınan bazı mısra ve beyitler:

Atasözlerinin çoğunda vezin ve uyak bulunması bu özlü sözlerin şiirlerden alındığını akla getirmektedir. Bu sözler bazen şiirlerden alınarak zamanla kalıplaşmış özlü söz olarak karşımıza çıkabilmektedir. Fakat Zaza dili ve edebiyatında uzun asırlar boyunca yazılmış eser örneği olmadığı için bu şiir geleneğinden atasözleri beslenememiştir. 1900'lü yıllarda ilk yazılı eseri yazan Ehmedê Xasî, "*Mewlidê Nebî*" adlı eserinde şiirlerde bu geleneğin çok güçlü olduğunu ama eser yakın dönemde yazıldığı için eser anonim değildir. Böylece bu özlü sözlerin; asırları gerektiren bu unutulmuş sürecinde Zazalar atasözleri üzerine pek örnek verememişlerdir. Aynı durum 1930'lu yıllarda yazılan Osman Efendiyo Babîj'in "*Biyîşê Peyxemberî*" adlı eserinde aynı durum söz konusudur. Sonuç olarak bu başlık altında Zaza edebiyatında yazılı eser örneği olmadığından atasözü örnekleri yoktur.

“ Se derya guney ma behru bi binu

De kewtu nî asnaw u kelekî minu

Nî gazîw mededu hewarî minu

Muhammed umîdu şafi 'i minu

Ri erd û asmunî guney mi debî

Meded ya Muhammed ya resulî rebbî²³

Yukarıdaki Zazaca metnin Türkçe açıklmasını aşağıdaki cümlelerde örneklediğimiz de:

Deryalar gibi günahlarımız denizin dibine girdi

İçine girdi ne yüzmem ne salım var

İmdat çağrılarım gazime cevap yok

Muhammed ümidim ve şifamsın

Gök ve yer günahlarımla dolu

Medet ya Muhammed ya Rab 'ın Resulü”

Osman Efendiyo Babij'in “ Biyîşê Pexemberî” adlı eserinden örnek vermek gerekirse:

“Ame Nuh menga çeharî beguman,

Va ki: 'Pîzey to yo wahirê Quran.'

Menga pancî ame Hud, va: Amîna,

²³ Ehmedê Xasî, *Mewlidê Nebî*, Hivda İletişim, İstanbul, 2005, s. 9.

Pîzey to yo habîbê Rebbê ma.'

Menga şeşî ame ëbrahîm Xelîl,

Va ki: 'Lajê to bibo ma rê delîl.'

Menga hewtî ame ësmâîl bi min,

Va ki: 'Pîzey to yo Muhammed, lajê mîn.'²⁴

Yukarıdaki Zazaca metnin Türkçe açıklmasını aşağıdaki cümlelerde örneklediğimiz de:

Şüphesiz dördüncü ayda Nuh Peygamber geldi.

Dediki: "Senin karnın Kuran'ın müjdeleyicisini taşıyor,

Beşinci ayda Hud Peygamber geldi ve Amine'ye dedi ki:

Senin karnında Peygamberimizin sevgilisi var,

Altıncı ayda İbrahim Peygamber geldi.

Dedi ki: Senin oğlun bize delil oldu.

Yedinci ayda İsmail Peygambere geldi ve bana,

Dedi ki: Senin karnında oğlun Muhammed vardır."

c. Tevrat, İncil, Kur'an gibi kutsal kitaplar ve dini metinlerden alınan sözler:

Tevrat, günümüzden üç bin yıl önce yazılmış kutsal bir eserdir. Tevrat, İncil ve Kur'an'daki konuların çoğu aynıdır. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi "Süleyman Meselleri"²⁵ adlı bölüm eserde en dikkat çekici bölümdür ve atasözü niteliğindeki

²⁴ Osman Efendiyo Babij, *Mewlido Dimili*, Diyarbakır Kürt Enstitüsü, Diyarbakır, 2007, s. 11.

²⁵ Mykolas Firkovičius, *Süleyman'ın Meselleri*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2000, s.53.

özlü sözlerden oluşmaktadır. Bu bölümde Hz. Süleyman tarafından söylenen özdeyişler zamanla atasözü halini almıştır.

Türkçede bulunan “*Karıncadan ibret al, yazdan kışı hatırla.*” deyişi kaynak olarak Tevrat'ta uzanmaktadır. Bu sözün kaynağı olan ve Tevrat'ta geçen mesel şöyledir:²⁶

“Ey tembel, karıncaya git.

Onun yollarına bak da hikmetli ol.

Onun üzerine boş,

Gözcü ve hükümdar yokken,

Yazın ekmeğini hazırlar.

Hasat zamanında yiyeceğini toplar.”

Kur'an'da geçen bazı ayetler de atasözleri arasında yer almıştır. Örnek olarak:

“Onun nefisinden murad almak istedik. (Yusuf 12/23)

Kalplerimiz örtüler içerisindedir. (Fussilet 41/5)

*Allah, sabırlı kulunu sever.*²⁷

Bazı din büyüklerinin ve peygamberlerin sözleri de bazen atasözü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sözlere şu örnekleri verebiliriz:

*İki günü birbirine denk olan ziyandadır. (Hz. Muhammed S.A.V.)*²⁸

Özür dileyen her işten sakın. (Hz. Muhammed S.A.V)

²⁶ *Kitab-ı Mukaddes, Sül, 6: 611.*

²⁷Abdulcelil Bilgin, “*Kuranda Geçmiş Bazı Kalıplaşmış İfadelerin Meallerdeki Karşılıkları İle İlgili Eleştirel Bir İnceleme*”, [www. İlahiyat. konya.edu.tr], Erişim: 15 Haziran 2014, Erişim Saati: 15: 30.

²⁸ *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, , Sayı: 4, Aralık, 2004, c. IV, s. 183.

Güvenilir olmak zenginliktir. (Hz. Muhammed S.A.V)

Güzel konuşmanın sırrı, lüzümsüz sözleri terk etmektir.(Hz. Ebubekir)

Eğri cetvelden doğru çizgi çıkmaz. (Hz. Ali)

Öğüt vermek kolayı örnek almak zordur. (Sadî)

Fare huylulara, kedi bey olur. ²⁹(Mevlâna)

d. Öykü ve fıkralardan alınan atasözleri:

Bazı atasözleri öykü ve fıkralardan geriye kalan ve bize ders veren özlü sözlerdir. Örnek olarak gösterilen atasözleri daha çok halkın gündelik hayatında var olan ve zamanla unutulmuş atasözü niteliğini alan deyişlerdir. Bu konu başlığı altında incelenen atasözlerinin daha çok hikâyeleriyle birlikte eserlerde yer aldığı ve tez çalışmalarında örneklendiği bilinmektedir. Bu konuyla ilgili bir örnek vermek gerekirse:

-Ling ling a her a, faal faale pire.: Bu izler eşeğin olsa da bu fiil yapan evin gelinidir.

Yukarıdaki atasözü örneğini hikâyesi ile birlikte verdiğimi zaman: “Bir gün evin kaynanası gelinine ekmek vermediğinden evin gelini aç kalır ve evin gelini kaynanasından gizli gizli ekmek çalmaktadır. Kaynana da bu duruma çok kızmakta gelininin hırsızlık yaptığını ortaya çıkarmak için evin toprağını sıvazlayıp beklemeye koyulmaktadır. Sabah kalktığında ne görsün! Toprağın üstünde eşeğin ayak izleri görülmektedir. O zaman anlamış ki gelin eşeğin sırtında ekmekleri gizli gizli çalmaktadır. Yukarıdaki atasözünü de bu manzara karşısında bu hırsızlığı gelinin yaptığı ifade etmiştir.”

- Kerkinç ra persen: Ti çi kişt ser şina! Vuna: Ez ehend zuna.: Yengeçe sormuşlar neden yan yan gidiyorsun? O da: “Ben bu kadar biliyorum” demiş.

²⁹ *Etkili Sözler*, [http://www.sufizmveinsan.com.tasavvuf.html], Erişim: 14 Temmuz 2014, Erişim Saati: 17: 05.

Bu konuda çok bilinen bir atasözü örneğini dünya edebiyatından vermek gerekirse:

-Gölge etme başka ihsan istemem.

Yukardaki atasözünü hikâyesi ile birlikte örneklersek: “Babası ölüp yerine İskender geçince civardaki tüm ünlü şahıslar, İskender’i kutlamaya gelmiş; fakat Diyojen bir türlü gelmemiş. Bunun üzerine İskender, Diyojen’in yanına gitmiş. Diyojen malum fıçısının içindeymiş. İskender “Bir isteğin var mı?” diye sorunca Diyojen o ünlü cümlesini sarfetmiş: “Gölge etme başka ihsan istemem!”

Görüldüğü gibi her atasözünün bir yaşanmışlık ürünü olduğu ve arka planda her zaman bir hikâyesinin olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu yönüyle atasözlerinin her zaman bir hikâyesinin olduğunu ve bir yaşam ürünü olduğunu aklımızdan çıkarmamız gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. ATASÖZLERİNDE CÜMLE YAPISI

Atasözleri, biçim yönünden diğer edebi türlerden farklı özellikler taşımaktadırlar. Öykü, roman, şiir, deneme gibi yazı türleri pek çok cümlenin bir araya gelmesi ve anlam yönünden bütünleşmesinden oluşmaktadır. Buna karşın atasözlerinde ise cümle sayısı sınırlıdır. Bu yönüyle diğer uzun soluklu edebi türlerden ayrılmaktadır. Atasözleri, aynı zamanda kültüre dair inceliklerin görülebileceği temel söz birimleridir. Oysa atasözleri genellikle en az iki sözcükten oluşan ve yargı bildiren kalıplaşmış özlü sözlerdir.³⁰ Cümle sayısı en az iki olan atasözleri, yargı bildirmesi yönüyle farklılık arz etmektedir. Yargı bildirmesinden kasıt cümlenin kuruluşunda temel yapıtaşı olan yüklem cümlede görev almasıdır. Bu bilgiden yola çıkarsak; bir atasözünün cümle değeri taşıyabilmesi için mutlaka bir yükleme ihtiyaç vardır. Yoksa atasözü cümle değeri taşımamaktadır. Kullanılan sözcüklerin cümle değeri taşıyabilmesi içinde mutlaka yargı bildirmesi gerekmektedir. Dilbilgisi açısından birbirine çok benzeyen atasözü ve deyimler yargı bildirmesi yönüyle cümlede birbirinden ayrı görevde bulunurlar. Bu farklılık atasözleri ile deyimler arasındaki en temel ayrım noktasıdır.

Bütün duygu ve düşünceler, atasözlerinde genellikle bir tek cümleye sığdırılmaktadır. Bu nedenle atasözleri kocaman kitapları dolduran duygu ve düşünceleri tek bir yargıda vermesi ve işlevsel olması, atasözlerinin duygu ve düşünceleri yansıtması bakımından çok önemli görevleri yerine getirdiğini bizlere göstermektedir. İfade edilen bu cümleler genel yargı niteliğinde olup yargı bildirmesi yönüyle atasözleri cümlede görev almaktadırlar. Bu cümleler kişiden kişiye değişmeyen kalıplaşmış didaktik nitelikteki özlü sözlerdir.

Halkın ortak malı olan atasözleri, halk tarafından uzun yıllar değişmeden kullanılan kalıplaşmış ifadelerdir. Bazen özdeyişlerden veya kitaplardan alınan bu

³⁰ İskender Pala, *Atasözleri Sözüün Özünden Dünden Bugüne*, Kapı Yay., İstanbul, 2013, s.24.

özlü sözler, değişime uğrasa da genelinde böyle bir durum söz konusu olmamaktadır. Atasözleri, halkın yalnızca ortak duygu ve düşüncelerini yansıtmakla kalmayıp ortak dil zevkini yansıtmaması bakımından da çok önemli görevleri yerine getiren kültürel zenginliklerdir. Tezin konusu olan atasözleri “*vateyê verênan*” cümle yapısı altında tez çalışmamızda incelenmiştir.

1.2. CÜMLE TÜRLERİNE GÖRE ATASÖZLERİ

Zaza dilinde bulunan bütün cümle türlerinde atasözlerine rastlanılmaktadır. Bu yönüyle Zaza dili, cümle kuruluşu bakımından zengin bir dil olup, atasözü örnekleri üzerinden cümle türlerini incelediğimiz kadarıyla Zaza dili bu dilsel zenginliği bütün başlıklarda örneklemektedir. Bu örneklemeleri yaparken atasözlerinden üçer örnek vermek tarafımızca tercih edilmiştir.

Atasözleri kısa ve özlü sözler olduğu için genellikle bir iki cümleden oluşmaktadır. İncelediğimiz atasözlerinde uzun cümlelerden oluşan atasözlerinin sayısı azdır. Atasözlerinde kullanılan cümle türlerine şu örnekler verilebilir:

1.2.1. Yalın Cümle

Atasözlerinin çoğu yalın cümle biçimindedir. İçinde tek yargı bulunan atasözleri bu sınıflamada değerlendirilmektedir.³¹ Tek bir cümleden kasıt; içinde bir tek yüklem olduğu cümlelerdir ve atasözleri genellikle cümlede yalın halde bulunmaktadır. Atasözlerinde bu yalın hali örnekleyen ifadeler basit cümlelerde yer almakta ve tek bir yüklemden oluşan cümlelerde yer alan atasözleri bu cümlelerde örneklenmektedir.

-*Cinawir, rueja mijin pawen.*: Kurt, sisli günü kollar.

-*Qij pê bermi ben pîl.*: Çocuklar ağlayarak büyür.

-*Qê xatîr gula, çar teli kena pistun xwi.*: Gül için dört dikenini göğsüne atmaya katlanır.

³¹ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım, İstanbul, 1977, s.404-406.

1.2.2. Birleşik Cümle

İçinde iki yargı bulunan atasözleri birleşik cümle olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda Tahir Nejat Gencan birleşik cümle içindeki girişik cümleyi ele almakta ve şu şekilde bir tanım ortaya koymaktadır: “Yan önermeleri; temel önermeye özne, nesne, tümleç olan: ya da bu öğelerden birini tümleyen bileşik tümcelere girişik tümce adı verilir.”³² Kısaca iki yüklem görev aldığı cümlelerdir ve noktalama işareti olarak virgül ve noktalı virgülün yaygın olarak kullanıldığı cümle örnekleridir.

-*Cinîya xirab reşta bedilnena , mişag xirab se vaşturî bedilnen.*: Beceriksiz kadın çıkırcık, beceriksiz rençber ise orak değiştirir.

-*Vara g' varatîyê xwi d' mird şit niwerd , kavirtiyê xwi d' mird şit bur.*: Ben kuzuyken tok süt içmedim ki koyun olduğum zaman süt vereyim.

-*Holûn ra xiraw kuen, xirawûn ra holî kuen.*: Nedense iyi insanlardan kötü insanlar doğuyor, kötü insanlardan da iyi insanlar doğuyor.

1.2.3. Sıralı Cümle

İçinde iki ya da ikiden fazla daha fazla yargı bulunan atasözleri, cümlede sıralı cümle olarak tanımlanmaktadır. Bu cümleler girişik cümle olarak da tanımlanmaktadır.³³ Bilindiği sıralı cümleler bağımlı ve bağımsız sıralı cümleler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bizler tek başlık altında atasözü örneklerini verilmesi uygun görülmüştür.³⁴

Atasözleri hem bağımlı hem bağımsız sıralı cümleler olarak cümlede görev aldıklarından bu başlık tarafımızca tercih edilmiştir. Ancak atasözlerinde kısa ve özlü anlatım tercih edildiği için sıralı cümlelerle kurulan atasözlerinin sayısı Zaza dilinde azdır. Bu cümlelerde yaygın olarak özne ve yüklem ortaklığı mevcuttur. Bu cümleler

³² Tahir Nejat Gencan, *Yeni Dilbigisi*, İnkilap Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1996, s.547.

³³ Vecihe Hatipoğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1972, s.153.

³⁴ Emin Özdemir, *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2001, s.50.

birbirine bağlanırken ya da bağımsız cümle örneği olarak cümlede görev alırken noktalama işareti olarak noktalı virgül işareti ile ayrılmaktadır.

- *Pîs o pak, şîrin o tall, sîr o guzin pê nîyên.*: Pis ile temiz, tatlı ile ekşi, sarmısak ile acı birbirine uymazlar.

- *Cinîya ke biwaz; mêrdê xo kena wezîr, nêwaz kena rêzil.*: Kadın isterse; erkeğini vezir yapar , istemese rezil eder.

-*Umbazûn a bigêr, bur la wertaxî mekir.* : Arkadaşınla ye, gez ama onla ortaklık yapma.

1.2.4. Devrik Cümle

Atasözleri, şiirsel bir anlatıma özen gösterdiği için pek çok atasözü devrik cümlelerle kurulmuştur. Devrik cümleden kasıt yüklem in son da kullanılmadığı ve cümlenin herhangi bir yerinde yüklem in görev aldığı cümle örneğidir.³⁵ Atasözlerindeki bu ahenkli söyleyiş daha çok devrik cümlelerle sağlanmaktadır. Zazaca bükümlü bir dil olduğu için bu söyleyiş güzelliği ahenk olarak kendisini devrik cümlelerde göstermektedir.

Zaza dilindeki bükümlülük daha çok kendisini diftong olarak göstermekte ve hem kelimed e hem cümlede biçimsel yapıyı sanki ortadan ikiye parçalayarak devrik olarak kendisini cümlelerde örnelemektedir. Türkçedeki kurallı cümle kuruluşunun tersine daha çok Zaza dilinde atasözleri yaygın olarak devrik cümle olarak karşımıza çıkmaktadır.

-*Şarmî nibên se pêl nîyên şetuney a.*: Utanma olmasaydı şeytanlık kanatlanırdı.

-*Wûhar eywun sîya sipî.*: Evrenin sahibi siyah ile beyazdır.

-*Ters, zê dimişkil o.*: Korku, akrep gibidir.

³⁵ Muharrem Ergin, *a.g.e*, s.404-406.

1.3. GENEL OLARAK ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ

1.3.1. Şekil Özellikleri

Atasözleri, şekil yönünden diğer yazı türlerine göre oldukça değişik özellikler göstermektedirler. Atasözleri, kuruluş biçimleri yönünden farklı özellikler taşımaktadırlar. Bunlar Halk edebiyatının edebi türlerinden olan türkü, mani, ninni gibi edebi türlerle benzerlik taşımaktadırlar. Sıralanan edebi türler, şiirsel özellik taşımaktadırlar. Bu benzerlikler daha çok benzetmeli, uyaklı, vezinli anlatım olarak kendisini gösteren şekli yapılarıdır.³⁶

Ayrıca atasözleri az sözle çok şey anlatmaları ve kalıplaşmış özlü sözler olmaları da içerik özelliklerini oluşturmaktadır. Bu şekilsel yapıyı benzetmeli anlatım, uyaklı anlatım, vezinli anlatım ve kalıplaşmış özlü sözler olarak belli başlıklar altında tezde incelenmiştir. Atasözlerinin biçim özelliklerini örnekleriyle incelersek:

1.3.2. Benzetmeli Anlatım

Benzetme,³⁷ herhangi bir anlatımı güçlendirmek için başvurulan bir sanattır. Atasözleri genel olarak mecaz anlamlı oldukları için verilmek istenen mesaj benzetmeye başvurularak verilmektedir. Bu konuda Vehbi Belgil'in düşüncelerine yer vermek gerekirse: "Atasözleri, gerçekleri daha iyi vurgulamak için, daima benzetme sanatına başvurmuştur."³⁸ Benzetmeye başvurulmasındaki amaç anlatımı daha canlı ve ilginç kılmaktır. Böylelikle dinleyiciye verilmek istenen mesaj bu yolla anlatılmaktadır. Örnek olarak:

-*Aqil taça zerrîn a herkes sare d' çîn a.* : Akıl, altın taça benzer, herkesin başında olmaz.

-*Zewaj sol teng o.:* Evlilik dar ayakabı gibidir.

³⁶ Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesindeki Atasözleri*, Kapı Yay., İstanbul, 2009, s.78.

³⁷ Ünsal Özünlü, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, İstanbul, 2001, s.103.

³⁸ Vehbi Belgil, *Atasözleri Özellikleri*, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mayıs 1976.

Birici atasözünde akıl altın taça benzetilmiş; ikinci atasözünde evlilik ayakabının darlığına benzetilmiştir. Zaza atasözlerinde teşbih sanatının fazla sayıda örneklendiğini; bu sanatlı söyleyiş sayesinde okuyucunun ilgisi atasözlerine çekilmek istenmiştir.

1.3.3. Uyaklı Anlatım

Uyak, dize sonlarındaki ses benzerlikleridir. Mehmet Kaplan'ın ifadesiye örneklersek: “Son seslenilen ünlüyle beraber iki ya da daha çok ses grubunun eşliği...”³⁹ Uyağın rediften farkı; rediflerden önce gelerek kelime içinde ahenk oluşturmasıdır. Cümlede iç kafiye oluşturularak ahenkli bir söyleyiş yakalanmaya çalışılmaktadır.⁴⁰ Halk edebiyatı ürünlerinin hemen hepsinde bu şekli yapıya başvurulmuş bir ahenk yakalanmaya çalışılmaktadır. Halkın ses uyumlarına olan düşkünlüğünden dolayı anlatımı daha canlı kılmakta ve insanların ilgisini bu yolla ahenkli ifadelerle şair dikkat çekilmektedir.

Zaza halk edebiyatında şekli unsur olarak kafiye yaygın olarak kullanılmıştır. Şiirde yaygın olarak kullanılan kafiye; bir nesir ürünü olarak karşımıza çıkan atasözlerinde, “iç ses (seci)” olarak görev almaktadır. Cümlenin kendi iç ahenginde yakalanan bu ses değeri uyaklı anlatım olarak tanımlanmaktadır. Örnek vermek gerekirse:

-Bixewit sê Arminî, bur zê Bisulmûnî.: Ermeni gibi çalış, Müslüman gibi ye.

Bu çeşit bir ses uyumu atasözünün birinci ve ikinci bölümlerinin son sözcükleri arasında kurulmuştur. Uyak birinci atasözünde “*Ârminî-Bisulminî*” sözcükleri arasındadır.

-Dariyê keçêl bib, vêr sawen xwi ser.: Kelin merhemi olsa en başta kendi başına sürer.

³⁹ Mehmet Kaplan, “Kafiye”, *T. Fikret*, Dergâh Yay., İstanbul, 1995, s.219.

⁴⁰ Asım Aksoy, *a.g.e.*, s.28.

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bazen uyak “*wer-ser*” sözcükleri arasında tam kafiye olarak karşımıza çıkmaktadır.

-*Bilbil kerd qefesa zerîn yi hunc vatên: “Ax waten, wax waten!”*: Bülbülü altın kafese koymuşlar. Demiş: “*Ah vatan, ah vatan!*”

Bazen uyak bir kelime ya da kelime grubunun tekrarı; bazen de bir mısranın olduğu gibi tekrarı ile sağlanmaktadır. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi kelime tekrarına “*ax waten!*” ifadesiyle başvurulmuştur.

1.3.4. Ölçülü Anlatım

Ölçülü anlatım, halk edebiyatı ürünlerinden türkü, mani, ağıtta yaygın olarak kullanılmaktadır. Vezinli anlatım, atasözlerinde yaygın olarak kullanılan bir şekli unsurdur.⁴¹ Daha çok atasözlerinin hece sayıları bâz alınarak bir ahenk yakalanmaya çalışılmaktadır. Bu durum sözün etkisini artırmada büyük bir yarar sağlamakta ve etkileyiciliğini güçlü kılmaktadır.

Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere atasözlerinde vezin aranırken hece sayılarının eşitliğine bakılmaktadır. Bu durum sözün etkisini artırmakda, deyişi güçlü kılmakta ve okuyucunun ilgisini çekmektedir. Daha çok atasözü içerisinde belli vezin kalıpları da aşağıda örneklendiği gibi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

-*Saya veş, barê heş*: Güzel elma, ayının payıdır. (3+3 Heceli)

-*Wendiş sêyd o, nuştîş qeyd o*: Okumak avlamaktır, yazmak kayıttır. (4+4 Heceli)

-*Ti raşt vind Allay ra, mirda biger dinye da*: Allah’a karşı doğru durursan bu dünyada bol bol gezersin. (7+7 Heceli)

Bu ölçülü yapı daha çok iç ahenk oluşturan sözcüklerdeki hecelerin birbiriyle uyumlu olarak sıralandığı atasözlerinde görülmektedir.

⁴¹ Nurettin Albayrak, *a.g.e.*, s.83.

1.3.5. Kısa ve Özlü Anlatım

Atasözleri az sözle çok şeyi anlatma çabasıdır. Daha çok didaktik nitelikte olan bu özlü sözler, en az iki kelimededen oluşarak kalıplaşmış sözcükler olarak cümlede yer almaktadır.⁴² Temel amacı az sözcükle çok şey anlatmaktır. Bu biçimsel yapılar daha çok atasözü örneği olarak kendisini basit cümleler olarak örneklemektedir. Örnek vermek gerekirse:

-*Diyes raşt ne şîyen we*: Doğru duvar yıkılmaz.

-*Paşt diyena merdim cumerd*: Sırt, yiğit olana verilir.

-*Çî newerdûn barê cumerdûn*. : Malını yemesini bilmeyenlerin malını yiğit adamlar yer.

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere atasözlerinde kullanılan sözcüklerin sayısı “*kısalığı ve özlülüğü*” oluşturmaktadır. Vehbi Belgil, bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmektedir: “Atasözlerimizin özelliklerinden biri de sözcük tasarrufudur. Bu amaç için genellikle tek ve iki heceli sözcükler seçilir.”⁴³

Yukarıdaki sınıflandırmalardan yola çıkarak atasözlerindeki şekil ve içeriğin genel özelliklerinden bahsettiğimizde P. Naili Boratav’ın atasözleri hakkında yaptığı değerlendirmeyi maddeler halinde sıraladığını görmekteyiz. Sıralanan maddeleri örneklersek:

- a) Genellikle nesir halindedirler.
- b) Kalıplaşmış özlü sözlerdir.
- c) En az iki sözcükten oluşurlar.
- d) Atasözleri, genel kural niteliğindedir.
- e) Atasözleri, tarafsızdır.
- f) Atasözleri, uzun gözlemlere dayanır.
- g) Atasözleri, kişilere kılavuzluk yapar.

⁴² Asım Aksoy, *a.g.e.*, s.15.

⁴³ Vehbi Belgil, *a.g.e.*, s.156.

- h) Atasözleri, gerçekçidir.
- i) Atasözleri açık ve anlaşılır olmak zorundadır.
- j) Atasözleri, kesin bir dille konuşur.
- k) Atasözleri atalarımızdan kalmadır.⁴⁴

1.4. KONULARI BAKIMINDAN ATASÖZÜ ÇEŞİTLERİ

Atasözleri konuları bakımından ayrı ayrı sınıflandırılmaktadır. Atasözlerinin konu bakımından herhangi bir sınırı yoktur. Dünyanın başka kültürlerinde atasözleri nasıl kendi kültürüne ait her türlü kültürel özelliği yansıtmışsa Zaza atasözlerinde de aynı durum söz konusudur.⁴⁵ Bu konuda Halk edebiyatı alanında araştırmaları ile tanınan Pertev Naili Boratav'ın düşüncelerine yer verirsek: "Atasözleri, düz konuşmadan farkı herhangi konu sınırlaması olmaksızın bir takım ayırıcı nitelikte biçim ve içerik özelliklerine sahip oluşudur."⁴⁶

Tezimizin ana taslağı olan atasözlerinin konu bakımından incelenmesi aşağıda sıralayacağım başlıklar altında sınıflandırılmıştır.

1.4.1. Sosyal Olayların Oluşumunu Belirten Atasözleri

Bu çeşit atasözleri, sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucu tarafsızca belirtmektedir. Zazalar'da yaşanan toplumsal olaylar ve kişiler yaygın olarak atasözü örneği biçiminde cümlelerde kendisini göstermektedir. Bu konuda Asım Aksoy'un değerlendirmelerine yer verirsek: "Bu çeşit atasözleri sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlem ve deneme sonucunda tarafsızca belirtirler."⁴⁷

-O g' mînara diznen qilif yî z' hazir ken.: Minareyi çalan kılıfını hazırlar.

-Merdim şit wen, fek yi vêşen due wen, pif ken.: Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer.

⁴⁴ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edb.* Gerçek Yay., İstanbul, 1969, s.125.

⁴⁵ M. Türker Acaroğlu, *Dünya Atasözleri*, Referans Kitapçılık, İstanbul, 2006, s.90.

⁴⁶ Pertev Naili Boratav, *a.g.e.*, s.115.

⁴⁷ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s.13.

-Pîyatî tim pîlî ya.: Birlik daima büyüklüktür.

1.4.2. Sosyal Olaylardan Alınan Dersleri “Doğrudan” Veren Atasözleri

Bu atasözleri toplum hayatında rastlanılan olaylardan uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak alınmış dersleri kesin bir öğüt halinde veren atasözleridir. Bazen bu görevde yer alan atasözleri aşağıda örneklendiği gibi vermek istediği mesajı olduğu vermektedir. Bu tür atasözlerinde verilmek istenen mesaj verilirken benzetmeli anlatımlardan ve sanatlı söyleyişlerden özellikle kaçınılmakta ve cümlede basit bir anlatım tercih edilmektedir.

-Kîye megir cîrûn bigîr.: Ev alma komşu al.

-Cinîya xiraw kîye kena xiraw.: Kötü kadın evi de kötü kılar.

Bu çeşit atasözleri, atalarımızın geçmiş tecrübelerinden etkilenerek, insanların yaşamları süresince ortaya çıkmış gerçeklere dayalı olarak inanç ve kültürel yaşayıştan beslenen atasözleridir.

1.4.3. Doğa Olaylarının Oluşumunu Belirten Atasözleri

Bu konu başlığı içinde yer alan atasözleri, insanın yaşamında yer alan doğanın atasözlerine nasıl yansıdığını örneklelemektedir. Zazalar tarih boyunca doğa ile iç içe yaşadıkları için doğa ve hayvanlarla sürekli bir etkileşimde olmuş bir halktır ve bu durum Zaza atasözlerine yansımıştır. Zaza dilinde ağırlıklı olarak “doğa” konu başlığı altında yaygın atasözü örnekleri vardır. Çünkü Zazalar, asırlar boyu mücadelesini doğaya karşı vermiş ve diğer etkileşimlere kapalı bir toplum olarak yaşamışlardır. Bu durumu daha çok coğrafi şartların sınırlayıcılığı ve yaşam alanlarının sürekli doğa ile iç içe olmasından kaynaklı oluşudur. Pertev Naili Boratav’ın insan ile doğanın birbiriyle olan etkileşimi üzerine düşüncelerine yer vermek gerekirse: “Bu bölümdeki atasözleri içinde birçoğu da sadece tabiat olgularının, ya da cansız maddelerin niteliklerine değin değerlendirmelerdir: Mevsim değişimleri, ekim

biçim çeşitleri, tarım işleri üzerine bilgiler vb. herhangi bir ikinci bir anlam gerekmez bunlarda.”⁴⁸ Örneğin:

-Mart yena vêr bêr, zenguno wuye vêşên.: Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırı. Sözlerin de olduğu gibi.

-Pê yo vil a wisar nîyen.: Bir gülle bahar gelmez.

-Awa vinertî bûy duna.: Durgun su kokar.

1.4.4. Zaman Bakımından Atasözü Çeşitleri

Buradaki zamandan kasıt, dil bilgisinde belirtilen zaman anlamıdır. Çünkü atasözlerinde zaman mevhumu yoktur ve belirtilmez. Atasözlerini oluşturan cümlelerde daha çok zaman olarak geniş zaman ve emir kipi kullanılmaktadır ve cümle değeri olarak basittirler. Bu zaman daha çok semboller üzerinden atasözlerinde kendisini örneklemektedir.

Gündüz vakti daha çok aydınlık ve psikolojik olarak insanın iyi ruh hallerini örneklerken buna karşın insanın kötü ruh halini ve insanın başına gelebilecek kötü olayların gece vaktinde gerçekleştiğini ve bu kötülüklerin sembol olarak “karanlıkla” özdeş kılındığını Zaza atasözlerinde sık sık görmek mümkündür. Ayrıca mevsimsel zaman olarak kış ve sonbahar mevsimleri karamsarlığı ve sıkıntılı zamanlara karşılık gelirken; ilkbahar ve yaz ayları ise insanın içindeki coşkunluğu, bereketi ve insanın içindeki psikolojik iyi hallere karşılık gelmektedir. Bu zamanları Asım Aksoy şöyle ifade etmektedir: “Cümlelerde en çok geniş zaman kipi, kimi vakit emir kipi kullanılmıştır. Başka kiplerle kurulmuş atasözleri daha azdır.”⁴⁹

-Cûn insûn râ vej, xuy insun râ nêvejyen.: Can çıkar huy çıkmaz.

-Umbaz ebedî kerra o herr a.: Ebedi olan arkadaşlık toprak ile taşın arkadaşlığıdır.

⁴⁸ P. Naili Boratav, *a.g.e.*, s. 120.

⁴⁹ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s. 12.

-*Hel munena sel ti çi dekîr se o te di êsen.*: An sepete benzer, içine ne doldurursan o görünür.

1.5. SÖYLENDİKLERİ BÖLGEYE GÖRE ATASÖZÜ ÇEŞİTLERİ

Atasözleri söylendikleri şehir ilçe ve coğrafya göre farklılıklar göstermektedir. Daha çok yerel özellik gösteren bu sınıflandırmada milli unsurlar ve tarihi olay ve kişiler daha çok ön plana çıkmaktadır. Zaza diline ait atasözlerinin en çok millî karakter gösterdiği, tarihi olayların ve kişilerin bilgisinin en fazla yer aldığı atasözleri bu başlık altında yer almaktadır.

Atasözlerinin ayırt edici özelliğinin en fazla örneklendiği ve Zaza dili ve edebiyatını diğer kültürlerden en fazla farklı özellik gösterdiği atasözlerini bu başlık altında yer almaktadır. Biz araştırmacılar için en önemli ulusal sembolleri ve coğrafya isimlerini yine bu başlık altında yaygın olarak bulmak mümkündür.

Ömer Asım Aksoy atasözlerini: “ Kullanıldıkları yer ve zaman bakımından, yurdun her yerinde kullanılanlar, sadece bir bölgede kullanılanlar, başka ağız ve lehçelerde kullanılanlar son olarak eski zamnlarda kullanılmış iken bugün bırakılmış olanlar.”⁵⁰ ifâdesi ile sınıflandırmaya gitmiştir. Bu sınıflandırmada beş madde halinde atasözlerinin sınıflandırıldığını görmekteyiz.

Bu sınıflandırmanın dışında daha genel bir sınıflandırmayı ise İbrahim Sevindirici’in yaptığı sınıflandırmadır. Onun örneklemediği atasözü sınıflandırması aşağıda verilmiştir:

- a) Yerel atasözleri
- b) Bölgesel atasözleri
- c) Ulusal atasözleri

⁵⁰ Ömer Asım Aksoy, *a.g.e.*, s. 20.

d)Uluslar arası bilinen atasözleri⁵¹ olarak yazar tarafından sınıflandırılmaktadır.

1.6. ATASÖZLERİNİN TESPİT EDİLMESİ VE DERLENME ŞEKLİ

Derleme yapmadan önce ne yapacağımı kararlaştırırken öncelikle lisans eğitimini aldığım Eskişehir’de dil üzerine yaptığım çalışmaları göz atarak gerekli ders notlarını çıkartarak bu notlara baktıktan sonra nelere dikkat etmem gerektiği tarafımda notlar dahilinde tespit edilip bir program dahilinde derleme çalışmalarının yapılmasına karar verilmiştir. Üniversite yıllarında Bingöl ili ve yöresi üzerine yaptığım masal çalışması; beni bu konuda geçmiş çalışmalarından faydalanmaya itmiştir. Ayrıca üniversitede aldığım derleme metodları eğitimi bana derleme yaparken yardımcı olmuştur. Derlemeye başlarken; derleme yapacağım bölgeleri tespit ettikten sonra kimlerle görüşebilirim diye kaynak kişi listesi tarafımda hazırlanmıştır. Daha çok benim de Sancaklı olmam vesilesiyle kendi köyüme (Suduğünü/Şirnan) gitmeye tarafımda karar verilmiştir. Daha çok yakın akraba ve eş-dostlarla köy meclislerinde yaptığımız sohbetlerde ses kayıt cihazı ve defter notlarıyla derlemeler yapılmıştır. Bingöl merkez olmak üzere Sancak Suduğünü (Şirnan) Solhan Mutluca Köyü(Melekan) ile Karlıova Boncukgöze(Boran) Köylerinde derlemeler yapılmıştır. Bu bölgelerde görev yapmam icabı ile kurulan ilişkiler ile akrabalık ilişkilerini kullanarak bu bölgelerle iletişime geçilmiştir.

Önceden kaynak kişi ile ilgili hazırladığım notları çıkarıp derleme çalışması yapılmıştır. İkinci olarak köy ortamına uygun olacak malzemelerden faydalanılmıştır. İnsanların rahatsız olabileceklerini düşünerek kamera ve ses kayıt cihazlarından rahatsız olduklarını söyleyen kişilerin bu rahatsızlıkları dikkate alınarak bu kişilerle derleme yapılırken bu cihazlardan faydalanılmamıştır. Kaynak kişilerle bağlantı kurularak çalışma hakkında bilgi verilmiş olup ve konunun önemi hakkında kendileriyle sohbet edilip kaynak kişiler ikna edilmiştir. Köylülerin rahatsız olabileceklerini düşünerek daha çok açık kayıt yapılıp ve gerekli notlar sıcağı sıcağına tutularak derleme yapılmıştır.

⁵¹ İbrahim Sevinidirici, *a.g.e.*, s. 46.

Derlenen atasözlerinin önemli bir kısmını bizzat kaynak kişilerin yanına giderek ses kayıt cihazıyla sesleri kayıt altına alınmıştır. Ancak bazı kaynak kişilerin seslerini ses kayıt cihazıyla kaydetmeyi istemedikleri için anlattıklarını kaydetme imkânı bulunamamış ve kaynak kişilerin söylediklerini not tutarak kaydetme yoluna gidilmiştir. Bu atasözleri sıcağı sıcağına yazıya aktarılarak; bazen de anlatıcıların buna da rıza göstermemeleri üzerine sadece onları dinlemekle yetinilmiştir. Ses kayıt cihazı ile kaydetme imkânı bulduğumuz atasözleri ürünlerini çoğunlukla Zazaca olarak anlattıkları için bu şekilde derlenen atasözleri de sonradan çeviri yoluyla yazıya aktarılmıştır.

Derleme sırasında kaynak kişiler, özellikle de kadınlar, ses kayıt cihazını görünce atasözleri hakkında konuşmaktan vazgeçmişlerdir. Ses kayıt cihazıyla kayıt yaptığımızı gören kişiler, kaynak kişileri etkileyerek ses kayıt cihazına seslerini aldirmalarının onlar için sakıncalı olabileceğini, başlarının belaya girebileceğini söylenmiş olup daha çok bu kaygının genellikle alakalı olduğunu değerlendirilmiştir. Ayrıca kadınların önemli bir kısmı da seslerinin kaydedilmesinin günah olduğunu düşünerek seslerinin kayıt edilmesi istenmemiştir. Bunun yanında ilginçtir bazı kaynak kişiler, ses kayıt cihazını görünce daha da istekli olarak atasözlerini dile getirmişlerdir.

Derlemeler neticesinde imkânlarımızı zorlayarak, daha çok aile ve akrabalarımıza giderek 30 konu başlığı danışman hocam tarafından belirlenerek 1200'e yakın atasözünün derlenmesi yapılmış olup bunlar içerisinde konu başlıklarına uyugun olan yirmişer atasözü tezde örneklenmiştir. Bu konu başlıkları altında sınıflandırdığımız başlıklar metin incelemesi yoluyla tezimizde yer almıştır. Bu sınıflandırılan konu başlıkları altında tez için uygun olan atasözlerini bin iki yüz atasözü içinden seçerek konulara göre atasözleri tezimizde örneklenmiştir. Bu tez çalışmasında derleme yapılırken kullanıla araç ve gereçler aşağıda örneklenmiştir:

1- KALEM:

Derleme sırasında not almak amacıyla kalem kullanılmıştır. İlgi çekici yerleri ve sorulması gereken sorular da deftere not edilmiş olup sorular sıcağı sıcağına

sorularak araştırmacı tarafından not edilmiştir. Derleme esnasında kurşun kalem kullanılmıştır.

2- NOT DEFTERİ:

Not defteri, küçük defterler olarak örneklenmiş olup taşınması kolay olan ve kaynak kişinin ilgisini dağıtmadan rahatça not alınabilecek defterlerden oluşmaktadır. Kaynak kişinin anlatış tarzını, sorulan soruların not edildiği, kişi ve mekn tasvirlerini yine bu defterlere kayıt edilmiştir. Not defteri, derleme esnasında araştırmacının notlarının alındığı sonradan bu bilgilerin tekrar bakılması durumunda araştırmacının birincil kaynağı olarak görev yapan bir kaynaktır.

3- SES KAYIT CİHAZI:

Atasözlerini anlatırken kaynak kişinin her söylediği anında yazabilme imkânı yoktur. Bundan dolayı her mülakat, ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmıştır. Ayrıca atasözlerinin ses olarak doğru ve net anlaşılabilmesi iim başvurulan bir kaynaktır. Atasözlerinin bazen yeniden doğru yazılıp yazılmadığının kontrolünün yapılabilmesi için araştırmacıya çok büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Bazen de atasözlerinin Zazaca'dan Türkçeye evrilmesi gerektiğinden ses kayıt cihazının araştırmamızda büyük faydaları olmuştur.

Derleme yapılırken kaynak kişilerin akıcılığını bozmaması ve sıcağı sıcağına bu seslerin alınması sonradan ses ve dilbilgisi çalışmalarına kaynaklık etmesi bakımından fayda sağlamaktadır. Derleme yapıldıktan sonra alınan notlar bu sayede derlemede tekrar kontrol edilebilme imknını bu sayede bulmuştur.

4- FOTOĞRAF MAKİNESİ:

Fotoğraf makinası derleme alanını görüntülemek ve kaynak kişiyi, köyün yapısını göstermek amacıyla kullanılmıştır. Kaynak kişilerin büyük çoğunluğu fotoğraf kullanılacaksa derleme yapmayacağını ifade etmiş, bunun üzerine bu kişiler hakkında görsel malzemedен pek faydalanılmamıştır. Ayrıca kendisinin fotoğrafının

herhangi bir yerde yayınlanmaması şartıyla yapılan derlemede bu kişilerin fotoğrafları bu çalışmaya konmamıştır.

1.7. ATASÖZLERİNDE KALIPLAŞMA

Atasözleri, toplumun ortak sözlü ürünleri olarak değerlendirilen kalıplaşmış sözlü halk edebiyatı ürünleridir. Bu nedenle herhangi bir kimse, atasözlerindeki sözcükleri ya da sözcüklerin sırasını değiştiremez. Atasözleri en az iki sözcükten oluşan ve sözcüklerinin yerinin hiçbir şekilde değiştirelemeyen sözlü halk edebiyatının en önemli edebi ürünleridir. Bu kalıplaşmışlık atasözlerinin en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵² Bu konuda gerekli bilgileri atasözlerinin genel özellikleri konusu içerisinde değinildiğinden gerekli bilgiler bu başlık altında yer almaktadır.

-*Qê xatîr gula çar telî kena pistûn xwi.*: Gül için dört dikenî göğsüne atmaya katlanır.

Atasözünü “*Gül dikensiz olmaz.*” Biçiminde sözcüklerin yerini değiştirerek söyleyemeyiz.

-*Dar û çow umbaz cê yê.*: Ağaç ile sopa arkadaştır.

Bu atasözünde de sopa ile ağaç sözcüklerinin kalıplaşmış ifade olduğu için yerleri değiştirilmez.

-*Ga kot erd kard bê n zaf.* : Öküz düştüğünde bıçak çeken çok olur.

Atasözünde bulunan sözcükleri değiştirerek “*öküz*” yerine “*dana*” diyemeyiz. Çünkü atasözleri bir kişinin değil, bütün toplumun ortak malıdır ve toplumun ortak düşünce ve dil zevkini yansıtır.

-*Bûn bê mirdaq nêben.*: Ev direksiz olmaz.

⁵² İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Kapı Yay., İstanbul, 2014, s.13.

Yukarıdaki atasözünden de anlaşılacağı üzere atasözlerinde sözcüklerin yerine başka bir sözcük getirilemez.

- *Mi rez da ci, yî z' yo gueşê engur nedûn mi.:* Ben ona bi üzüm bağı verdim, o bana bir salkım üzüm bile vermiyor.

Bu atasözünde ise aynı anlama gelebilecek bir sözcük getirsek bile atasözleri kalıplaşmış ifadeler olduğu için sözcüklerin yerine başka sözcük kullanılmaz. Örneğin bu atasözünde üzüm yerine elma sözcüğününü getirdiğimizde atasözlerinin kalıplaşmış ifadelerdir kuralına aykırı davranmış oluruz.

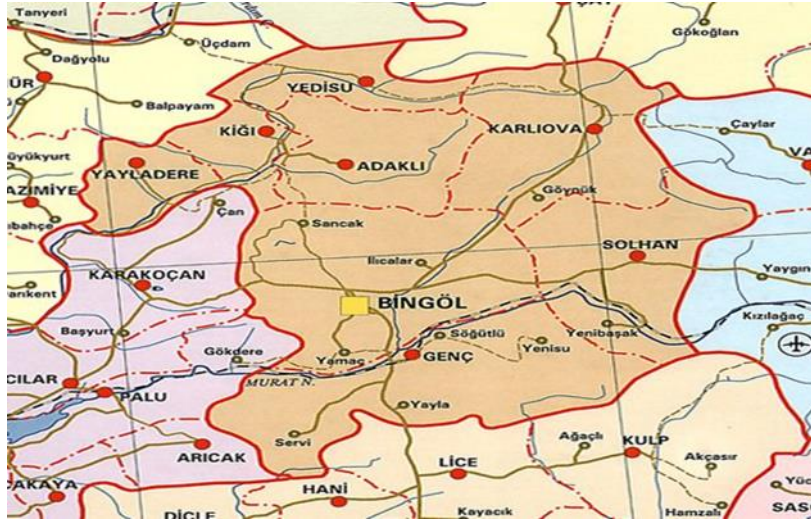
- *Umbaz ebedî kerra o herr a.:* Ebedi olan arkadaşlık toprak ile taşın arkadaşlığıdır.

Bu atasözünde olduğu gibi toprak ile taşın yerinin kalıplaşmış ifade olduğu için bu sözcüklerin yeri değiştirilemez. Anlatımı güzelleştirmek için, savunulan bir düşünceyi en etkili şekilde verebilmek için her dilde olan kalıplaşmış ifadeler vardır. Atasözleri, deyimler, dualar, beddualar, temenniler, tekerlemeler, bilmeceler v.b. Bu tür kalıplaşmış ifadeler içerisinde en yaygın olarak kullanılan atasözlerdir. Dilin bünyesinde kalıplaşmış ve kökleşmiş olarak değişmeden kullanılan atasözleri, hiç şüphe yok ki anlatıma canlılık katarlar. Bu sayede duygu ve düşüncelerin karşımızdaki kişiye daha etkili bir şekilde atasözleri sayesinde anlatıldığı bir gerçektir. Zazalar da sözlü edebiyat geleneğinin bir ürünü olan atasözlerini gündelik hayatta sıkça kullanmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. BİNGÖL'ÜN COĞRAFI KONUMU VE KÜLTÜREL YAPISI

41-20 ve 39-56 doğu boylamları ile 39-31 ve 38-28 kuzey enlemleri arasında bulunan Bingöl ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alır. Doğusu Muş, kuzeyi Erzurum ve Erzincan, batısı Tunceli ve Elazığ, güneyi ise Diyarbakır illeriyle çevrilidir.⁵³

Tablo-1: Bingöl İlinin Coğrafi Konumu.

Bingöl ilinin merkez ilçe dışında Adaklı, Genç, Karlıova, Kiğı, Solhan, Yayladere ve Yedisu olmak üzere yedi ilçesi vardır. İl merkezi, denizden 1151 metre yükseklikte olup şehir Bingöl Ovası üzerinde kurulmuştur. Şehir 1936 yılında il olarak kurulduğunda Aşağı Çarşı merkez olmak üzere dere yatağı boyunca şehirleşme bu bölgede kendisini göstermiştir. Bu durum 1971 depreminden sonra değişmiş ve şehir günümüzde çarşı merkezi olarak kullanılan yere taşınmıştır.

İlin ulaşımının çok büyük bölümü karayolu üzerinden yapılmaktadır. Demiryolu ulaşımı Genç ilçesi üzerinden yapılmaktadır. Son yıllarda Habur'dan

⁵³ *Bingöl İli Geliştirme Stratejisi*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yay., Ankara, 1998, s. 10.

Trabzon Limanına uzanan ticaret yolu şehrin ekonomisine yeni yeni katkı sunacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca yapımı 2013 yılında biten havaalanı ile havayolu ulaşımı da Bingöl ilinde yapılmaktadır. Bunun dışında şehrin güneyinden geçen tren yolu hattı da daha çok yük taşımaclığı yapılarak şehrin ekonomik hayatına katkı sunmaktadır.

İl sınırları içinde, arazi oldukça engebeli olup denizden yüksekliği 1250 metreyi aşmaktadır. Dağlar ve tepelik alanlar çok geniş bir yer kaplamakta ve dağların yönü Kuzey-batı, güney-doğu doğrultusunda sıralanmaktadır. Bingöl'de dağlar orta kısımlarında birbirinden uzaklaşarak genişlemiş ve bu genişleyen yerde Bingöl Ovası meydana gelmiştir. Bu ovayı birçok akarsu çeşitli yönlerde parçalamıştır. Toprağı tarıma elverişli olup son yıllarda ovada tahıl, şekerpancarı, pirinç, çeşitli sebze ve meyveler yetiştirilmektedir. Sulama imkânları gün geçtikçe iyileşmektedir. İlde Bingöl Ovası'ndan başka; Genç, Karlıova ve Sancak ovaları gibi küçük ovalar da Bingöl'de sulak alanlar olarak mevcut olup sınırlı sayıda balıkçılık yapılmaktadır.

İlin en önemli akarsuyu, aynı zamanda Fırat nehrinin de önemli bir kolu olan Murat Nehri'dir. Peri Suyu ve Göynük, ilin diğer önemli akarsularıdır. Bu akarsular güney ve kuzey su havzaları olarak Fırat nehrinin en önemli akarsu kaynaklarıdır. İlin sınırları içerisinde büyüklük açısından önemli sayılabilecek bir göl olmasa da buzul gölleri mevcuttur. Bu göllerin en önemlileri şunlardır: Gölbahri gölü, Kuş gölü, Manastır gölü, Karlı göl, Çilli göl ve İçme gölüdür.⁵⁴ Bingöl'de, yazların sıcak ve kurak, kışların soğuk ve yağışlı geçtiği karasal iklim şartları hüküm sürmektedir. İl merkezi ve Genç ilçesinde, iklim diğer ilçelere oranla daha yumuşak iken, özellikle Karlıova'da kış şartları daha çetin geçmektedir. İlde yağışlar sonbahar ve ilkbaharda yağmur şeklinde; kış aylarında ise kar şeklinde görülmektedir. Son yıllarda gözlenen sıcaklık ortalamalarında belirgin bir değişiklik görülmektedir. Buna sebep olarak ilin çeşitli bölgelerinde yapılan barajlardır.

⁵⁴ Bingöl Valiliği, *Bingöl İl Çevre Raporu*, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yay., Bingöl, 2011, s. 3.

Bingöl orman yönünden zengin arazilere sahip illerden biri olup hâkim ağaç türü olarak meşe ağacı yaygındır. Orman arazisi, ilin toplam arazisinin %27.92'sini oluşturmaktadır. Bölge olarak kuzeyde Kığı, Yayladere, Yedisu ve Adaklı ilçelerinde yoğun iken güneyde Genç ilçesinin Servi beldesinde orman yoğunluğu fazladır. İsim olarak ormanlarıyla meşhur olan yer Karacehennem Ormanları'dır. İlin ekonomik hayatına uzun yıllar orman ürünleri ve kerestecilik katkı sunmuştur. Çevre illerin odun ihtiyacı halen Bingöl'deki ormanlardan sağlanmaktadır.

1940 genel nüfus sayımına göre merkez ilçenin nüfusu 1.418 iken, 1970'de bu oran 17.220'ye, 1990 yılında ise 41.590'a yükselmiştir. 1990'den sonra kırsal kesimlerden merkez ilçeye yoğun bir göç yaşanması sonucu, 1995'te merkez ilçenin nüfusu 60.000'i aşmış bulunmaktadır. 2000 yılı nüfus sayımına göre, merkez ilçe nüfusunun 68.000'i aştığı görülür. Son yapılan nüfus sayımında Bingöl merkezin nüfusu 110.000 olup ilin toplam nüfusu 265.214 civarındadır.⁵⁵ İlde göç önemli bir olgu olarak görülmekte olup, %0,88 göç hızıyla Bingöl, net göç hızı Türkiye'de en yüksek olan 10 ilden biridir. Meydana gelen göçün en önemli sebeplerinden ilki doksanlı yıllarda meydana gelen çatışmalı durumdur. Son yıllarda kentten köye geri dönüşler olsa da özellikle İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır ve Elazığ v.b. büyükşehirlerde hatırı sayılır bir nüfus yaşamaktadır. Bu göçü tetikleyen diğer nedenlerden de bahsettiğimizde ekonomik hayatı belirleyen üretim hacminin düşük oluşu, işsizliğin fazla oluşu, ticaretin eskiye nazaran daha düşük olması, şehrin ticari candamarı olan canlı hayvan ticaretinin nerdeyse durma noktasına gelmesi, huzur, altyapı ve istihdam gibi faktörleri de ekleyebiliriz.

Bingöl'ün ekonomisi tarım sektörüne bağlı gelişse de ağırlıklı olarak da hayvancılığa dayanmaktadır. Özellikle Bingöl Dağı'nda ve Şerafettin Yaylaları'nda küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğunu ve bölgede Beritan Aşiretinin yaylak olarak kullandığı bu yaylalar, Ortadoğu'ya canlı hayvan ticaretinin en yoğun yapıldığı bölge olması hasebiyle geçmiş yıllarda ticaretin çok canlı olduğu bir bölge olduğunu belirtmek gerekmektedir. 1990 Genel Nüfus sayımına göre çalışan nüfusun %79.61

⁵⁵ TÜİK, [<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>], Erişim tarihi: 26 Mayıs 2014, Erişim Saati: 22: 30.

tarım ve hayvancılık sektöründe, %18.59'u hizmetler kesiminde, %1.80'i imalat sektöründe yer almaktadır.⁵⁶

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin egemenliğinde kalan il, daha önce “Çewlig” ya da halk dilinde “Çolig” adıyla Palu ilçesine bağlı bir bucak iken 1872 yılında “Çabakçur” adıyla ilçe; 1936 yılında da yine aynı isimle 4.01.1936 tarihli 3197 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 2885 sayılı Kanunla il haline getirildi. İl merkezi “Çabakçur” adı altında 1945’e kadar bu isimle anılmıştır. 1945 yılında ise “Bingöl” adı verilmiştir. Bingöl, adını bu adla anılan “Bingöl Dağı”ndan almaktadır. Temmuz ayının sonlarına doğru dağ, üzerindeki irili ufaklı yüzlerce, belki de binlerce buzul gölden almıştır. 20 gün boyunca izlenebilen bir doğa harikası olan “Güneşin Doğuşu Doğa Festivali” şehrin tanıtımına büyük katkı sağlamakta ve her zaman başı pare pare dumanlı, doruğu kar beyaz olan bu yüce dağ tüm heybetiyle kentin bağrında ebedilemiştir.

Bingöl adına ilişkin pek çok efsane anlatılmakta olup, bunlardan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde de geçen efsane şöyledir: “Bir avcı, bir kuş vurmuş. Onu gölde temizlerken kuş canlanmış ve göle dalıp kaybolmuş. Gölün âb-ı hayat kaynağı ortaya çıkmıştır. Bu sır meydana çıkınca Allah'ın emriyle bin parçaya bölünmüş ve hangisinin ab-ı hayat kaynağı olduğu bilinmez olmuş. Bu bin parçaya bölünen gölü görenler de, ‘hani nerde o bahsettiğin göl? Bu bir göl değil ki hezar göldür.’ demiş.”⁵⁷ Böylece o göllerin bulunduğu çevreye, halk tarafından “henzar (bin) göller” denmiştir. Halk dilindeki bu anlam 1945 yılında Bingöl adı olarak düzenlenerek ile verilmiştir.

Bingöl'ün tarihi M.Ö. 2000'lere kadar uzanmaktadır. Bu tarihten önceki zamanları pek bilinmemektedir. Eskilere dayanan tarihine rağmen, Bingöl daha çok Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ gibi, dönemin merkezi şehirlerine bağlı olarak yönetildiği için, adı geçen bu şehirler kadar gelişmemiştir. Ancak, az da olsa birkaç yerleşim alanına ve tarihi esere ev sahipliği yapmıştır. İlin en eski beldeleri olan Genç ve Kiğı, merkez ilçeye göre çok daha eski bir geçmişe sahip olup, aynı zamanda ilin tarihî eserlerinin önemli bir kısmına da ev sahipliği yapmaktadır. İl

⁵⁶ Bingöl Valiliği, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, MEB Yay., İstanbul, 1970, s. 113.

sınırları içinde bulunan tarihî eserlerin büyük bir kısmı Genç, Kiğı, Adaklı ile Solhan dolaylarında mevcuttur. Bu eserlerin bir kısmı İslamiyet öncesi dönemlere ait iken, bir kısmı da İslam sonrası dönemlere aittir. Bingöl ilinde, İslam öncesi dönemden kalan en önemli değerler; kale, mağara ve kiliselerdir. Bu yapıların çok büyük bir bölümü maalesef günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşan bu yapılardan en sağlam olanları Genç'te bulunan İslam medeniyetinin etkisinde kalarak yapılan Kuba Kümbet kalıntıları, Urartu ve Pers kültürünün etkisinde yapılan: Kralkızı Kalesi, Sebiterias Kalesi ile Kiğı Kalesi'dir. Yine Kiğı ve dolaylarında birkaç kilisenin kalıntıları ve çeşitli mezar taşları mevcuttur. İslam öncesi eserlerin, bölgede etkin oldukları bilinen Urartu, Med, Pers ve Romalılarından kalma oldukları bilinmektedir.⁵⁸

İslamiyet'in Anadolu'ya girmesiyle birlikte Doğu Anadolu'da ve dolayısıyla Bingöl'de İslam kütürtünün izlerini taşıyan yapılar da hızla artmıştır. Birçok camiî, çeşme, köprü, han, hamam ve külliye gibi yapılar inşa edilmiştir. Bingöl ilinde de günümüze ulaşabilen birkaç tarihi yapı mevcuttur. Bu mimari eserleri örneklersek: Kiğı'da Pir Ali Camii (Eski Cami Yapılış Tarihi 1402), Kiğı Mektebi (Bazı kaynaklara göre eski Hükümet Konağı, yapılış tarihi 1902), Selenk Köprüsü... Solhan Kaleköy'de (Genç ilçesinin eski yerleşim alanı) Kale Camii-Saray Camii (500 yıllık olduğu sanılmaktadır), Mezgeft (Mızgeft cami kalıntısı); Adaklı Bağlarpınarı'nda Temran Camii (yapılış tarihi 1804) ve Bingöl'de Aşağı Çarşı'da Çabakçur Camii (İsfahan Camii) gibi yapılardır.⁵⁹

Halk edebiyatı ve folklor yönüyle zengin olan Bingöl ili; atasözü, türkü, mani, ağıt, masal, halk hikâyesi, efsane gibi sözlü ürünler canlı kültürel zenginlikler olarak yer almakta; geçmişten günümüze sözlü gelenek yoluyla ulaşan bu kültürel zenginlik, zengin figür ve motiflerle bezenmiş olup halk oyunları, seyirlik oyunları ile adından söz ettirmektedir. Özellikle halk oyunları yarışmalarında her zaman ödüllere dönen halk oyunları ekipleri bu kültürün ne kadar zengin olduğunu göstermeleri bakımından önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bunların yanında geçmişin estetik çizgisini ve el becerisini yansıtan el dokumacılığı yörede çok yaygın

⁵⁸ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Tarihi, Kültürel ve Tarihi Yönleriyle Dört Mevsim Bingöl*, Anadolu Matbaası, Bingöl, 2009, s. 118.

⁵⁹ Bingöl Valiliği, *a.g.e.*, s. 56.

olup kendine özgü motiflerle dikkat çekmektedir. Bingöl ili folklor bakımından çok zengin bir bölge olup mahallî kıyafetleri ve geleneksel mutfağından izler taşıyan mahallî yemekleriyle daha pek çok folklorik değer hâlâ Bingöl’de yaşamaktadır. Ancak gelişen bilim ve teknolojiyle artan şehirleşme kültürü, bu değerlerin her geçen gün zayıflamasına neden olabildiği gibi, bir an evvel derleme çalışmaları ve araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmakta bu çalışmaların yapılmaması halinde bu kültürel zenginliklerin yokolma riski altında olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Sonuç olarak; Bingöl ili gelişmekte olan iller arasında olup, son yıllarda önemli atılımlar göstererek dikkatleri üzerine çeken bir ildir. Bu bağlamda yatırımların devamını sağlamak için devlet Bingöl’ü kalkınmada birinci derecede öncelikli iller arasına sokmuştur.

2.2. DİL VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA ZAZA ATASÖZLERİ

Her atasözünün bir ortaya çıkış hikâyesinin farklı olduğunu düşünerek aslında bizler tarihimizi, dilimizi, bizi biz eden düşünsel ve kültürel farklılıklarımız atasözlerinde yer almaktadır. Atasözlerinin en güzel ifadesi, konuşma içerisinde yerinde kullanılırsa anlatıma hem ilginçlik katmakta hem de anlatımın canlı kalmasını sağlamaktadır. “Unutulmamalıdır ki bir konuşmayı güzel ve etkili kılan yerinde söylenmiş sözlerdir.”⁶⁰ Sözü söyleyen Naom Chomsky, bu konuda bir dilde temel amacın cümlelerin nasıl algılanıp anlaşıldığını ve bu sürecin insanın evrensel grameriyle anlaşılabilirliği görüşünü savunmaktadır. Buna karşın Ahmet Hamdi Tanpınar kültürü kendine mal edebilmek için insanın düşünce olarak da bir kültür yaratması gerektiğini ifade etmiş ve bu konudaki düşüncesini şöyle dile getirmiştir: “Bir milleti, kültürü kendine mal edebilmek için cnebi diller okuyun, kendi diliyle düşünmek lazım.”⁶¹

Yukarıdaki düşünceden hareketle bir dili en iyi konuşan kişiler, gelenekten beslenerek evrensel bir dil yaratıp atasözlerini yerli yerinde konuşan kişilerdir. Hele hikâyesi ile birlikte atasözü anlatıldı mı arka planında ne kadar zengin bir kültürel

⁶⁰ Naom Chomsky, *Dil ve Zihin*, Bilgesu Yay., İstanbul, 2011, s. 78.

⁶¹ Budak Kırzioğlu, *Türk Edebiyatı*, Bir Yay., Ankara, 2010, s. 183.

yapının olduğu ve dil zenginliğini görme açısından konunun anlatımda çok önemli bir görevinin olduğunu bizlere hatırlatmaktadır.

Atasözleri, bir dile ait kalıplaşmış ifadelerin belli bir konu başlığı altında bir araya gelmesiyle oluşan özlü sözlerdir. Bu yönüyle atasözleri karşımıza bir dili bir kültürü ayırt edici kültürel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Her konuda yazılabilen atasözleri, kültürü yaratan ve geleceğe aktaran kültürel çimento olarak toplumsal devamlılığı sağlamakta ve “*atasözleri-vateyê verênan*” ayakları üstünde yeni değerlerin bina edildiği canlı bir yapı olarak hayatımızda yer almaktadır. Görülüyor ki bir toplumun ulusal bir kimlik kazanması binyıllara varıyorken bizlerin de bu kültürel devamlılığı atasözleri bağlamında sözlü kültür aracılığıyla Zaza toplumuna aşılamanız gerekmektedir. Bunu yapmanın yolu da konuşmalarımızda yeri geldiğinde bu kültürel zenginlikten faydalanarak sözlü edebiyat ürünlerine yer vermek ve başta aileden başlayarak yazılı ve sözlü edebiyatımızı zenginleştirmek olmalıdır. Günü geldiğinde gelecek kuşaklar bu atasözlerini kullanmayacaklar ise ve atasözlerini geleceğe aktaramamışsak gelecek nesiller bizleri yargılayacaklardır.

Unutulmamalıdır ki bir dili-kültürü yaşanılır kılan yine insandır. Algılarımız, düşüncelerimiz, sosyal yaşamımız ne kadar değişse de bizlerin bu değerlerimize sahip çıkması gerekmektedir. Zazaca’da kaybolmaya yüz tutmuş bir dil olarak sancılı bir zamanda yer almaktadır. Eğer bizler 15-20 yıl gibi bir zaman diliminde bu dili konuşmazsak Zaza dili ve edebiyatı unutulmaya yüz tutacak ve tarih sahnesinden kaybolacaktır. Hiç hatırdan çıkarmamak gerekir ki böyle bir son bizlere hiç uzak değildir. O zaman geldiğinde artık bunları konuşmak için bir bahanemiz de kalmayacaktır. Zazaca’yı konuşan son yaşlı insanımızı da toprağa gömdüğümüzde o zaman iş işten geçmiş olacaktır.

Bu düşüncelerden hareketle atasözleri, milletlerin atalarından kalma bir armağan, sosyal ve dini konularda kullanılan kültürel izleklerdir. Geçmiş döneme ait adetleri, toplumsal yaşayışları tecrübe eden insanların gelecek kuşaklara tecrübelerini aktarmak için akılda kalan ve insanın merakını uyandıran bu özlü sözler didaktik niteliktedir. Belli bir konu sınırlaması olmayan atasözlerini, müstakil olmaktan ziyade edebiyata kaynaklık eden ve çeşitli konularda edebiyata zenginlik katan kültür

taşıyıcısı olarak kabul etmek gerekmektedir. Bizimde çalışmamızda örnekleyeceğimiz gibi her birinin bir konusu ve beraberinde bir hikâyesi olduğu ve tarihsel arka planı güçlü olan özlü sözler olarak değerlendirmek gerekir. Biz de çalışmamızda atasözlerini konu çeşitliliği bakımından sözlü Zaza edebiyatının dil zenginliğinin birer yansıması olarak değerlendirdik.

Atasözleri, ilk kullanıldıkları haliyle durmayan sürekli değişim göstererek dildeki zenginliğin ve konu çeşitliliğinin aynası gibidir. İnsanların daha çok doğayla olan mücadelesini örnekleyen bu özlü sözler toplumsal yaşayışı ve inanç sistemleri gibi çeşitli konular etrafında kendisini örneklemektedir. Toplumsal yaşayışın kurallarını düzenleyen ve belirleyen bu özlü sözler, ulusal bir kimlik olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu kimlik ancak ve ancak bir dil zenginliği ile mümkündür. Bu konuda Peygamber Efendimiz: “ İnsan, dilinin altında gizlidir.”⁶² Diyerek dili anlamının insanı anlamak olduğunu ifade etmektedir. Bizler de dilin insanın yaratılışıyla var olduğunu insanla birlikte asırlara yaslanan bir kültür varlığının ancak dille mümkün olduğunu bilmemiz gerekmektedir.

Bir toplumun tarihi ne zaman başlamışsa atasözlerini de geçmişten geleceğe kalabilen canlı bir organizmaya benzetilmektedir. Bu canlılık, dile dayalı olarak o toplumun coğrafyasından, tarihi olaylarına, sosyal yaşamından, folklorik unsurlarına kadar geniş bir konu çeşitliliğini sunarak o ulusun yüzyıllar boyunca yaratmış olduğu kültürel yaşayış hakkında bizlere bilgiler vermektedir.

Atasözlerini konu zenginliğini, toplumsal bilincin oluşmasında çok önemli olduğunu, bireylerin toplumun olumlu şekillenmesine son derece katkıda bulunduğunu değerlendirmek gerekmektedir. Bu miras insanların başına gelebilecek olumsuz durumları önlemek için atalardan aldığımız en önemli geçmiş hafızamızdır. Aldığımız bu kültürel miras gündelik hayatımızı kolaylaştırırken aynı hatayı bir daha yapmamak adına bizlere atasözleri yol göstermektedir. Atasözleri ister yaşlı olsun ister genç her yaştan insana hitap eden ve anamızın “*ak südü*” gibi bizlere helal olan en önemli kültür zenginliklerimizdir.

⁶² Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1981, s. 244-245.

Dille kültür arasındaki ilişkiyi belli konu başlıkları içerisinde ele almak mümkündür. Her şeyden önce dil, kültürün taşıyıcısı ve o kültürün devamlılığını sağlayan en önemli kültürel unsurdur. Bir ulusun yaşayışına dair her türlü maddi manevi kültürel unsuru dil sayesinde öğrenilmektedir. Toplumların eski yaşam tarzlarından, sanat ve estetik anlayışlarından, duyma, düşünme ve algılama biçimlerinden haberdar oluşumuz dille mümkün olmaktadır. Eğer siz bir toplumu tanımak istiyorsanız o toplumun atasözlerine bakarak o toplumun kültürel zenginliği hakkında fikir sahibi olabilirsiniz. Çünkü bir toplumu en iyi şekilde anlatan o toplumun atasözleridir. Bu düşüncelerden hareketle dil-kültür-toplum bağlamında dili kullanmanın ne kadar önemli olduğunu ve bu zenginliğin belli konular etrafında şekillendiğini değerlendirmek gerekmektedir. Bir insanı diğer canlılardan ayıran iki önemli unsur vardır: Dil ve farklı çevrelere uyum gösterme becerisi. İnsanı, diğer canlılardan ayıran en önemli kültürel unsur olan dil, sözlü ve yazılı bir biçimde kültürel hayatımızda yer almaktadır.

İnsanın, konuştuğu dil üzerine bir tasarrufu yoktur ya da başka bir deyişle ana dilini seçme sansı yoktur. Doğal olarak anne karnında başlayan bu süreç içsel bir güdüye dönüşerek kişinin ruh ve dünyasını şekillendirmektedir. M. Heidegger'in dediği gibi: “Dil, insanın evreninin sınırlarını çizer.”⁶³ Bu içgüdüsel duyarlılık bütün bir hayatı şekillendirecek bir gerçeklik olarak kişinin hayatına girmiştir. Kişi hiçbir dil eğitimi almamış olsa da anne karnında başlayan bu macera, arkasında binyılların biriktirdiği bir kültürel zenginlik olarak hayatımıza girmiştir.

Canlılar arasında en gelişmiş iletişim modeline sahip olduğumuz dil, her şeyden önce “*insana özgü*”dür. Bu bilinçten hareketle insanların kendi anadillerini özgürce konuşabilmelerine olanak verirsiniz bu dil zenginliği de kurumsal müdahalelerin dışında kendisine bir yaşam alanı yaratmaktadır. Unutulmamalıdır ki dile yapılan bu tür müdahaleler, her zaman o dile ve topluma büyük bedeller ödetmiştir. Sonu hep yıkım olmuştur. Bizlerin de tek derdi bu tür müdahalelerle yok olmakta olan Kirdkî/Zaza dilini kurtarmak değil midir? Bu dili kurtarmanın yolu da

⁶³ Martin Heidegger, “*Gelenek ve Varlığın İnsallık Halleri Üzerine*”, Felsefe Bilimi ve Sanat Yazıları Üzerine, Sayı: 17, Berlin, 2012, s. 13.

bu dili gündelik yaşamımızda konuşulur kılıp; başta anne çocuk iletişimde etkin kılarak atasözü, masal, hikâye, ağıt ve şarkı gibi edebi türlerde kendini var kılmış bu dili yaşanılır kılmak olacaktır. Bizim görevimiz ise; bize kadar tecrübe edilerek doğruluğu vicdanlarda ve akıllarda onaylanmış olan bu kültürel zenginliği net ve anlaşılır bir şekilde bizden sonra gelecek olan nesillere aktarmaktır. Çünkü bir toplumun birlikteliğinin mayası bu kültürel unsurlarda yatmaktadır. Bizler bu değerleri koruyamazsak gelecek kuşaklara aktaracak bir kültür birikimimiz kalmamış demektir.

Dilin bu başat rolünün dışında da başka özellikleri de mevcuttur. Dil, topluma ait düşünme, algılama ve yaşama biçimlerini etkileyerek belli bir konu zenginliği sunmaktadır. Dilin uzlaşma sağlayıcı rolüyle de toplumsal sorunların çözümünde ve kültürel devamlılığın sağlanmasında en önemli aktör olduğunu unutmamak gerekir. Bu konuda ilk dil çalışmaları yapmış F. Saussure, dile bir toplumsallık atfetmiştir.⁶⁴ Dilin toplumsal oluşu, salt bireyler arasında bilgi akışı sağlayan bir iletişim sistemi olmakla birlikte dil kullanımı ile birlikte bireyin toplumsal statü, toplumsal roller, cinsiyet, kimlik ve kültür gibi birçok toplumsal değeri de kazandığını ifade etmektedir. Bu durumu biraz açarsak dil ve toplumsal konular arasındaki ilişki çok yönlü ve karmaşıktır. Dilin bir toplumsal anlaşma aracı olması hasebiyle toplumsal değer yargılarını yarattığını ve bunun belli konular etrafında şekillendiğini görülmektedir.

Zaza toplumunun kendine has ve ayırt edici özelliklerini Zaza dili ile çizildiğini ve belli konular etrafında şekillendiğini kabul edersek bizler bu dili konuşmadığımız zaman var olan değerlerin de yok olacağını hatırdan çıkarmamak gerekmektedir. Ayrıca bireylerin toplumsallaşma adına kazandıkları bütün bilgi ve becerilerini dille kazandığını, eğer bu bağı koparırsanız şimdi yaşamakta olduğumuz kültürel şokları neden yaşadığımızın da cevabı da çıkmaktadır. Okulda ya da gittiği başka bir şehirde öğrendiği egemen dil dayatılmış ve tek doğru dil diye kişi bilinçlenmişse tabi ki bunun sonucu çatışmadır.

⁶⁴ Ferdinand Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev: Berke Vardar), Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s. 114.

Modernizmin getirdiği, köylülük ve şehirlilik, teknolojik yenilikler, yeni yaşam tarzları kişiye cazip gelecek ve kendisinin de fark etmediği bir dil tercihinde bulunacaktır. Ama bu panoramanın en acı resmi ise anne ve babasıyla başka bir dili konuşmak zorunda kalıp, iletişimi zorunlu olarak dayatan bir kişi ve kurumsallaşmış bir yaşam, Zaza diline yaşama şansı vermeyecektir ve konu bakımından belli sınırlılıklar çizecektir.

Bu durumda insanlar belli konular etrafında sınırlandırılmış bir yaşamı yaşamak zorunda kalacaktır. Bu durum hem düşünsel hem de konu sınırlaması getirmekte ve insanların dil ve konu gelişimlerini sekteye uğratmaktadır. Bu durum Zaza diline ait bütün kültürel unsurlar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığının habercisidir. Belli kelimeleri, düşünceleri ve sözcükleri kullanan Zazalar, binyılların birikimiyle yarattığı atasözleri de bu olumsuz durumdan nasibini alacaktır.

2.3. BİNGÖL'DE ATASÖZÜ ANLATMA GELENEĞİ

Bingöl'de atasözü anlatma geleneği halk kültürünün önemli bir değeri olarak dikkat çekmektedir. Bu gelenek, sözlü kültürün bir devamı olarak tarihin çok eski dönemlerinden başlayarak günümüze değin süregelmiştir. Ancak günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygınlığı yüzünden yavaş yavaş bu gelenek terk edilmekte ve bu kültürel değer kaybolmaktadır. Her eve televizyonun girmesi; insanların kendi kültüründen uzaklaşmıştır. Bunlar yaşandıkça, anlatmaya dayalı türler arasında ayrı bir yeri olan atasözleri de unutulmaya yüz tutacaktır. Çocukluğumuzun sobanın ya da pıxerfinin yanında dinlediğimiz masallar ve atasözleri artık hoş bir anı olmaktan ileri gidememiştir. En acı olan tarafı ise bin yıllardır kendini var eden bu edebi türler, gelecek kuşaklara kalamamakta ve bu kültürel miraslar unutulmaya yüz tutmaktadır. Biz araştırmacılara düşen görev de bu edebi ürünleri kayıt altına alarak bu türler üzerine bilimsel çalışmalar yapıp gelecek nesillere bu kültürel zenginliği aktarmak olacaktır.

Çocukluğumda ilk duyduğum masalı ve atasözlerini üç ayda bir Elazığ'dan maaşını almaya gelen dedem Pirîko'nun anlattığı masallardı: "Saçları kar gibi bembeyaz olan bu bilge adam değişik kültürlerden beslenen bir dengbejdi. Torunlarını

etrafına alır ve uzun kış gecelerinde sözün sıcaklığıyla bizlerin hayallerini, rüyalarını süslerdi. Özellikle “*Kender Lavo Bender, Pir û Luû, Cebeli, Hot Bira*” gibi anlattığı masallar hala zihnimde capcanlı durmaktadır. Bizler de komşu çocuklarıyla birlikte onun yolunu gözler ve bizlere masal anlatmasını isterdik. Korkusuz birisi olan Pirîko, ayıyı çıplak elle boğduğunu ve bu kavgadan kalan gözünün üstündeki et yığını göstererek bizlere inandırıcılığını ve sevecenliğini bir arada sunardı. Pirîko’nun bir korkusu var ki bunu hiçbir zaman diyemez ve bizler de bunu sonradan annemizden öğrendiğimizde çok gülmüştük. Kendisinin köpeklerden çok korktuğunu eğer bir köye girecekse köye önceden haber göndererek köpeklerin bağlanmasını ya da köyün dışına sürülmesini ister ve köye öyle girermiş.”

Bizlerin çocukluğunda en çok etkilendiğim ve bu çalışmamda araka planda en çok faydalandığım kişi nenem Dilê ASNA’dır. Kendisinden kısaca bahsederseniz: “Kendisi dışarıda çok sert birisi olarak tanınan bir kişi iken çocuklarına ve torunlarına çok şefkatli bir insandı. Buna sebep de ailesini Birinci Dünya Savaşı’nda kaybedip bir kervanın önüne katılarak geçirdiği yetimlik yıllarıydı. Hiçbir akrabası yok iken biz torunları üzerine titremesi anlaşılır bir durumdur. Kendisi uzun yıllar Diyarbakır’da yaşayarak oranın dil ve kültürel özelliklerini öğrenerek biz çocuklarına bir öğretmen edasıyla öğrendiklerini öğretmiştir. Nenem Kürtçe’yi çok iyi konuşarak bu bölgedeki masal, hikâye, atasözü, türkü, ağıt ve bilmeceyi bilen ve her konuşmasını bir atasözü ve türküyle noktalarak çevresinde hatırı sayılır bir saygınlık kazanmıştır. Bölgede konuşulan bütün dilleri bilen ve güzel anlatımıyla çevresindekileri etkileyen bir kadındır. Anlatacağı her sözü bir atasözü ile bağlamasıyla tanınırdı.”

Bu dil zenginliği atasözlerine ne de yansımış hayattayken derlediğimiz 200 yakın atasözünü daha çok anamın ve babamın yardımlarıyla tekrar derlenmiştir. Nenem ve dedem bu çalışmada birincil kaynak kişi olarak yer almış ve Kürt coğrafyasının birçok kültürel izleğini bu sayede ailemizde öğrenme imkânı bulunmuştur. İtiraf etmeliyim ki beni edebiyata ve bu çalışmalarını yapmamda nenemin bizler üzerinde etkisi çok fazladır. Bir nebze de olsa bu çalışmalar ile bizlere atalarımızdan kalan bu mirasa katkı sunarak gelecek kuşaklara bu kültürel zenginlikleri aktarmaktan başka da bir gayemiz yoktur. Bu tezde kaynak kişilerden örnek vermek gerekirse: Hecî Mehmedî ve Dilê ASNA başta gelmektedir.

Tablo-2: Hecî Mehmedî ve Dilê ASNA.

Günümüzde artık bu masal ve atasözü geleneği neredeyse kaybolmak üzeredir; ama bazı bölgelerde yozlaşmış haliyle, zayıflamış bir şekilde sürmektedir. Çalışmamızda yer verdiğimiz atasözlerinin hemen hepsini derleme yoluyla kaynak kişilerden derleyerek yazıya aktarılmıştır. Yukarıdaki tabloda örneklenen kaynak kişiler bu tezde en çok derleme yapılan kişilerdir.

2.4. BİNGÖL ATASÖZLERİNİN ÖZELLİKLERİ VE ATASÖZLERİ ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Halk edebiyatı ve folklor yönünden el değmemiş bir inci gibi duran Bingöl ili ve atasözleri ile ilgili yeteri kadar araştırma yapılmamıştır. Oysa Bingöl, halk edebiyatı ürünlerinin canlı olduğu yörelerin başında gelmektedir. Çünkü etkileşime uzun asırlar boyunca kapalı olan bu coğrafya kentleşme ve edebiyat bağlamında pek gelişme gösterememiştir.

Bingöl ve yöresinde tespit ettiğimiz atasözleri incelendiğinde atasözlerinin, pek değişime uğramadan olduğu gibi günümüze değin geldiğini görmekteyiz. Bu düşüncelerimizi destekleyen unsurların başında Zazaların yaşadığı coğrafyanın

dağlık oluşu ve yüzyıllardır yazılı bir edebiyatın olmayaşdır. Bu durum atasözlerinin genel yapısının etkilemeden günümüze değin atasözlerinin ilk gün nasıl söylenmişse günümüzde de söyleyişini değıştirmeden kendisini var ettiği gerçeğidir. Biz araştırmacılar için sevindirici olan bu durum son otuz yıldır yaşanan hızlı değışimlerin etkisiyle Zaza dilinin kendi coğrafyasında az konuşuluyor olması, kaygılanmamıza sebep olmaktadır. Bu kaygılarımızı güçlü kılan en önemli veri UNESCO'nun Zazacayı “*Kaybolmaya Yüz Tutmuş Diller*”⁶⁵ sınıflandırmasında değeriendiriliyor oluşudur.

Bu olumsuz etkilenmişliğin önüne geçmek için Zaza dilinin konuşulmasını yaygınlaştırarak geçmişten günümüze değin var olan edebi ve dilsel zenginliklerin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Bunun da ön koşulu yazılı eserlerin ortaya çıkarılması ve yapılan çalışmaların tasnifidir. Bu bağlamda bilgi vermek gerekirse: Bingöl ili ve çevresinde Halk edebiyatı alanında alan araştırması olarak Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllarda Erzurum'da öğretmenlik yaparken, Kemalettin Kamu'nun bölgeye gelerek ilk çalışmaları yaptığını ve herkesçe bilinen “*Bingöl Çobanları*”⁶⁶ şiirini yazdığını bilmekteyiz. Daha sonraları bölgede daha çok çevre illerdeki üniversiteler aracılığıyla bazı çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bunların dışında Kültür Bakanlığı⁶⁷ ve Bingöl Valiliği'nin⁶⁸ yayınlamış olduğu yıllıkların dışında herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bizimde tez konumuz olan Zaza dilindeki atasözleri üzerine akademik çalışmaların yapılmadığını ve daha çok masal ve hikâye derlemeleri üzerinde çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu alanda son yıllarda çalışmalar yapıldığını ve bu çalışmalardan örnek vermek gerekirse: İbrahim Bukan, İbrahim Dağ, Mesut Keskin, Memhmet Öncü, Zülfikar Ayyıldız, Malmısanj ve Roşan Lezgin'in Zaza dilinde atasözler üzerine çalışmaları bulunmaktadır. Yukarıda sıralanan yazarların kitaplarını örneklersek:

⁶⁵ UNESCO, “*Beynelmilel Lisanlar Senesi*”, Tehlikeli Diller Atlası, [<http://insanhaber.com/unutulandiller-ve-engelliler-makale,151.html>], Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2014, Erişim Saati: 17: 48.

⁶⁶ Rıfat Necdet Evrimer, *Bingöl Çobanları*, Üçler Basımevi, İstanbul, 1949, s. 90-91.

⁶⁷ Kültür Bakanlığı, *Bingöl Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, s.75.

⁶⁸ Bingöl Valiliği, *Cumhuriyetin 50. Yılında Bingöl*, Pars Matbaâsı, Ankara, 1973, s.33.

Malmîsanij. Folklorê Ma Ra Çend Numûney. İstanbul: yy, 1991. 19,5x13 cm. 319 s.

Mesut Özcan. Dersim (Zaza) Atasözleri. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992. 19,5x13,5 cm. 56 s. ISBN 975-343-029-9

Roşan Lezgin. Ferhengê Îdyomanê Kurdkî (Kirmanckî/Zazakî). İstanbul: Weşanxaneyê Vateyî, 2005. 21x13,5 cm. 210 s. ISBN 975-98773-8-4

İbrahim Bukan. Zazaca-Türkçe Atasözleri ve Özlü Sözler. Qalê Vêrinu o Qalla Rêber. Ankara: Seresur-Kızılbaş Yayınevi, Mart 2011. 20x14 cm. 46 s. ISBN 975-8737-16-6

Zılfî Selcan. Qese u Qesê Vırênu. Leksikon. Dersim: Tunceli Üniversitesi Yayınları, Ekim 2013. Ciltli, 1. Hamur, 24,5x17 cm, 551 s. ISBN 978-605-5139-02-5

Zülfükar Ayyıldız. Vatenên Verênandê Ma. (Zazaca Atasözleri ve Deyimler). Şanlıurfa: Zülfükar Ayyıldız, baskı Elif Matbaası, Aralık 2013. 19,8x13,8 cm. 448 s. ISBN 978-605-64271-0-7⁶⁹

Zazaki dilinde son 25 yıl içinde hatırı sayılır sayıda roman hikâye, şiir, sözlük, gramer, inceleme vb dallarda çok sayıda eser yayımlandı. Ayrıca günlük gazete ve aylık dergiler de çıkmaktadır. Zazaca yazılı alanda eser yazarların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Sadece “Vate” dergisinin ilk 33 sayısında 155 kişi yazı yazmıştır. Ayrıca “Newepel Dergisi”nin 60 sayısına kadar yazar kadrosunun günden güne artarak 1300 farklı içerikte toplam 185 kişinin yazı yazdığını belirtmek gerekmektedir. Zaza edebiyatının Elî Herîrî’den(1009-1077) başlayarak yazılı olan bu serüveni 1899 “Mewlûde Kirdî”ye kadar 800 yıl boyunca hiç yazılı eser vermemiştir⁷⁰. Bu dönemde sözlü edebiyat ürünlerinin kendini var ettiğini sayarsak atasözleri bu edebiyatın en güçlü damarlarından biridir. Bizlerde son 25 yıldır yazıya geçirilen bu kültürel değerleri gün yüzüne çıkararak belli bir kronolojiyle vermeye

⁶⁹Canan Badem, [http://www.academia.edu/5676687/Zazaca_Atasozleri_ve_Deyimler], Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2014, Erişim Saati: 19: 54.

⁷⁰ Roşan Lezgin, “Modern Kirmanca (Zaza) Edebiyatı”, [www.zazaki.net/yazi/modern-kirmanca-zazaca-edebiyati-168.htm], Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2014, Erişim Saati: 20: 28.

çalıştık. Bu kronolojiyi verdikten sonra Zaza edebiyatı hakkında genel bilgileri bir başlık altında verip önemli eserler tezimizde tanıtılacaktır.

Atasözleri üzerine yapılan çalışmaları tarihsel bir kronolojiyle örneklediğimiz zaman gözden kaçırmamız gereken bir ayrıntıdan bahsetmek gerekir: Özellikle yurtdışında yayımlanmış dergilerde yer alan atasözlerini saymazsak, tespit edebildiğim kadarıyla Türkiye'de yayımlanmış ilk Zazaca atasözleri çalışması Mehemed Malmisanj'ın yukarıda künyesi verilen kitabındaki yer alan atasözleridir.⁷¹ Zazaki alanında ilk modern metinleri yazan yazar bu yazılarını “*Tirej*” adlı dergide düzenli olarak yayınlamıştır. Atasözü örneklerini de bu dergide veren yazar Çermik, Çewlig (Bingöl), Dersim, Eğil, Hani, Lice, Maden, Mutki, Piran (Dicle) ve Siverek'ten toplam 581 adet atasözünü derlemiştir. Atasözleri herhangi bir açıklama ve Türkçe karşılığı olmaksızın verilmiş ve her bir atasözünün nereden derlendiği eserde belirtilmiştir.

Atasözleri hakkında ikinci çalışmayı yapan araştırmacı-yazar Mesut Özcan'dır. 1992 yılında yayımlanan kitabında Dersim'den derlediği 305 adet atasözü ve 42 adet bilmeceyi Türkçe çevirileriyle birlikte eserine yer vermiştir. Hacim olarak pek küçük olan bu ilk çalışma 56 sayfa olup Dersim (Tunceli) ağzının dil özelliklerini yansıtan eserde atasözü ve bilmeceler yer almaktadır.

Zülfü Selcan'ın Dersim'den derlemiştir olduğu atasözleri ve deyimler Tunceli Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır. Zülfü Selcan'ın eseri Zaza/Kırmanc atasözleri ve deyimleri hakkında şimdiye değin yapılmış en kapsamlı çalışma özelliğini taşımaktadır. Eser Dersim yöresinde konuşulan Zazacadan derlenmiş 7.275 adet atasözü ve deyimden oluşmaktadır. Bu eser hacmi itibarıyla Zaza dilinde yapılan en hacimli atasözü çalışması olarak yer almaktadır.

Zülfü Selcan atasözü için “*qese virenu (öncekilerin sözü)*”deyim için ise “*qese*” demektedir. Aynı terimin karşılığını Roşan Lezgin 2005 yılında yayımlanmış olan deyimler sözlüğü kitabında “*idyomanê*” olarak vermiştir.

⁷¹ M. Malmisanj, *Kırd, Kırmanc ve Zaza Kürtleri*, Deng Yay., İstanbul, 1998, s. 58.

Roşan Lezgin, yukarıda künyesi verilen Zazaca deyimler sözlüğünde “*deyim*” için doğrudan İngilizceden aldığı “*idiyom*”u kullanmıştır. R. Lezgin'in 2005 yılında yayımlanmış olan sözlüğü 2.691 adet deyimini yine Zazaca açıklamalarıyla birlikte vermektedir. R. Lezgin sözlüğün başında deyimler hakkında güzel bir önsöz de yazmış ve deyimlerle atasözlerinin (R. Lezgin “*vateyê verênan*” diyor ki “*qesê virenu*) ile aynı anlama geliyor) farklarına da değinmiştir. Yazar atasözleri ile deyimleri ayırt etmenin bazen kolay olmadığını ifade etmektedir. Asım Aksoy'un atasözü ve deyimini birbirinden nasıl ayırt edileceğini maddeler halinde çalışmamızda örnekleştik. Aynı dil özelliklerini Zazaca atasözleri içinde uygulandığında bu farkın büyük oranda çözülebildiğini görmekteyiz.

Roşan Lezgin'in “*Vate, Şewçila, Newepel*”⁷² dergilerinde yazı yazarak ve bu dergi ve gazetelerin editörlüğünü yaparak Zaza dili ve edebiyatına önemli katkılar sunmaktadır.

İbrahim Bukan kitabında Bingöl yöresinden derlenmiş 600'den fazla atasözü ve özlü sözü Türkçe karşılıklarıyla birlikte eserinde vermektedir. Bizlerin de kaynak eser olarak faydalandığı bu çalışma Bingöl ağzını örnekleyen atasözleri üzerine yapılmış ilk eserdir. Eserin dilinin sadeliği dikkat çekicidir. Ayrıca eser kültürel ve dilsel zenginlikleri atasözlerinde örneklerken Bingöl ağzını yansıtmaması bakımından önemli bir çalışma olarak yer almaktadır. Bizlerinde tez çalışmamızda bu eserden istifade ederek çeşitli örnekler aldığımızı söylemekteyiz.

Tanıtmak istediğim son çalışma kendine özgü ağız özelliği olan ve daha çok geçiş özelliği gösteren Siverek'ten Zülfükar Ayyıldız'ın atasözleri ve deyimler sözlüğüdür. Ayyıldız, atasözü ve deyim ayrımı yapmaksızın her ikisini birden “*vatenên verênanê ma (öncekilerimizin sözleri)*” olarak ifade etmektedir. Yazar eserinde 417 adet atasözü ve deyim derlemiştir. Ne var ki ilk bakışta hacimli görünen eserde her sayfada sadece bir atasözü veya deyim verilmiş olup ayrıca her atasözü veya deyim kelimesinin Türkçe karşılıkları aynı sayfada tek tek ve alt alta örneklenmiştir. Yazarın Kurmancî lehçesinde yazılmış bir atasözü kitabı da

⁷²Roşan Lezgin, [www.zazaki.net/haber/kirmancca-zazaca-gazete-newepel-vate-şewçila813.htm], Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2014, Erişim Saati: 21: 45.

bulunmaktadır. Büyük bir emek gösterilen bu çalışmanın Siverek ağzını örnekleme bakımından önemi ortadadır. Belki de ileride Bingöl, Dersim ve Siverek ağzı olarak örneklediğimiz bu dil sınıflandırmasına dayalı olarak ağız özellikleri bakımından atasözleri ve deyimler diye yeni bir çalışmanın yapılabilmesini sağlayan kaynak kitaplar olarak bu eserlerden faydalanılacaktır.

Zaza/Kırdkî atasözlerine baktığımızda dikkati çeken ilk nokta bu atasözlerinin çoğunun Türkçeye kelime kelime çevrilebilir olmasıdır. Bu durum doğal olarak yüzyıllarca birlikte yaşayan halkların etkileşiminin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim tezimize hazırlık olan seminer çalışmamızda Türkçe, Farsça ve Arapça dilleriyle yapılan karşılaştırmalarda bu zenginliği gördüğümüzü ve Kurmancî lehçesiyle yapılan atasözlerinde birçok ortak dil ve kültürel zenginliğin olduğu tezde tespit edilmiştir. Atasözleri ve deyimlerin çoğunun Türkçeye kelime kelime çevrilebiliyor olması: Bingöl ağzını örnekleyen atasözlerinde bu dillerle ortaklığı olan birçok atasözünü seminerimizde tespit edilmiştir. Dolayısıyla Zazaca atasözlerinin çoğu çevre dillerle sürekli bir etkileşiminin olduğunu özellikle inanç ve kültürel birlikteliliklere dayalı birçok dilsel motifin ortak olduğunu göstermektedir. Ancak Türkçede pek rastlanmayan atasözlerin de olduğunu tespit ettik. Yaklaşık olarak 1200 kadar tespit edilen atasözlerinde kendi özgünlüğünü koruyan 600 civarında atasözü tespit edilmiştir.

Konu olarak atasözlerindeki çeşitlilik dikkatimizi çekmektedir. Özellikle atasözlerinde tema olarak “sevgi”nin fazla örneklenmiş olmasıdır. Örnek olarak:

- *Zê pispelik xwi merz adir.*: Kelebek gibi aşık olup kendini aşkın ateşine atma yanarsın.

Bingöl’de söylenen atasözlerinden özgün olduğuna inandığım ve başka dillerde örneği olmayan birkaç atasözünü örneklediğimizde:

- *Sîya bîn sipî ra vêjyen*: Siyah beyazın altından çıkar

- *Serbestîyê zûn eg çinîb se însûnî z’ serbest nîyu.*: Dil özgür değilse insan da özgür değildir.

-*Wûhar eywun sîya sipî.*: Evrenin sahibi siyah ile beyazdır.

-*Ez mirena bin mi herr a, ser mi kerra ya.*: Ben öldüğümde ne fayda ki altımda toprak başımın üstünde de taş olacak.

-*Hel yena veng kue ra z' vêjyen.*: An gelir dağdan bile ses çıkar.

-*Hel zê well a, heway da pirise çeçen a şin a.*: An kül gibidir, rüzgar eserse elinden alır götürür.

-*Sîya, bîn sipî ra vêjyen.*: Siyah, beyazın altından çıkar

Yukarıdaki özgünlüğün yanına Zazaki ağızlarından ortak bir imge örneğiyle “*avlu*” örneğine dayalı olarak ortak atasözü algısı Zaza atasözlerinde nasıl yer almıştır? Sorusunu sordüğümüz zaman: Örnek olarak Z. Ayyıldız'ın kitabında geçen “*Vaşê hewşî talo (avlunun otu acıdır)*” ifadesi dikkat çekicidir. Bu bana insanların daha çok acı çekebilecekleri durumların kendi ahalisinden kaynaklanabileceğini ve ortak bir duygudaşlığın herkeste mevcut olduğunu ifade etmektedir.

Felsefi bir derinliği olan bir sözü bu kadar basitçe söyleyebilmek hakikaten bir ifade zenginliği sayılmalıdır. Bu arada Roşan Lezgin ise eserinde ise bu sözü “*Vaşê verkî (verê keyeyî) tahl/cal o!*” şeklinde vermekte ve Kurmancideki karşılığının da “*Giyayê hewşe tahl e!*” olduğunu belirtmektedir. Roşan Lezgin'e göre sözün Zazaca söylenişi “*evin öni*” ibaresi olarak kullanılmıştır. Çünkü Zazalar genelde dağlık yerlerde ve yaylalarda yaşadıklarından bu söz coğrafya ile uygunluk göstermekte Zazaların komşuları olan, Kurmanclar da ise aynı ifade şehirde ve ovada yaşadıkları için “*avlu*” olarak ifade edilmektedir.

İbrahim Bukan'ın sözlüğünde ise bu söz ve kendi verdiği Türkçe açıklamasında şöyle ifade edilmektedir: “*Vaş tal duarmale kiyid vêjien*”: Acı ot evin etrafında, acı söz evden çıkar. Bu sözde de yukarıda değindiğim gibi insana verilebilecek en büyük acının yine insanın en yakınlarından yani evinden olduğu duygusunu örnekleyen güzel bir atasözü örneğidir. Görülüyor ki bölgeler farklı olsa

da aynı duygudaşlık ve dil zenginliği Zazalar'da ortak olabiliyor. İbrahim Bukan, Mesut Keskin, Zülfü Selcan Z. Ayyıldız ve R. Lezgin'in verdiği atasözü örnekleri bu durumu örnekleyen ve özelde Bingöl'de konuşulan atasözlerini diğer dil ve kültürlerle birçok benzerliğinin olduğunu bizlere göstermektedir. Bu benzerlikleri tezimiz hazırlık olarak hazırladığımız seminer çalışmasında ayrıntılı bilgiler vererek Zaza atasözlerinin çevre kültürlerin etkisinde kalarak hangi atasözlerle benzerliklerinin olduğu bilgisi verilmiştir.

Zaza atasözlerinin daha çok dini konularda Arapça yazılan benzerlikler varken Türkçe'den son yüzyılda var olan tarihi ve sosyolojik gerçeklerin ışığında birçok atasözü alınmıştır. En çok dikkat çeken unsur Kürtçe'nin Kurmanç lehçesiyle yazılan benzerlikler dikkat çekicidir. Daha çok kelime benzerliklerin fazla oluşu bizleri doktora çalışması olarak bundan sonra tez çalışmamıza atasözlerinin karşılaştırmalı olarak çalışılması gerektiği düşüncesine itmiştir. Bu alanda akademik çalışmaların olmayışı ve Zaza dili ve edebiyatının dilsel zenginliğini ortaya çıkarmak adına bu çalışmaların yapılması gerekmektedir. Çünkü Zaza diline yapılan eleştirilerin önüne geçilmek isteniyorsa araştırmacıların daha çok derleme alanında bilimsel çalışmalar yapan bu dilin zenginliğini ortaya çıkarmaları gerekmektedir. Bunu yaparken de yapılan çalışmalar bilimsel bir zemin üzerinde belge ve bulgulara dayalı olarak yapılmalı ve bu dilsel zenginliklerin kaybolmalarının önüne geçmek için de derlemeler yoluyla bu çalışmaların kayıt altına alınması zaruri bir zorunluluktur.

Bu konuda Zaza dili ve edebiyatının ortak tarihine ve bu edebiyatta yer alan kişi ve eserlere bakmak gerektiğine inanmaktayım. Şimdiye kadar atasözleriyle ilgili çalışmalar üzerine yapılmış bir kaynak taraması olmadığı için bu konuda farklı bilgilerin oluşu bizleri bu tez çalışmasında bu konu başlığı altında böyle bir konunun yer alması gerektiği düşüncesine itmiştir. Atasözlerini, yazılı kaynak eserler olarak tezde tanıtarak ve eserler hakkında bilgiler vererek tezde konu hakkında bilgilendirmelerde bulunulmuştur.

2.5. BİNGÖL ATASÖZLERİNİN KONU TASNİFİ

Bingöl yöresinde konuşulan atasözleri Zaza dilinin dil zenginliğini ortaya koyması bakımından zengin sözlü edebiyat ürünleridir. Atasözlerinin belli konu sınıflandırmaları yapılarak Bingöl’de ne kadar zengin bir konu çeşitliliğinin olduğu tezimizde örneklenmiştir. Öğüt veren ve ait olduğu toplumun gelenek ve göreneği hakkında bilgi veren atasözlerinin, toplumsal yaşam ve inançlarla ilgili bizlere kendi doğru gördüğü bakış açısıyla öğreten bir dünyası vardır. Atasözlerini konu olarak sınıflandırırken daha çok bölgede en çok atasözü örneği verebilen konu başlıkları seçilmiştir. Zaza atasözlerini belli kavramsal guruplar içerisinde sınıflandırarak atasözlerinin açıklaması yapılmış, yabancı dillerin üzerindeki etkisine sırt çevirerek kendi anlam zenginliği içerisinde atasözleri yorumlanmıştır. Aynı konular etrafında örneklenen atasözleri yirmi örnekle sıralanmış olup Zaza toplumunun manevi ve maddi kültürel unsurları hakkında bizlere atasözleri bilgi vermektedir.

Zazaların düşünce ve duygu dünyasına hitap eden bu özlü sözler hayata ve olaylara karşı bakış açımızı en güzel şekilde ortaya koymakta, toplumun genel eğilimlerinin hangi konular etrafında şekillendiği bilgisini de bizlere vermektedir. Amacımız; Zaza kültürünü belli konu başlıkları çerçevesinde dünyaya tanıtmak ve insanların Zaza kültürü hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktır. Bu nedenle öğüt verici olan bu özlü sözler, bazen zaman aşımına uğrayarak kendisini sürekli yenilemektedir. Günümüze değin gelen bu özlü sözler zamanın eleğinden geçerek yüzyılların vermiş olduğu beğenilerle Zaza toplumun en çok kullandığı atasözleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizlerde Zazaların gündelik hayatlarında en çok kullandıkları atasözlerinden yirmişer seçki yaparak otuz konu başlığı altında bu atasözlerini hem Zazakî hem de Türkçe karşılıklarını vererek bir konu sınıflandırmasına gidilmiştir. Konu sınıflandırmamızı yaparken daha çok insanların en çok kullandıkları atasözlerinin hangi konular etrafında şekillendiği sorusunu sorarak belli konu başlıklarını seçilmiştir. Bu konu başlıklarının sınıflandırılmasında İsmail Parlatur’ın konu sınıflandırılmasından yararlanılmıştır.⁷³

⁷³ İsmail Parlatur, *Atasözleri*, Yargı Yay., Ankara, 2008, s. 145.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. BİNGÖL ATASÖZLERİNDE TESBİT EDİLEN KONULAR

Atasözleri, toplumu yansıtan bir aynadır. Zaza toplumu ile ilgili olan her şeyi; gelenekler, görenekler, meslekler, aile ve akrabalık ilişkileri, devlet yapısı, üretim ilişkileri, doğa-insan mücadelesi ve son olarak halkın tüm yaşam biçimleri atasözlerine yansımaktadır. Bu nedenle atasözleri, toplumun inanç sistemi, toplumun psikolojisi ve sosyolojik yapısı hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Öncelikle Zaza toplumu üzerine bilimsel incelemeler yeni yeni yapıldığı için bizlere önemli veriler vermektedir. Zaza toplumunun bin yıl önce konuştuğu dille yazılan Zaza atasözleri, günümüzde de aynen kullanılmaktadır. Bu yönüyle arı bir dil olan Zazaca, atasözü örnekleri üzerinden birçok alana kaynaklık etmektedir.

Zaza dilinde atasözleri aşağıdaki konu başlıklarına göre sınıflandırılmış olup atasözleri günümüze kadar akademik olarak incelenmemiştir. Tez çalışmamızda örneklenen atasözleri 30 konu başlığı altında sınıflandırılmış olup yirmi atasözü örneği ile tezde örneklenmiştir. Derleme metoduna başvurulmuş yapılan tez çalışmasında toplam 1200 atasözü derlenmiş olup tez çalışmamızda belirlenen konularla ilgisi kurulan yarıya yakın atasözü tezde örneklenmiştir. Zazaca atasözleri, konularına göre sınıflandırılırken başka bir dile ait atasözü örnekleriyle karşılaştırılmamıştır. Bu konuyla ilgili tezle ilgili bilgi vermek gerekirse: Danışman hocamın belirlediği konularla ilgili seminer çalışmamızda bu konuya değinilmiş olup çevre kültürlerle Zaza atasözlerinin ilişkisi ortaya konmuştur.

İncelenen atasözleri dil, psikoloji ve sosyolojik olarak değerlendirmelere açık bir veri hazinesidir. Bu konuda yaptığı araştırmalarla takdir toplayan İhsan Kurt'un "*Türk Atasözlerinde Psikolojik Yaklaşım*"⁷⁴ adlı eseri önemli bir kaynaktır. Yapılması gereken bin yıllık bir geçmişe sahip Zaza atasözlerini tamamını bir arada değerlendirerek dilsel, sosyolojik ve psikolojik olarak incelemektir.

⁷⁴ İhsan Kurt, *Türk Atasözlerinde Psikolojik Bir Yaklaşım*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 154.

3.1.1. Adalet

“*Adalet sözcüğü “Adl”⁷⁵ kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Hak ve vazifeye riyaet etme anlamına gelmektedir. Bütün insanların eşit yaratıldığını ve sosyal hayatta eşit olduklarını savunan, herkesin insan haysiyetine ve şerefine sahip olduğunu ve bu ölçülere göre kendisine yaşam hakkı verilmesini ileri süren hukukî ilkedir.⁷⁶ Başka anlamlara da gelen adalet sözcüğü “*Kelam Terimleri Sözlüğü*”nde şöyle ifade edilmektedir: “Töre, vazife, hak, hukuk, hak yememe, kanun kuvveti; herkese yasalarla tanınmış olana hakkını vermektir”⁷⁷.*

Toplum hayatında “*adalet*” temel unsurların başında gelmektedir. Toplum içerisinde “*adalet*”i sağlayamamış toplumların geleceğinden söz edilememektedir. Bu hukuki sistem; toplum için vazgeçilemeyen eşitlik sağlayıcı hukukî bir yapıdır. Güçlünün güçsüze zulmünü önleyen temel bir hukuk terim olan “*adalet*” bir yönüyle bir haksızlığı ortaya koymak ve haksızlığı önlemek için gerekli bu hukukî yapı, bazı durumlarda davacı olmayı gerektiren bazen de bir olayın adil olarak çözülebilmesi için kişinin şahit olması da gerekmektedir. Bu durum atasözlerinde en çok öğütlenen hukukî sorunların başında gelmektedir.

Zazaca atasözlerinde, geleneklerimizde var olan haklı olanın hakkını sonuna kadar savunması ve insanların buna şahit olarak adaletin sağlanmasında yardımcı olmaları da atasözlerinde sık sık öğütlenmektedir. Eğer bir olay karşısında insanlar adaletin sağlanabilmesi için bu şahitliği yapmadıkları zaman bu durum eleştirilmekte ve başlarına böyle bir olay geldiğinde kendilerinin de bazen benzer olaylar karşısında başkalarının şahitliğe ihtiyaçlarının olabileceğini atasözlerinde dile getirilmiştir. Çünkü Zaza toplumunda “*adalet*”in er ya da geç bir gün mutlaka yerini bulacağına atasözlerinde inanılmaktadır. Zazalarda dini inanç çok güçlü olduğu için “*mutlak ilah-i adalet*”e inanılmaktadır ve adaletin bu dünyada olmasa da “*adalet*”in ahiret gününde sağlanacağına inanılmaktadır. Bu inanç Kuran-ı Kerimde şöyle dile

⁷⁵ Müstansır Mîr, *Kur’ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkilâb Yay., İstanbul, 1996, s. 13.

⁷⁶ Ali Seyyar, *Ahlâk Terimleri*, Beta Yay., İstanbul, 2003, s. 3.

⁷⁷ Bekir Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İslam Yay., İstanbul, 2010, s. 15.

getirilmektedir: “Allah, adaleti emreder.”⁷⁸ Zazalar da adaletin sağlanacağına dair inanç ayetten de anlaşılacağı üzere ilahi bir güce dayanmakta ve adaletin bu dünyada olmasa da ahirette mutlaka sağlanacağına inanılmaktadır.

-*Kue çiqas berzi b' , yo ruej lingê çoy kuena pa.*: Dağ ne kadar yüksek olsa da bir gün adamın ayağı takılır.

-*Kûm holî bikir se; holî vînen.*: İyilik eden iyilik bulur; kötülük eden kötülük bulur.

-*Cay zulm tim veng.*: Zülmün yeri daima boştur.

-*Saya weş, barê heş.*: Güzel elma ayının hakkıdır.

-*Zulmî zalim ne qêdyen, dêrd feqîr ne qêdyen.*: Zalimin zülmü, garibin derdi bitmez.

-*Ti pîşk dî, mi dizd dî.*: Sen keçi dışkısını gördün, bende hırsız.

-*Ti hêr neşkên; ti palunî r' jîhat.*: Senin gücün eşeği dövmeye yetmez; ama palanını dövmeye yeter.

-*Heq biza kuel biza estereyînî r' nêmunen.*: Boynuzsuz keçi, boynuzlu keçiden bir gün mutlaka hakkını alır.

- *Heq bar a, niheq dizdwar a.*: Hak birdir, hak olmayan ise çalınandır.

-*Heq gêren, kuen qulê arî.*: Hak döner döner , değirmenin deliğine girer.

- *Mal newerdûn, barê cûmerdûn.*: Yemesini bilmeyenin, malını yerler.

- *Dest dest şuwen, dest agêren o rî şuwen.*: El eli yıkar , döner yüzü yıkar.

⁷⁸ Nahl Suresi; 16/90.

-*Çuwo sist yeni wuhar da ci çarer o.*: Tutulan sopa tutanın alınma değer.

-*Ruej yen a , ruej ra beter a.*: Gün gelir, günden beter olur.

-*Zalim pê zulm a yen rîye.*: Zalim zulm ile yola gelir.

-*Mek mevîn.*: Yapmayasın ki görmeyesin.

-*Cay zulm tim veng.*: Zülmün yeri daima boştur.

-*Zalîmî r' zulm lazım.*: Zalime zulm lazım.

-*Heq bar a, neheq dizdwar a.*: Hak birdir, hak olmayan ise çalınandır.

-*Heq erdi d' nêmunen.*: Hak, yerde kalmaz.

3.1.2. Akıllık

Akıl, “*men etmek*” mastarıdır.⁷⁹ Akıl, insanda iyi ile doğruyu, kötü ile iyiliği, faydalı ile zararlıyı, birbirinden ayırt edebilmeye yarayan bir melekedir.⁸⁰ Akıllık, gerçeği görüp ona göre düşünme, anlama yetisi olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda akıl, kişinin en kıymetli cevheridir. Bu cevheri iyi işleyen, kullanan kimse her zaman hayatta başarılı olmaktadır. Aklını kullanma becerisi, yaşla ilgili olmayıp akli her zaman iyi ve doğru kullanmak gerektiği atasözlerinde sık sık öğütlenmektedir. Zazalar, toplumsal yaşamda aklını kullanmasını bilen, anlayışlı, arif kişilere değer vermiş ve bu insanlardan atasözlerinde övgüyle bahsetmişlerdir. Bu örnek insan tipine tarihten vermek gerekirse: Rüsteme Zal’ın kahramanlıkları⁸¹

⁷⁹ Bekir Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 21.

⁸⁰ Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 45.

⁸¹ Firdevsî, Ebu'l-Kâsım, *Şâhnâme*, (Nşr. Mohl, Julius), Tahran, 1377.; Rüstem-i Zal, Zaloğlu Rüstem olarak bilinen kahraman İran ve Kürt mitolojisinin efsanevi kahramanıdır. İran şairi Firdevsî'nin “Şehname” adlı eserinde büyük bir kahraman olarak gösterilir. İranlılar ile Türkler arasında yapılan savaşlarda yiğitlik göstermiştir. Bu yüzden özellikle pehlivan, yiğit gibi şahısları övmek için Zaloğlu Rüstem'in adı kullanılır. Güreşçi yönü ağır basan bir kahramandır. Tuttuğu güreşlerde “akıllığı” ve bileğininin bükülmemesi sayesinde hiç yenilmediği söylenir. Dîy-i Sepîd (Beyaz Dev) ile güreşmiştir. Yalnızca Fars kültüründe değil tüm Ortadoğu’da güreşçilerin simgesi haline gelmiş bir kahramandır.

Firdevsî'nin "*Şehnamesi*"nde efsanevi bir kahraman olarak gösterilmiş, Nizamü'l-Mülk'ün akli sayesinde ülkesini bayındır hale getirmiş ve akli sayesinde yaşadığı topluma büyük yararlılıklar göstermişlerdir.⁸²

-*Aqilûn va: "bêaqilûni z' îmûn kerd"*.: Akıllılar söyledi akılsızlar iman ettiler.

-*Aqil ra yo sari xeber vaj, nêzunî r' şun-siwa vaj.*: Akıllıya bir söz söyle, cahile sabah akşam söyle.

-*Aqil çimûn ra unîyen tever.*.: Akıl, gözün gördüğünden ötesini görür.

-*Aqilî biumeynî bazarî herkês aqil xo ernênî.*.: Akıl , pazarda satılsaydı herkes gidip kendine akıl alırdı.

-*Aqil, taça zerrîn a herkês sare d' çîn a.*.: Akıl, altın taça benzer, herkesin başında olmaz.

-*Aqil ho sare d' , aqil seruni d' nîyu.*.: Akıl yaşta değil, baştadır.

-*Aqil niviraz se zun senî vûn.*.: Akıl yapmazsa dil nasıl söylesin.

-*Aqilli şî bazar, herkes pê aqil xwi razî bi.*.: Akıllıyı pazara götürmüşler, herkes kendi aklına razı olmuş.

-*Aqil yi kêrn bar yî girun.*.: Akılsız adamın yükü ağır olur.

-*Her aqil bân, ruejê ewil palun ninên xwi paşt.*.: Eşek akıllı olsaydı ilk günden semeri sırtına vurmazdı.

-*Aqil, pey perûn nigêrîyen.* : Akıl para ile alınmaz.

⁸² Mustafa Kömürcüoğlu, "*Güç ve Adalet Arasında Bir Devlet Adamı: Nizamülmülk ve Siyasetname'si*", İlem Yıllık, Yıl: 4, Sayı: 4, 2009, s. 43.; Nizamülmülk, Büyük Selçuklu sultanlarından Melikşah'ın veziri ve döneminin büyük bir devlet adamıdır. 1018 yılında İran'ın Tuş şehrinde doğan devlet adamı 1092 yılında Hasan Sabbah'ın fedailerince öldürüldü. Çok iyi bir eğitim gören vezir-i azam fıkıh, edebiyat ve şiir alanlarında başarılı bir sanatçıdır. Adından daha çok ülkesini bayındır hale getirerek söz ettirmiştir. Kendisi zamanının âlimleriyle sürekli görüşerek onlardan istifade etmiş ve idarecilik hayatındaki kabiliyet ve başarısında bu insanlar etkili olmuştur.

-*Mûngaya gej çirrê guelik aqil ard?*: Deli ineğin hiç akıllı dana getirdiği görülmemiştir.

-*Kûmi g' esîl xwi înkâr bikir, aqil ra kem o.*: Kim aslını inkar ederse akıldan yoksundur.

-*Ti ehend fena ya, ti arî be ok çarnena.*: Sen o kadar fenasın ki değirmenin taşını susuz çevirirsin.

-*Xewat herûn wêr astuerûn.*: Çalışmak eşeklere, yemek atlara düşer.

-*Aqil aqili b' waxt cî r' tim zerd o.*: Akıl akıl olsa zaman ona daima altındır.

-*Aqil sivik, bar yî girun.*: Akılsız başın derdi büyük olur.

-*Aqil, pê perî niêrnîyen.*: Akıl, para ile satın alınmaz.

-*Aqil Dimilî piyunzi d'.*: Zaza'nın akıllı daima soğandadır.

-*Aqil, aqil ser o.*: Akıl , akıldan üstündür.

3.1.3. Akraba-Aile

Akraba, yakın aile anlamına gelmektedir.⁸³ Zazalar, özellikle aile ilişkilerinde akrabalığa çok önem vermiş ve bu hassasiyeti atasözlerine yansıtmış bir toplumdur. Toplumun en önemli kurumun “*ailenin*” korunması gerektiği Zaza atasözlerinde her zaman telkin edilmiştir. Aile içi ilişkilerden tutun da birlik beraberliğe kadar akrabalık ilişkileri, Zaza atasözlerine yansımıştır. Akraba çevresindeki anlaşmazlıklar, kıskançlıklar, çekememezlikler konu olarak atasözlerinde yer almış ve her zaman insanların iyi akrabalar olması gerektiği atasözlerinde dile getirilmiştir. Aile içinde teyzeye, dayıya, amcaya özel önem verilmiş ve onlara saygı gösterilmiştir. Buna karşın “*görümcelik ve eltilik*” akrabalar arasında olumsuz akrabalık unsurları olarak atasözlerinde işlenmiştir.

⁸³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul, 2010, s. 21.

Akrabalıkta parasal unsurlar hassas bir konudur. Bu nedenle parasal ilişkilerden uzak durulması gerektiği de atasözlerinde sık sık öğütlenmiş ve akrabalık ilişkilerinin iyi günde de kötü günde de sağlıklı yürümesi gerektiği atasözlerinde öğütlenmiştir. Çünkü sosyolojik açıdan aile, toplumun çekirdeğidir. Bu çekirdek sağlıklı olmazsa toplum da sağlıklı olamamaktadır. Ailenin bizim yaşamımızda bir ahlak mektebi olduğunu Peygamber Efendimiz bizlere öğütlemektedir.⁸⁴

Zazalar, aile ilişkilerinde ailede “*sadakat*”ı önemseyen bir toplum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli nedeni Zazaların aileye verdiği önemde yatmakta; anne, babaya, kadına, çocuğa gösterdiği sevgi ve saygıdan ileri gelmektedir. Çünkü aile, sosyolojik açıdan toplumun temelini oluşturmaktadır. Bu temel sağlıklı kurulmazsa toplumsal yapıda aksaklıklar görülmektedir. Özellikle aile içinde kadına gösterilen saygı aile yapısının sağlam olmasına neden olmuş ve sağlıklı bir toplumun temelleri ancak bu şekilde sağlandığı, Zaza atasözlerinde sık sık ifade edilmektedir.

-*Cinîya xirab reşta bedilnena; mişag xirab vaşturî bedilnena.*: Beceriksiz kadın çikrik değiştirirken; beceriksiz rençber orak değiştirir.

-*Bûn dadî ra, kêna bîyar.*: Anasına bak kızını öyle al.

-*Cinîya gijikin xwi ra rind a.*: Kadın saçıyla güzeldir.

-*Cinî bê cûmêrd zê bestûn bê pêrcîn a.*: Erkeksiz kadın, çeperi olmayan bostana benzer.

-*Cûmêrd azmûn, cinî erd a.*: Erkek gökyüzü gibidir, kadın da toprağa benzer.

-*Warza hol, şin xal.*: İyi yeğen, dayısına çeker.

-*Wirisnî bira zê wirisnîyê cinavur a.*: Kardeşin gölgesi kurdun gölgesi gibidir.

⁸⁴ A. Topçu, *Ahlak*, Dergah Yay., İstanbul, 2005, s. 183.

-*Zewaj, gual a bê qum a ti kot de, hîn ti neşkên vêj.*: Evlilik, dipsiz göle benzer, bir düştün mü bir daha çıkamazsın.

-*Qatir ra vat bay ti kûm? Vat: Xal mi astuar a.*: Katıra sormuşlar baban kim? O da cevap vermiş: Dayım nasılsa attır.

-*Cinî ya holi d' wasfê cûmerdûn esên.*: İyi kadında, erkeklerin vasıfları gözüdür.

-*Çim ben tarî, ling ben barî, îni r' vun extiyarî.*: Göz kararır, ayaklar inceler, buna ihtiyarlık denir.

-*Her kiye d' saya puç esta.*: Her evin çürük elması vardır.

-*Merdîm cûmerd dadîyê xu ra quwet gen.*: Delikanlı adam gücünü anasından alır.

-*Çim ti kum vêt? Merdîm mi vêt! Ay ra hend xorî vêt.*: Gözünü kim çıkardı? Akrabam çıkardı! Ondan derin çıkarmış.

- *Dar ra gina erd birê wayo, Diyarbekir ra ume merdîm cinî yo.*: Bu gün ağaçtan düşse ablanın kardeşidir, Diyarbakır'dan hediye gelse ablanın akrabasıdır.

-*Eg bira biray ra hesken, waxto bira miren, qê şin cinî bira mare ken.*: Kardeş gerçekten ölen kardeşini sevmiş olsaydı neden gidip kardeşinin karısıyla evlenir.

- *Eg riye merg bibîn, dadî vera qîj kotîn mezel, way vera biray kotîn mezel.*: Eğer ölüme çare olsaydı ana çocuğunun yerine, abla da kardeşinin yerine mezara girerdi.

-*Eg biberm dadî bermena, ay peri zur a!*: Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar.

-*Xal yi çinib, warza z' çîn.*: Dayı yoksa yeğen de yok.

-*Xalê çew dayê çew a.*: Teyze insanın anasıdır.

3.1.4. Alçakgönüllülük

Alçakgönüllülüğün diğer adı “*tevazu*”dur. “İnsanlara karşı gönüllü olma, kibirlenip böbürlenmekten kaçınma ya da kibirsizlik hali, kendini üstün görmeyen bir davranış içinde bulunmaktır.”⁸⁵ Alçakgönüllülük, bir erdemdir ve olgun kimselerin gösterebileceği bir davranış olarak değerlendirilmektedir. İnsan, hayat tecrübesi kazandıkça, kendini eğitip bilgi sahibi oldukça insanlara daha çok anlayış göstermektedir. Bu düşünceden hareketle “*alçakgönüllülüğün*” zamanla insanın edinebildiği düşüncesi yaygınlık kazanmaktadır. Kuran- Kerimde bu durum şöyle örneklenmektedir: “Onlara acıyarak alçakgönüllülük kanadını ger ve de ki: “Rabbim, onlar beni küçükken nasıl terbiye ettilerse Sen de onları esirge”.⁸⁶ Bizler eğitim hayatında bu doğruyu her zaman kendimize şiar edinmekte ve kendi hoşgörümüzle birçok öğrencinin hayatının nasıl değiştiğine yaşamımızda şahitlik etmekteyiz. Bir insan gerçek değerini ancak alçakgönüllü olduğu zaman ortaya çıkacağını ve Zaza toplumunda alçakgönüllü insanların her zaman sevilip sayıldığı atasözlerinde dile getirilmektedir.

-*Pê fêk nerm çow mar qul yi ra vejen.*: Tatlı sözle yılanı bile deliğinden çıkartırsın.

-*Qê xatîr gula, ez çar telî kena xwi pistûn.*: Gül için dört dikenini göğsüne atmaya katlanır.

-*Zerd qijî z’ qiymetlî yo.*: Küçük altın da kıymetlidir.

-*Holî zê wuhar xwi wa, xirawî z’ zê wuhar xwi wa.*: İyilik de sahibindedir, kötülük de.

-*Marî z’ erd bur se, hesaw erd zûn.*: Yılan bile toprağı yediği zaman hesaplı yer.

⁸⁵ Ali Seyyar, *a.g.e.*, 407.

⁸⁶ İsrâ Suresi; 17/24.

-*Merdîm mehqul tim mehqul.*: Makul adam her zaman makuldur.

-*Zûn nerm mar qul ra vejen.*: Tatlı dil yılanı deliğinden çıkartır.

-*Zûn ti çiqas gêra ehend.*: Dilin döndüğü kadar.

-*Yo merdîm xatirîn, geraka ço xatir yî bizûn.*: Hatırlı adamın hatırı sayılmalıdır.

-*Kerra cay xwi d' girûn a.*: Her taş yerinde ağırdır.

-*Her weşî d' yo qusur est.*: Her güzellikte bir kusur vardır.

-*Kerra cê xwi d' girûn a, lêr bî şina.*: Taş yerinde ağırdır, sallanırsa gider.

-*Ez kerra nidûn kutikî r', wuhar yi ra şarmîyena.*: Ben köpeğe taş atmam; çünkü sahibinden utanırım.

-*Gul bê telî nibena.*: Gül dikensiz olmaz.

-*Merhamet ra maraz peyda ben.*: Merhametten maraz doğar.

-*Axi; pê xatir nîyen werdiş.*: Hatır için zehir içilmez; hatır için de zehir içilmez.

-*Hesir ra varûn niben. ne pê ok dîyen ne z' pê zêr şuyen.*: Gözyaşıyla yağmur olmaz, onunla ne bir şey sulanır ne de gönül yıkanır.

-*Vil zêr kot tîj, unyewa tîj ra vêşawa.*: Çiçek güneşe aşık olmuş onun sıcaklığından yanmış.

-*Vil gûl ra xwi kena, vuna la mi ra pil a.*: Çiçek de gülü kıskanır, benden büyüktür diye.

-*Yo fîncûn qehwi çoras ser xatir yi est.*: Bir fincanın kırk yıl hatırı vardır.

3.1.5. Alışkanlık

Alışkanlık, kelime anlamı olarak bir davranışın tekrarlanması sonucu bir şeyi tepki ve tavır olarak yansıtan davranışlar bütünüdür.⁸⁷ Başka bir deyişle her zaman sürdürülen bir davranışın bir şeyi tekrar elde etmek için yapılan davranışlar bütünü olarak tanımlanmaktadır.⁸⁸ Alışkanlık, bir şeyi yaparken bir bağımlılık olarak da tanımlanmaktadır. İnsan iyi şeylere alıştığı gibi, kötü şeylere de alışabilmektedir. Kuran-ı Kerim’de kötü alışkanlıklardan kaçınılması şöyle öğütlenmektedir: “Şeytan, içki ve kumarla sizin aranızda düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?”⁸⁹ Bu kötü davranışlardan kaçınılması gerektiği Zaza atasözlerinde öğütlenirken iyi olan, güzel olan alışkanlıkların da mutlaka devam etmesi gerektiği de atasözlerinde öğütlenmektedir. Zaza atasözlerinde atalarımızın bizlere verdiği öğüt; kötü şeylere alışmaktan korunmak ve iyi alışkanlıkları terk etmemek gerektiğidir.

-*Pênîya çot raşt nêbena.*: Yamuk olan hiçbir zaman düzelmez.

-*Pixerîya çot, çire dun raşt nûncena.*: Şöminesi yamuk olan doğru dumani çekmez.

-*Dar ra maşa, Kird ra paşa niben.*: Ağaçtan maşa olmaz, Kürt’ten paşa olmaz.

-*Xwi şire, hetâ pîri.*: Çocukluktaki huy yaşlılığa kadar devam eder.

-*Bwecê şirî hêya pîr.*: İlk emzirmenin tesiri yaşlılığa kadar devam eder.

-*Aşik bad çoras def-zurne nemusen.*: Kırkıktan sonra Çingene davul zurna çalmayı öğrenemez.

-*Eyîb merdîm xwi paşti d’.*: İnsanın ayıbı kendi sırtındadır.

⁸⁷ Ahmet Şenol, *Halk Kültürü ve Etnoğrafya Terimleri Sözlüğü*, Özet Matbacılık, Ankara, 2013, s.20.

⁸⁸ Ali Seyyar, *a.g.e.*, s.45.

⁸⁹ Maide Suresi; 6/91.

-*Cûn insûn râ vej, xuy insûn râ nivêjyen.*: İnsanın canı çıkar, huyu çıkmaz.

-*Ço xwî xu ra nevûn kutik.*: Kimse huyuna köpek demez.

-*Zur bikîr xeribeydi, vesf bidî extiyarî dî.*: Yalan söyle yabancı yerde, kendini öv yaşlandığında.

-*Hay ra yen xuy ra şin*: Haydan gelen huya gider.

-*Xuyê şît heyûn extarî d' vîn niben!*: Huy süte benzer, insan yaşlandığında dahi kaybolmaz

-*Zûn ti ben dişmên ti.*: Dil, insanın düşmanıdır.

-*Însûn çî biunc zun xwi ra uncên.*: İnsan ne çekerse kendi dilinden çeker.

-*Bueçê kutîk qalib nêgen.*: Köpeğin kuyruğu kalıp tutmaz.

-*Seyd mi ûmi, gî tûnzîyê mi z' ûmi.*: Av zamanı geldiğinde tazımın boku gelir.

-*Bilbil kerd qefes a zêrîn ye hunc vaten* "ax waten, wax waten!": "Bülbülü altın kafese koymuşlar : "Aha vatan, ah vatan." demiş.

-*Xuy xwi ra niveren*: Huy kendinden vazgeçemez.

-*Yo vîncewa henzar xuyî yi est.*: Küçük boyu var bin türlü huyu var.

-*Xuy ze muy o ti êr biunc siwa hunc vêjyen.*: Huy kıl gibidir, bu gün çeksen yarın yine çıkar.

3.1.6. Alınyazısı

Alınyazısı, yazgı, kader, gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Kelime anlamı olarak “*takdir*” anlamına gelmektedir.⁹⁰ Cenab-ı Hakkın, ezeli ilmi ile kâinatta olmuş ve olacak, bütün şeylerin tayin edilmesi⁹¹ anlamına gelmektedir. İnsanın başına ne gelecekse Allah tarafından geldiğini ve bunu yazılı olduğu, yaşanması gerektiğine inanılmakta ve her türlü davranışının Allah’tan olduğu inancı Zazalarda çok güçlü bir dini inanç bağı olarak görülmektedir.⁹² Bu konularda daha çok imanî esaslar insanı inanç olarak güçlü kılmaktadır. İnsanın alınyazısında ne varsa mutlaka yaşanacağını ve bunun karşısında boyun eğilmesi gerektiği Zaza atasözlerinde sık sık dile getirilmektedir. Herkes kısmeti kadar bu dünyada yemekte ve içmektedir. Nasip değilse isyan etmek boşunadır. Takdir edilene her zaman rıza gösterilmektedir. Başka bir ayette de kader inancı şöyle dile getirilmektedir: “Biz her şeyi bir kadere göre yarattık.”⁹³ Zaza toplumunda “*kader inancı*” değişmeyen dini şartlardan birisidir ve kaderin değişmeyeceğine dair inanç hâkim bir duygu ve düşünce olarak atasözlerinde yer almaktadır.

-*Ercel morcila umo, şîya nişta tasê gawûn.*: Eceli gelen karınca gidip sığırçobanının tasına oturmuş.

-*Ax! Qeder, qeder: Merdim ken keder .:* Ah ! Kader, kader: İnsanı dert sahibi yapar.

-*Axt ho waxti d’, ti eşkên ciyera bik.*: Kader anlık değildir, zamanla beraberdir.

-*Felek fermûni b’, kîyê xwi kena xirav.*: Felek ferman olsa kendi evini yıkar.

-*Felek şaşibi z’ feqîrî r’ kaş a.*: Felek şaşırsa bile fakir için uçurumdur.

-*Ti êri z’ yo ruej felek ra guret.*: Bu gün de felek bir gün ömürden çaldı.

⁹⁰ Bekir Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 24.

⁹¹ Hasan Akay, *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul, 2005, s. 240.

⁹² Mustafa Çağrıncı, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Dem Yay., İstanbul, 2006, s. 118.

⁹³ Kamer Suresi; 54/49.

-*Vatişî z' yo murad.*: Söylemekte bir muraddır.

-*Heywûn pê reşmê xwi, insun pê qise xwi giredayi ben.*: Hayvan yuları ile insan sözleriyle bağlıdır.

-*Merg dinya zî est.*: Dünyanın da ölümü vardır.

-*Emr vûn, hende yo ruej o.*: İnsan ömrü bir gün gibidir.

-*Misafir pê qismet xwi wa yen.*: Misafir kısmetiyle gelir.

-*Merdim yo hew yen dinya.*: İnsan dünyaya bir sefer gelir.

-*İnsun teyr, bî pel.*: İnsanlar bir zaman kuşmuş, kanatları yokmuş.

-*Çow qismêt çow nêwen.*: Kimse kimsenin kısmetini yemez.

-*Di asterek ginê piyese murad xo biwaz.*: İki yıldız çarpışınca muradını iste.

-*Felek şaşibi z' hunc ma r' ben kaş.*: Felek şaşırsa bile bize uçurum düşer.

-*Felek şaşibi z' feqîrî r' kaş a.*: Felek şaşırsa bile fakir için uçurumdur.

-*Ruej şin, bela neşin.*: Gün geçer, bela gitmez.

-*Xuda derdî z' dîn dermûnî z' dîn.*: Allah dertte verir dermanını da.

-*Ax, ax! Ma bî palax.*: İnsanın ömrü otların başının toprağa değip çürümesi gibidir.

3.1.7. Allah

“*Yaradan, Rab, Hûda*” olarak kâinatın yaratıcısı olarak inanılan varlıktır. Kelime olarak herhangi bir kökten türememiş bir sözcüktür ve sözlük manası yoktur.

O, kâinatı yaratan, idare eden gerçek mâbudun özel ismidir. ⁹⁴ İnsanın tek amacı ona kulluk borcunu yerine getirirken görev ve sorumluluklarının bilincinde ona layık bir kul gayreti içinde olması gerektiği Zaza atasözlerinde öğütlenmektedir. Onun yasakladığı şeylerden uzak durup emrettiği ibadetlerin yapılması gerektiği Zaza atasözlerinde öğütlenmektedir. Zazalar da tarih boyunca Allah inancına aklî ve kalbî olarak büyük bağlılık göstermiş ve toplumsal yaşayışından edebi metinlerine değin bütün yaşantılarında Allah inancını her zaman hayatlarının merkezine almışlardır. Bu konudaki inançlarını bir gün mutlaka dönüş o'nadır inancıyla dile getirmişlerdir. ⁹⁵

-Raşt vin, eşa, çot teslim Allay bik.: Doğru dur, yamuk olanı Allah' a bırak.

-Mi kûm ra va keko, yin mi ra va heqgo!: Ben kime kardeşim desem, onlar bana Allah'dır! Derler.

-Allay kue sînen, vor dûn ci.: Allah dağı sınar, dağına göre kar verir.

-Huma cilê xwi ti bin ra ûnt.: Allah senin altından kilimini çekmiş.

-Allay merdîm ra yo bela dûn ci, belê binî z' serê yi d' tepişen.: Allah insana bir bela verir, diğerini vurmak için başında hazır durur.

-Alah u Teala çoy dêndar Avdûn nekir hewcê çoyî z' mixanetûn nekir.: Alah kimseyi kullara borçlu etmesin , kimseyi de kimsenin mihnetinde bırakmasın.

-Ti raşt vind Allah'ra, mirda biger dinye da.: Allah'a karşı doğru durursan, bu dünyada bol bol gezersin.

-Huma; da sé xet o nîmid dun, nida setî yegaz birum sé hin a.: Allah bire buçuk verir, vermese de sen tarlanı ek.

-Semedî punç quruş ra xwi Homa'ra mekir.: Beş kuruş için kendini Allah'ından etme.

⁹⁴ Bekir Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 16.

⁹⁵ Bakara Suresi; 2/156.

-*Kerg kerga, ok wena xirike xwi kena Allah!*: Tavuk su içtiği zaman boğazını Allah'a çevirmiş.

-*Zûrker dişmûn Huma yo.*: Yalancılık, Allah'ın düşmanıdır.

-*Merdîm çiqas bib' mîr' wa Huma mek vîr.*: Bir insan ne kadar beg olsa da Allah'ı unutmasın.

- *Allay çoy şaş nik, puntiley vaş nik.*: Allah kimseyi şaşırtmasın, kimsenin otunu da (kurutmasın) yerde bırakmasın.

-*Ya Rebbî , ti yêw şaş mek, şaş kerd fêş mek, fêş kerd erd ra kaş mek.*: Ey Allah'ım, sen bir insanı şaş yapmayasın, şaş ettiğinde şaşırtmayasın, şaşırttığında yanlış yaptırmayasın, şımarık olduğunda ise yerde süründürmeyesin.

-*Allay ço raşt harfa xirab meber.*: Allah kimseyi yanlış harfe götürmesin.

-*Wûhar eywun siya sipi.*: Evrenin sahibi siyah ile beyazdır.

-*Raşt vîn ,eşa, çot teslim Allay bikir.*: Doğru dur yamuk olanı Allah' a bırak.

-*Allah u Teala çoy dendar Avdûn mekir hewcê çoyî z' mixanetûn nekir.*: Allah kimseyi kullara borçlu kılmamasın, kimseyi de kimsenin mihnetinde bırakmasın.

-*Allay unyen kue ra vor pi re varnen.*: Allah dağına göre kar verir.

-*Dizdî z' vendê Allay dûn.*: Hırsız da gün gelir Allah'a birgün yakarıшта bulunur.

3.1.8. Ana-Baba

Ana-baba, çocuklarına bakıp yetiştirmekle sorumlu kişilerdir. Çocuklara ilk eğitimi veren onlardır ve çocukları terbiye eden de ana babadır.⁹⁶ Çocukların kendi çabalarıyla hayatta başarılı olmaları gerektiği Zaza atasözlerinde öğütlenirken en zor

⁹⁶ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 31.

zamanlarında onlara yol gösteren ve yardımcı olan yine ana babadır. Zaza toplumunda baba, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı ailesini koruyan ve onların geçimini sağlayan figür olarak gözükürken anne ise duygusal yanıyla çocuklarının sevgi kaynağıdır.

Ana-babaya saygı ve bakım bir ibadet olarak görüldüğü için onların hiçbir zaman üzülmemesi gerektiği atasözlerinde her zaman öğütlenmiştir. Bu konuda Peygamber efendimiz ana babaya asi olmanın büyük bir günah olduğunu bizlere ifade etmektedir.⁹⁷ Zaza toplumunda ana-babaya her zaman saygı duyulmuş ve bu insanların el üstünde tutulması Zaza atasözlerinde öğütlenmektedir.

-Bun bê mirdaq nêben.: Ev direksiz olmaz.

-Mi rez da ci, yi z' yo gueşê engur nedûn mi.: Ben ona bi üzüm bağı verdim, o bana bir salkım üzüm bile vermiyor

-Eg rîyê merg bibîn, dadî vera qij kotîn mezel, vay vera biray kotîn mezel.: Eğer ölüme çare olsaydı ana oğlunun yerine, abla da kardeşinin yerine mezara girerdi.

-Babî rez rumit, laj ci ra engur nimit.: Baba oğluna bağ verdi ama oğlu ondan üzüm saklıyor.

-Eg biberm dadî bermena, ay perîn zur ra!: Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar.

-Zerrê may o pi keçi vêşen, ê keçi may o pî , ni nê vêşen.: Ana baba evladına yanar ama ama çocuk ana ve babasına içi hiçbir zaman yanmaz.

-Kûm şî, kîsê bay xwi ra şîn.: Ne giderse ,babanın kisesinden gider.

-Yo babî yo rez dûn laj xwi, laj yo hebê engur ci r' nêdûn.: Baba oğluna üzüm bağı veririken oğlu ona bir üzüm tanesini çok görür.

⁹⁷ Buharî, *Kitabü'l-İman*, Sağlam Yay., İstanbul, 2010, c. IX, s.6.

-*Herê cinî o cumerd yo cara wa.*: Karı ve kocanın toprağı bir yerdendir.

-*Yo cumerd, hot lajûn zed.*: Bir koca yedi oğula bedeldir.

-*Babî rez rumit lajî z' yi ra engur nimit.*: Baba bağı sürmüş oğlu da ondan üzüm saklamış.

-*Yo merdim ki bon çimun cinîyê xwi ra, ti bizûn o cinîyê xu ra tersen.*: Bir adam ki bir mecliste karısının gözlerine bakıp toplantıda konuşursa o adam karısından korkuyor.

-*Dadî merdim her wext lajûn neûna.*: İnsanın anası her zaman erkek çocuk doğurmaz.

-*Day yî gej bay yî gej oyi g' bi oyi z' gej.*: Anası deli, bası deli, dogan çocuk da deli.

-*Dar ga fekî dûna ay biyar, cinî ga kij una ayê biyar.*: Meyve veren ağaçla çocuk doğuran kadını almalı .

-*Dadî çi se guelik a ya!*: Annesi ne ise danası da o olur.

-*Dayê cumerdûn hûma nêmerda.*: Yiğitlerin anası daha ölmedi!

-*Daye çoy ne wirzena, çoyî r' yo bira ûna, gere ço qiymêt birê xwi bizûn.*: İnsanın anası kalkıp yeniden bir kardeş doğurmaz, bu yüzden kardeş kardeşinin kıymetini bilmelidir.

-*Fil o tilaski, însûn o palskî, ter o tewaşkî, mar o dimişkil, buxik o karmir, peri dadî sér çiyên.*: Fil ile benzerleri, kuş ile benzerleri, yılan ile akrep, böcek ile kurtçuk hepsi bir anadan doğmadır.

-*Ti meşor yo yetîm, şor ser hot hew wesnê ra.*: Sen yedi kumanın üstüne git ama bir yetimin üstüne gitme.

3.1.9. Aşk

Arapça “*ışık*” kelimesinden türeyen bu kelime şiddetli ve ifrat derecede aşırı sevgi anlamına gelmektedir.⁹⁸ Aşk ve sevgi güçlü bir bağılılık ifadesidir. Aşk, güçlü bir duygudur. İnsanı peşinden sürükleyip zaafiyetlere düşürebilmektedir. Aşığın akli başında değildir. Dini kaynaklar aşkın bu güçlü halini kendi içerisinde ikiye ayırmaktadır:

a) İlahi Aşk: Hakiki Aşk

b) Beşeri Aşk: Mecazi Aşk⁹⁹

Yukarıdaki tanımlamalardan yola çıkarak aşkın birçok halinin olduğunu insanın gönül gözüyle baktığı zaman mutlak aşk olan “*hakiki aşk*”a birgün mutlaka varılacağı tasavvuf edebiyatında en çok işlenen temaların başında gelmektedir. Bu yönüyle insanın içindeki fırtınalar kolay kolay dinmemektedir. Aşkın farklı yanlarını eserlerde görüldüğünü ve insan için kavuşulması istenilen aşkın her zaman “*mecâzi aşk*” olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Bu nedenle aşk, insana acı vermekte ve insanı derde düşürmektedir. Bu duyguyla baş etmek zordur. Bu aşk örneği de beşeri aşkı örneklmektedir. Bu nedenle atasözleri de âşık kişiye bu zorluklar karşısında yılmamsı gerektiği öğüdünü verirken aşkın insana sunduğu güzelliklerinde her zaman kıymetinin bilinmesi gerektiği Zaza atasözlerinde öğütlenmektedir. Bu güzel duyguları Mevlana Mesnevi’sinde şöyle dile getirmektedir: “ Aşk: Gönülün beş ayrı duygusu var, gönül duygusuna iki cihanda pencere aç.”¹⁰⁰

-*Adiri g’ zerr awki k’ !*: Gönülündeki ateşe su düşsün.

-*Bêşqî tarîfî ya.*: Aşksızlık, karanlığa benzer.

-*Eşqi g’ zê eşqi g’ tîjib’ baxtîyarî re pê ay eşq yena.*: Güneş gibi aşk ile mutlu olunur.

⁹⁸ Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 55.

⁹⁹ Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet Yay., İstanbul, 2001, s. 40.

¹⁰⁰ Mevlana, *Mesnevi*, (Çev: Veled İzbad), Ötüken Yay., İstanbul, 2013, c. I., s. 3550.

-*Her kue d' vaş tê yen, her insunî d' yo eşq tê yen.*: Her dağda ot nasıl biterse her insanın gönlüne de aşk düşer.

-*Hes ca ra heskerdiş ra yen meydun*: Sevmek, sevgiden yana meydana gelir.

-*Merekê zêr aqilo.*: Gönlün samanlığı akıldır.

-*Pisperik semêd zerrê xo wa xwi erzena adir.*: Kelebek, gönlünün yüzünden kendini ateşe atar.

-*Vatiş ra eşq nêben.*: Sözle, söylemekle aşk olmaz.

-*Zera pelin tim ha hewa ra.*: Kanatlı gönül daima havadadır.

-*Rindûn ra yarî kem nêben, aran ra derd kem nêben.*: Güzellerden yar eksik olmaz, çirkinlerden dert eksik olmaz.

-*Lapatê waştî engur ra şirin a.*: Sevgilinin tokadı üzümde tatlıdır.

-*Ez heskerd şar'iz berd.*: Ben sevdim el götürdü.

-*Kênek o lajek yobinûn ra heskên, Malla çi vûn.*: Kızla erkek birbirini seviyor, Mala ne söylüyor daha.

-*Adir; kuêlî sînen, a zerê sînayî nîya.*: Ateş, odunu sever ancak onun sevgisi gönül sevgisi değildir.

- *Bextiyarê vildayîş zerî o.*: Mutluluk gönülden filizlenir.

-*Rindunun ra yarî kem nebên, xirawun ra derd kem nebên.*: Güzellerden yalan eksik olmaz, çirkinlerden de dert eksik olmaz.

-*Bê aşqî taritî ya.*: Aşksızlık , karanlığa benzer.

-*Di zêr pîya pê dinya bena serbûn.*: İki gönül bir olunca dünya seyran olur.

-Eşqi g' zê eşq tiji b' baxtiyarî pê ay eşq yena.: Güneş gibi aşk ile mutlu olunur.

-Gul bê telî nisînyena.: Gül dikensiz sevilmez.

3.1.10. Bilgi

İnsanların, çalışma, sorma, deneme, okuma, öğrenme ve araştırma v.b. faaliyetlerin neticesinde zihni idraki ile ölçülecekleri birikimdir.¹⁰¹ Bilgi, insanın sevgi gücüyle veya duygu organlarıyla çevresini tanımasıdır. Bu tanımlamalara felsefi bir tanımlama getirirsek Orhan Hançerlioğlu'nun dediği gibi: “ Bilgi, nesnel gerçekliğin insan beyninde yansımasıdır.”¹⁰² Bir anlamda eğitim de bilgi edinme yöntemidir. Küçük yaşta başlayan eğitim ile edinilen bilgi ve deneyim kişiye güç, bulunduğu toplumda saygınlık kazandırmaktadır. Yerinde kullanılan bilgi, toplumun kalkınmasına, insanların mutlu ve başarılı olmasını sağlamaktadır. Zazaların bilgiye ne kadar ihtiyaçlarının olduğunu toplumun dönüşebilmesi ve cahilliklerinin ortadan kalkmasının ön koşulu olduğunu söyleyebiliriz.

Bilgiye bu kadar önem veren bir toplumun temel gayesi içindeki cahillikleri ancak bilgiyle ortadan kaldırılabileceğine dair inançtır. Zazalar, eğitim ve bilgiye uzun yıllar aç kaldıkları için bilgiye ve onu öğreten kişiye büyük saygı duymuşlardır. Bu konuda aktarılan hadis Zaza toplumunda bilgiyi öğreten kişi baş köşeye oturtulmuş ve ona gerekli kıymet verilmiştir. Özellikle Zaza toplumunda şeyh ve sedalara verilen kıymet ortadadır. Bu konuya bir örnek de öğretmenlik yapan insanlara Zaza coğrafyasında verilen kıymetten anlamak mümkündür. Çünkü bu insanların gittikleri zaman: “*Biz buraya gelirken ağlayarak geldik giderken de ağlayarak gidiyoruz*” dediklerini de görmek mümkündür. Zazalar, bu insanları her zaman baş tacı etmiş ve bu insanlara ve vermiş oldukları bilgilere büyük kıymet göstermişlerdir.

¹⁰¹ Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁰² Orhan Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 39.

-*Gurê xwi pê lingûn xwi bik , hol zê destûn şar.*: İşini kendi ayaklarınla yap elden daha le yeğdir.

-*Kerkinç ra persên: Ti çi kişt ser şina! Vuna: Ez ehend zuna.*: Yengeçe sormuşlar neden yan yan gidiyorsun?: “ O da ben bu kadar biliyorum demiş”.

-*Darîyê keçel bi b' vêr sawen xwi ser.*: Kelin merhemi olsa en başta kendi başına sürer.

-*Dişmen zunayî ra meters umbaz nezûn ra biters!:* Bilgili düşmandan korkma, asıl cahil arkadaştan kork!

-*Her çi zun wenca bur.*: Eşek ne bilir yonca yemesini.

-*Kerra girun herunde xwi d' girun a.*: Ağır taş yerinde ağırdır.

-*İslûm ûmnûn, kafîr zimistûn tawe kitabi d' nêdî!* : Müslümanın yazını, kâfirin kışını ben hiçbir kitapta görmedim.

-*Îlîm îrfûn kûmi d' bi b' sê yî r' derzen.*: İlim irfan kimde olursa ona dikilir, ilim irfan onun koruyucu giysisidir.

-*Şar bê kitab zê diwar bê zûn o.*: Kitapsız bir halk, dilsiz davara benzemektedir..

-*Wendiş sêyd o, nuştîş qeyd o.*: Okumak avlamaktır, yazmak kayıttır.

-*Yo merdimî g' zaf biwûn hol nezûn, yo go zaf gêra hîna hol zûn.*: Çok okuyan değil ,çok gezen daha iyi bilir.

-*Verê kîyê mird bik badê xêyr bik.*: Önce evi doyur sonra hayır yap.

-*Mi şit şimit fek mi vêşa. Mi mast werd pîf kerd.*: Ben süt içtim ağzım yandı. Ben yoğurdu püfleyerek yedim

-*Her xam ver berî d' bar runen.*: Acemi eşek yükünü evin önünde indirir.

-*Kîlît zêrîn her wext ber ken a.*: Altın anahtar her kapıyı açar.

-*Merdîm ke nîyadayîş hunermend bibîyêne, kutig qesap bîyêne.*: İnsan bakmakla sanatkar olsaydı, köpek kasap olurdu.

-*Kutik pê çu çu nêben seydar.*: Köpek çu çu diyerek avcı olmaz.

-*Dijmun zûnayî ra meters umbaz nezûn ra biters!*: Bilgili düşmandan korkma, asıl cahil arkadaştan kork.

-*Îlîm îrfûn kûmî d' bi b' se yî r' derzen.*: İlim irfan kimde olursa ona dikilir, ilim irfan onun koruyucu giysisidir.

-*Ti zaf bizûn ti zaf vêşên.*: Çok bilen çok yanar.

3.1.11. Cimrilik

Farsça “*adi, soysuz, alçak*¹⁰³” anlamına gelen bu kelime tanım olarak kişiyi mal, mülk edinme hırsına sevk eden, harcamalarda bulunmaktan başkalarına yardım etmekten, cömertlik yapmaktan alıkoyan bencil bir duygudur.¹⁰⁴ Cimrilik, pintilik; eldeki parayı ve malı harcamamak için her türlü yalanı söyleyen insanların ayıplandığı atasözlerinde de bu insanların hoş görülmemesi gerektiği öğütlenmektedir. Malını saklayıp yemeyen insanın her zaman bir yiycisi vardır. Bu yüzden zamanında bir iş için gerektiği için harcama yapmak yerinde bir davranıştır. Ama bunun tersini yapan cimri insanlara da Allah onları lanetlemektedir. Örnek vermek gerekirse: “ Yazıklar olsun, malını toplayan ve sayan, malının ebedi kalacağını sanan o hümeze ve lümeze topluluklarına!”¹⁰⁵ Bu ayetten de anlaşılacağı üzere insanın malının gelip geçici olduğunu ve bu malın bir gün onun olmayacağını bilmemiz gerekmektedir. Bu yönüyle örnek aldığımız Zaza atasözlerinde; bizlere paranın ve malın ihtiyacı karşılayacak kadar harcanması gerektiği öğütlenmektedir.

-*Simer parîn emser vaydûn.*: Geçen yılın samanını bu yıl savuruyor

¹⁰³Fikret Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2010, s.102.

¹⁰⁴ Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰⁵ Hümeze Suresi; 53/ 39.

-*Arminî bi xizun, kot defterûn ternûn kihûnûn.*: Ermeni fakir olunca, eski ve yeni borç defterlerine bakar.

-*Çi nêwerdûn bare cûmerdûn.*: Malını yemesini bilmeyenlerin malı yenir.

-*Çilkûnî yo gual a.*: Bir damla da göldür.

-*Çim vêşûn, pîzo harbîyo.*: Aç göz, azmış midedir.

-*Çim vêşûn, pîzo vîyerin.*: Aç göz, doymayan karındır.

-*Çim qora her nîna.*: Cimri insan, veremez.

-*Dest veng gazî nêben a.*: Boş elden bir şey çıkmaz.

-*Mal newerdûn bare cûmerdûn.*: Yemesini bilmeyenin malını yerler.

-*Kefen ceb yî çin o.*: Kefenin cebi olmaz.

-*Kiye g' ti hesap ken, hesap çarşî nêben.*: Evdeki hesap çarşıya uymaz.

-*Wa virar de bo, wa serê xirar de bo.*: Kucağında olsun, varsın çuvalın üstünde olsun.

-*Weno weno mird nêbeno.*: Yiyor yiyor doymuyor.

-*Wertê mon ûmnûnî d' yo sele simer nîken.*: Yazın ortasında bir sepet saman kadar değeri yok.

-*Zerê ti d' kerkinç est.*: Sanki senin içinde yengeç var.

-*Ne wen ne dûn çoy.*: Ne yer ne de yedirir.

-*Çi çoy zedê çoy nîyu.*: Kimsenin malı kimseden fazla değildir.

-Çim veşûn pîzo har bîyo.: Aç göz azmış midedir.

-Çim veşûn , hîş xwi dim kaşken.: Aç göz şuurunu ardından sürükler.

- Yo zemûn est deva yena pul, pul çinîk.: Bir zaman gelecek ki deveyi pula satacaksın deveyi alacak pulu dahi bulamayacaksın.

3.1.12. Cömertlik

Farsça “*cevân-merd*”¹⁰⁶ anlamına gelen bu kelime bir şey uğruna en kıymetli şeyini vermekten kaçınmamaktır¹⁰⁷. Cömertlik, eli bolluk, eli açıklık, yardım, şefkat gibi konularda elinden geleni esirgememektir. Cömertlik, içten gelen bir insan sevgisidir. Karşılık beklemeden yapılması gereken bir davranıştır. Bu tür yardımların ihtiyaç sahibine yapılması gerektiği öğütlenirken yapılacak yardımın gösteriştan uzak yapılması gerekmektedir. Zazalar, mallarının kıymetinin bilinmesi gerektiğini atasözlerinde paylaşıırken ihtiyacı olan insanlara yardım edilmesi gerektiğini de öğütlemektedir. Bu öğüdü örnekleyen bir hadiste şöyle denilmektedir: “Bir çorba pişirdiğiniz zaman suyunu biraz fazla koyun ve ondan koşularınıza verin.”¹⁰⁸

-*Mi rişt, merûn kirişt.*: Ben gönderdim, fareler taşıdı.

-Çim mird, zun şîrin, zera pak merdim aqil'id yen piye: Tok göz, tatlı dil, temiz gönül -akıllı insanda bir araya gelir.

-*Dayiş heq cumerdûn o.*: Vermek yiğit adamın işidir.

-*Dest veng, risyaya dinya ina dinya pawo.*: Eli boş insan, gün gelir bu dünyayı kurtaran adam olur.

-*Dest veng rî sîya wo.*: İnsanın eli boş ise yüzü karadır.

-*Dêst feqîr akerdi yo.*: Fakirin eli daima açıktır.

¹⁰⁶ İsmail Karagöz, *Diyanet Sözlüğü*, Diyanet Vakfı Yay. İstanbul, 2006, s. 105.

¹⁰⁷ Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁰⁸ Tirmizî, *Birr*, (Ebu Davud, nşr), İstanbul, 1943, s.58.

-*Dest dayiş, dest guretiriş ra beru.:* Veren el alan elden üstündür.

-*Mi pê kueçikûn da arî, kênê şar pe kundyezûn kerd vila.:* Ben kaşıkla toplarken elin kızı kepçeyle dağıtıyor.

-*Mi pê keçik da arî, ti z' pê kundyezûn kerd vila.:* Ben (ne zorluklarla) kaşıkla topladım, sen de kepçeyle dağıtıyorsun.

-*Her miren posteyî nimûnen, insûn miren şeref yî nimûnen.:* Eşek ölür postu kalmaz, insan ölür şerefi kalmaz.

- *Heş semed yo say a hîris hîri hew lawikûn vun.:* Ayı elmanın hatrına otuz üç türkû söyler.

-*Run aşikûn zafi b' sawên pîzê xwi ra.:* Çingenenin yağı fazla oldu mu göbeğine sürermiş.

-*Te kî insûn êst didûn yîn êst çik çin bûr, te kî insûn êst çi est bûr didûn yîn çîn.:* Bazı insanlar vardır fakirlikte dişleri vardır yemek yemeye bir şey yoktur, Bazı insanlar da vardır, zenginlikte dişleri yoktur yemeye.

-*Dayiş heq cumerdûn o.:* Vermek yiğit adamın işidir.

-*Ça go qunz biyar, ujara kergîz lez yen.:* Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez.

-*Dest da, quelinc pâ ben.:* Elini verdi mi kolunu da birlikte götürür.

-*Dest tay nuni d' vîn, dest zaf gure d' vîn.:* Az eli aşta gör, çok eli işte gör.

-*Pere layş destun o.:* Para insanın elinin kiridir.

-*Vêrpaşt cûmerdiy o.:* Yemek yiğitliğin sırtıdır, herkes yemek veremez.

-*Yo merdim cûmerdi b' gueşt yi nê sencîyen.:* Yiğit adamın eti tartılmaz.

3.1.13. Çalışkanlık

Çalışkanlık, gayretli olma, görevine bağlı olma ve sürekli bir çaba içinde olma ve bir şeyi ortaya çıkarmak için emek harcama anlamlarını taşımaktadır.¹⁰⁹Topluma hizmet uğruna verilen bu çabanın mutlaka bir karşılığının olduğunu ve bunun daha çok Allah'a, dine, topluma bir hizmet olduğu Zaza atasözlerinde sıklıkla ifade edilmektedir. İnsanlara hizmet olarak yapılan her çabanın karşılığının Allah'ın teminatı altında olduğunu ve toplumun her kesiminin bu inançla topluma birlikte hizmet etmesi gerektiği atasözlerinde defaatle öğütlenmektedir. Bu düşüncelerden hareketle çalışkanlıkla ilgili bir ayeti örnek vermek gerekirse: "İnsan ancak çalıştığına erişir."¹¹⁰ Zazalar, insanların çalışkan oldukları zaman eğitimden ekonomiye birçok alanda gelişme göstereceğini ve toplumun bütün kesimlerinin bundan fayda göreceğine inanmaktadır.

-Dêst ti silin meb, fek ti runin nêben.: Senin elin çalışarak tezek olmazsa

ağzın yağ tutmaz.

-Hetun ço tur neb, hetun gor nêben.: Zorluk çekilmeden, ferâhlık da görülmez.

-Xebat seqê merdim a.: Çalışmak çelikleşmektir.

-Batalî ra çullage, çullage hola sê battalî.: Boş gezmektense, ip sarmak daha iyidir.

-Bê xeyret la ummet.: Gayreti olmayan ummetten değildir.

-Asin xewit, zincar nêgen.: Çalışan demir pas tutmaz.

-Bixevît sê Ârminî , bur zê Bisulmûnî.: Ermeni gibi çalış, Müslüman gibi ye.

¹⁰⁹ *Türkçe Sözlük, a.g.e., s. 278.*

¹¹⁰ Necm Suresi; 53/ 39.

-*Dest xo da egmîn, ti giştê xwi lyesên.*: Bal tutan parmak yalar.

-*Kâr eg semêd heyati b' hol.*: Çalışmak, yaşamak içinse iyidir.

-*Lez bixevit lez bur.*: Çabuk çalış, çabuk ye.

-*Hetûn a ling nib' silin gel nebên sualin.*: O zamanki ayaklar tezekli olmazsa insanlar tuzlu *olmaz*.

-*Merdim kot guevend xwi recifnen.*: İnsan halaya girerse kendisi oynar.

-*Çolakî, hol a sê battalî.*: Sakatlık tembellikten iyidir.

-*Merri neşka vêj diyes ra, gezi z' best xwi qin ra.*: Fare duvara çıkamazken bir de kuyruğuna süpürge bağlamış.

-*Pey fisun a tencire qelaw nêben.*: Osurukla tencere kalay olmaz.

-*Arî bê dêza ne gêren.*: Değirmen malzemesi olmadan dönmez.

-*Arî bê ok ne gêren.*: Değirmen su olmadan dönmez.

-*Arîyê gejon bê ok geriyen.*: Delinin değirmeni susuz da döner.

-*Batalî kar herun o.*: Tembellik eşeklere kardır.

-*Bi batal ho pê ra mi dim geren.*: Batal olunca benim peşimi bırakmıyor.

3.1.14. Çocuk

Çocuk, kendisine has ihtiyaçları ve hakları olan, yaşı küçük olması hasebiyle korunması gereken insan olarak tanımlanmaktadır.¹¹¹ Çocukluk, başka bir deyişle bebeklik ile ergenlik dönemleri arasında bulunan erkek ve kızlara verilen addır. Çocuk, ailede anne ve babayı birbirine bağlayan en önemli aile ferdidir. Çocuk

¹¹¹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul, 2013, s. 90.

yetiştirmek zor olduğu kadar büyük bir sorumluluk da gerekmektedir. Çocuklara kazanılması gereken davranışların nasıl verilmesi gerektiği ve hangi davranışların iyi hangilerinin kötü olduğu atasözleri aracılığıyla verilmektedir.

Zaza toplumunda çocuk eğitimine büyük önem verilmiştir. Bu konuda en örnek davranışı Buharî'nin aktardığı bir hadiste şöyle ifade edilmektedir: "Peygamber çocuklarını, torunlarını her zaman kucağına alır öperdi. Bundan da çıkarmamız gereken ders çocuklarımıza gereken sevgiyi mutlaka göstermemiz gerektiğidir."¹¹². Zazalar, çocuklarına her zaman sevgiyle yaklaşmış onların topluma faydalı bir birey olmaları gerekmesi gerektiği her zaman atasözlerinde çocuklarına öğütlenmiş bir toplumdur.

-*Wara wawatiyig wxi mird şit neyord , Kawartiye xwi'd mird şit neyin.*: Ben kuzuyken tok süt içmedim ki koyun olduğum zamansüt vereyim

-*Qij pê bermî ben pîl.*: Çocuklar ağlayarak büyür.

-*Bo qij ra boyê cennê yen a.*: Çocuktan cennet kokusu gelir.

-*Dadî şib' guelik a ya!*: Annesi ne ise, danası da o olur.

-*Dar ga meyva duna ayê biyar, cinê ga qij ûna ayê biyar.*: Meyve veren ağaçla çocuk doğuran kadını almalı .

-*Gera ço qisûn kijûn ra pers.*: Bir şey soracaksan, en başta çocuklara sor!

-*Kavir vêr quezî d' bêllî bena.*: İyi kuzu, ağılın önünde belli olur.

-*Hetûn ti qijî r' emir bikir ti gure xwi kên.*: Küçük çocuğa emir verip yapmasını bekleyceğine kendi işini kendin yap.

-*Qij keyî kutîk keyî.*: Evin küçük çocuğu evin köpeğidir.

-*Zere may û pi keçi weşen o, ê keçi mav û pi neweşen o.*: Ana babanın yüreği evladına yanar ama evladın yüreği ana babaya yanmaz.

¹¹² Buharî, *Edebü'l- Müfred*, Rabva İslami Davet Bürosu, Riyad, 2010, Hadis; 90.

-*Yo qij go meberm ço çije ci nêdun.*: Ağlamayan bebeğe meme vermezler.

-*Qela bi wuhar lihîrûn sê gî z' cî r' neheyen.*: Karga bile yavruyken sahipsizse ona bok bile düşmez.

-*Punç engişt yew yobinun niyu.*: Hiç beş parmak bir olmuş mu?

-*Ti çijûn ser dadi'v.*: Sen ananın memeleri üzerinde olasin.

-*Velîn ra pelî kuen, pelîn ra z' velî kuen.*: İyi insanlarda kötü düşer, kötü insanlardan da iyi düşer.

-*Xwi şire hetâ pirî.*: Çocukluktaki huy yaşlılığa kadar devam eder.

-*Qij pê bermî ben pîl.*: Çocuklar ağlayarak büyür.

-*Bûy qij ra boyê cennêt yena.*: Çocuktan cennet kokusu gelir.

-*Astuer kurrî xwi şinesnena.*: At, tayını tanır.

-*Heş bi pîr lihîr pê kay kê.*: Ayı yaşlandığında yavruları onunla alay eder.

3.1.15. Dini İnanç

Kelime anlamı olarak otuzun üzerinde dini inancın tanımı vardır. Kelime kökü olarak “*barış ve emniyet*” anlamlarına gelmektedir.¹¹³ Din, bir inanç sistemi olarak Zazaların gündelik hayatında yer alan önemli bir olgudur ve Zaza toplumu inancına, dinine bağlı bir toplum olarak tanınmaktadır.

Din insanların bir düzen içinde yaşamalarının ön koşuludur ve insanın maddi ve manevi dünyasını besleyen bir inanç sistemidir. Aynı zamanda sağlıklı bir bünyeye sahip bir insanı başarıya götüren en önemli nedendir. Ne yaptığını bilen

¹¹³ Fikret Karaman, a.g.e., s. 121.

insan inançlıdır. Bu yönüyle muhafazakâr bir toplum olan Zazalar, dine büyük bir önem vermiş ve hayatlarının merkezine dini koymuşlardır. En hassas oldukları konuların başında din yer almaktadır. Bu hassasiyeti Zazalar atasözlerinde yaygın olarak dile getirmişlerdir.

Dini inanç kişiyi başarıya götüren ve dünyadaki mutluluğunun kaynağıdır.¹¹⁴ Gerçek inanç, insanı daima yapıcı ve mutlu kılmaktadır. Bu konuda Kuran'da din ile alakalı 47 ayet geçmektedir. Ayetlerin sayısının bu kadar fazla olmasında elbette bir hikmet bulunmaktadır. Örneklenen ayetlerden bir tanesinden bahsederek :“Biz bu kitabı sana, her şeyin ayrıntılı açıklayıcısı, bir doğruya iletici, bir rahmet, Müslümanlara bir müjde olarak indirdik.”¹¹⁵ Zaza toplumu, dinlerine bağlı inançlı bir toplum olarak hep adından kendisinden söz ettiren bir toplum olmuştur. Bu inanç bağlılığını Zazalar, başka bir dünya edebiyatında örneği olmayan altı mevlidi yazarak Allah'a olan inanç bağlılığını ifade etmişler ve Peygamber Efendimize duyulan sevgiyi örneklemesi bakımından bu eserler çok kıymetlidir. Zaza toplumu, her zaman inancına bağlı bir toplum olarak karşımıza çıkmakta ve atasözlerinde bu imani bağlılık sürekli öğütlenmektedir.

-*Ço bê wûhar nêben.*: Kimse sahipsiz değildir.

-*Dinya, zê arî ya.*: Dünya, değirmene benzer.

-*Emr vûn hende yo ruej a.*: İnsan ömrü bir gün gibidir.

-*Pîyatî tim pillî ya.*: Birlik daima büyüklüktür.

-*Sîya, bin sipî ra vejoyên.*: Siyah, beyazın altından çıkar

-*Ters, zê dimişkil a.*: Korku, akrep gibidir.

-*Zê pispellik xwi merz adir.*: Kelebek gibi aşık olup kendini aşkın ateşine atma yanarsın.

¹¹⁴ Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, MEB. Yay., İstanbul, 1996, s.78.

¹¹⁵ Nahl Suresi;16/ 89.

-*Serbestî ye zûnî g' çinîb sê lisan yî z' serbest nîyo.*: Dil özgür değilse insan da özgür değildir.

-*Teyr ra bêters xo ser a.*: Korkusuz kuş özgürdür.

-*Her kue d' vaş tê yen, her însûni d' yo eşq tê yen.*: Her dağda nasıl ot biterse, insanın gönlüne de aşk öyle düşer.

-*Merdîm gere mevajo "ez se bena."*: İnsan ne oldum değil ne olacağım demeli

-*Însûn ter bi pel.*: İnsan kuşmuş kanatları yokmuş.

-*Îslûm ûmnûn, kâfir zimistûn tawe kîtabi d' nêdî!* : Müslümanın yazını, kâfirin kışını ben hiçbir kitapta görmedim.

-*Mal mallê teslîm Allay.*: Hocanın malı Allah'a teslimdir.

-*Penî zûrûn çin a, ruej penî zûrûn vejena.*: Yalanın sonu toktur, doğacak güneş nasılsa bütün yalanları ortaya çıkarır.

-*Rîyê mêrg çîn rîyê her çî est.*: Bir ölümün çaresi yoktur onun dışında her şeye bir çözüm vardır.

-*Ruej nê vejîyen her çî vejên.*: Gün doğmadan neler doğar.

-*Umidi z' yo vizik a.*: Umut ışıktır.

-*Wûhar eywûn sîya-sipî.*: Evrenin sahibi siyah ile beyazdır.

-*Helim kerga kor Huma virazen.*: Kör tavuğun yuvasını Allah yapar.

3.1.16. Doğa Olayları

Doğa, bilincin dışında bağımsız olarak var bulunan nesnel gerçekliktir.¹¹⁶ Bir ülkenin genelinde meydana gelen coğrafik olaylar insanın yaşayışına nüksetmiş ve kültürel olarak giyimden mimari yapıya, huy ve davranışlardan inanç sistemine değin birçok değişim geçirmesine neden olmuştur. Zaza coğrafyasının dağlık olması ve bu sebeple çevre kültürlerle etkileşimin sınırlı olması atasözlerine de yansımıştır. Daha çok doğa olaylarına karşı nasıl güvende olunacağını öğütleyen bu atasözlerinde milli kültürel unsurlara fazlaca yer verilmiştir. Zazalar, göçebe bir toplum oldukları için doğayla hep iç içe yaşamak zorunda kalmış ve doğanın korunmasına büyük önem vermişlerdir. Gündelik yaşamları doğa ile iç içe olduğu için doğa ve hayvanlarla sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır. Doğa olayları çok belirleyici olurken bunun içine korkularını, kıtlık, savaş ve hayvan saldırıları gibi olumsuzlukları sürekli atasözlerinde örneklenmiştir.

Zazaların atasözlerinde hayvanlar ağırlıklı bir yer kaplamaktadır. Bu hayvanlar sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu için benzetme yoluyla hayvanlar sürekli atasözlerinde örneklenmiştir. Zazaların yaşantısında at, it, eşek, öküz, kurt, ayı, tavuk vb. hayvanlar sıklıkla atasözlerinde örneklenmiştir. Çünkü dağlı ve çiftçi bir toplum olan Zazalar, bu hayvanlarla hep iç içe yaşamışlardır. Bir de gündelik ihtiyaçlarını giderirken doğadan direkt beslenerek hayvanları kullanan Zazalar, temel ihtiyaçlarını giderip doğanın korunması öğüdünü atasözlerinde dile getirmişlerdir. Bu yönüyle tabiatın insana mücahhar edilmesi Allah'ın büyük bir nimetidir.¹¹⁷ Örnek vermek gerekirse:

-*Pê yo vila wisar nîyen* .: Bir gülle bahar gelmez.

-*Awk, biyewun ra xiraw a.*: Suyun akışı bendinden bozuktur.

- *Awk ce xwi di z' leqena.*: Su yerinde oynar.

¹¹⁶ Orhan Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 109.

¹¹⁷ Mir Mustansir, *a.g.e.*, s. 187.

-*Awk, yo cad vinîr, zamûn ra bîn tiji d' bûy yena.*: Su, güneşin altında kalırsa zamanla çürür, koku gelir.

-*Awk dari r' şina dîyar.*: Ağaca su verirken su ağacın gövdesinden yukarı doğru çıkar.

-*Awka rişayayê arîdayiş yê zuar a.*: Düşen damlaları toplamak zordur.

-*Awka şiyayî kew nitepişena.*: Akan su köpük tutmaz.

-*Şêr şêr o, ha cinî ha cûmerd ferq nêken.*: Aslan aslandır, ha erkek olmuş ha kadın, fark etmez.

-*Awa keş ona, şopa xo zîroternen a.*: Akarsu aktığı yatağını da aşındırır.

-*Behr pê fek kutik nê herrimyen.*: Deniz köpeğin ağızıyla haram olmaz.

-*Mirçik teşhûn mar yi ra ok dûn.*: Susuz kuşa yılan bile su verir.

-*Kue çika berzi b', yo ruej lingê çoy kuyena pa.*: Dağ ne kadar yüksek olsa da bir gün adamın ayağı takılır.

-*Axa warê herkes nîyo.*: Bu yaylaya herkes ağa olamaz.

-*Ard bî girûn herkes wûhar xo vejyen.*: Deprem olduğu zaman herkes kendi akrabasına sahip çıkar.

-*Asteri riyase yo miren.*: Yıldız kaydı birisi ölecek.

-*Aşmi z' yo tij a.*: Ay da güneş gibi ışık saçar.

-*Eywun esaye d' veng varit o.*: Hava görünüşte bomboştur, evren de görünüşte bomboştur.

-*Ezmûn fek tîjin nîyu.*: Gökyüzü güneş ağızlı değildir.

-*Her teyr welate xwi d' wanen o.*: Her kuş kendi vatanında öter.

-*Hewa nêyer pel nêleqen*: Rüzgâr esmezse yaprak kımıldamaz.

3.1.17. Dost

Dost, “*sevgili, seven*” anlamına gelmektedir.¹¹⁸ Dost, birinin iyiliğini isteyen, onu içten seven kimse dosttur. Ayrıca beraberlikleri arasında sorun olmayan kişilere de denmektedir. Kuran-ı Kerim’de seksen yedi ayette geçmektedir. Âl-i İmrân¹¹⁹ suresinde müminler, vaktiyle birbirine düşman iken Allah’ın rızasıyla dost kıldıklarını hepimiz bilmekteyiz. Zazalar, arasında bu dostluğu kurumsallaştıran bir kurum vardır: “*Kirve*”lik. Dostlar iyi günde kötü günde birbirlerinin yanında olmalıdır öğüdü atasözlerinde verilmektedir. Onlar arasında gizlilik yoktur. Zor anında yanına ilk koşacak kişi olarak değerlendirilmektedir.¹²⁰ Zaza toplumunda dostlar arasında her zaman hoşgörünün hâkim olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu durum Zazalarda dostluk ve arkadaşlığın büyük bir önemi olmuştur.

-*Ti hetûn mundê xwi nêras, ti nêşken çoyî r' holî bikir.*: Sen kendi aslından birisine iyilik yapmazsan, elin yabacısına iyilik yapamazsın.

-*Duest hol, biray ra wêtiyer o* .: İyi dost, kardeşten ötedir.

- *Duest, roja tengi d' kiş ben!*: Dost, dar günde belli olur!

-*Çiyo ke çim vera duriy o, zerrî ra kî durriy o.*: Gözden uzak olan, gönülden de uzak olur.

-*Hewnê merdimê dirbetinî yeno, e veyşanî nîno.*: Yaralının uykusu gelir ama aç kimsenin uykusu gelmez.

-*Henzar dost şenik, ehend dişmun zaf!* : Bin dost azdır, bir düşman fazla!

¹¹⁸Fikret Karaman, *a.g.e.* , s.45.

¹¹⁹ Âl-i İmrân Suresi; 3/313.

¹²⁰ Metin Yurtbaşı, *a.g.e.*, s.79.

-*Hanzar umbaz tay nî, yo duşmin zaf o.*: Bin arkadaşın az değildir, bir düşmanın da çok.

-*Umbaz ebedî kerra o herr a.*: Ebedi olan arkadaşlık toprak ile taşın arkadaşlığıdır.

-*Umbaz merdim qala tal vûn.*: Dost acı söyler.

-*Umbazûn a bigêr, bur; ama wertaxî mekir.*: Arkadaşınla ye ,gez; ama onunla ortaklık yapma.

-*Umbaz kihun dijmin nêben.*: Eski dosttan düşman olmaz.

-*Yo merdim ki cun bivêşn, dost yi çîn.*: Can yakanın dostu olmaz.

-*Pot kum leşini b' yi ra dur meşu, feqir kum xiravi b' yi ra dur şu.*: Kimin ayakkabısı kirli ise ondan uzak durma, kim kötü bir fairse ondan uzak dur.

-*Erdîşê umbaz rişya, ti dest xwi erdişê xwi ra bisaw.*: Arkadaşının sakalı döküldüğünde sen de sakalını sıvazla.

-*Nun ti tinikay umbazi d' bu, ti bin dest ey da yê.*: Ekmeğin arkadaşının cebinde ise sen onun elinin altındasın.

-*Dar û ço umbaz ciyê yê.*: Ağaç ile sopa arkadaştır.

-*Dijmun zûnayı ra meters umbaz nezûn ra biters.*: Bilgili düşmandan korkma, asıl cahil arkadaştan kork.

-*Di merdim rîyera pîya şîn. Di hew sayûn barkên. A saya gird xwî r' bîg , saya qij bid' hewal xwi a merdimi d' biratî nibena.*: İki adam yaya yola çıkmışlar. Aralarında iki elmayı paylaşmışlar. Eğer arkadaşı büyük olan elmayı kendine, küçüğü arkadaşına verirse o adamla arkadaşlık yapılmaz.

-*Hanzar umbaz şenik, ehend dişmun zaf.*: Bin dost azdır, bir düşman fazla.

-*O go umbaz qela wo, nequrê yî tim ha gî da.*: O ki karganın arkadaşıdır onun gagası boktan kurtulmaz.

3.1.18. Dürüstlük

Sağlam ve doğru kişinin yapacağı bir davranış olan dürüstlük, sözüne ve davranışlarına güvenilen, özü sözü bir olma halidir.¹²¹ Çok önemli bir erdem olan dürüstlük, toplumun gelişmesini olumlu yönde etkileyen etmenlerin başında yer almaktadır. Toplumun özü-sözü bir olan insanlara her zaman ihtiyacı vardır. Bu konuda Kuran-ı Kerim dürüst insanı şöyle tarif etmektedir: “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğru söyleyin ki Allah sizin işlerinizi ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah’a ve Resuülüne itaat ederse, muhakkak başarıya ulaşmıştır.”¹²² Herkes kendi içinde dürüst olursa toplumda yanlış sapmalar meydana gelmez. Doğru insanların, Zaza toplumunda her zaman sevildiğini, yaptıkları davranışlarla insanlara örnek olabilecekleri atasözlerinde her zaman görülen bir davranış olmuştur.

-*Raşt vindir, çot teslîm Allay’ik.*: Doğru dur, yamuk olanı Allah’ a bırak.

-*Dyes raşt, neşiyen we.*: Doğru duvar, yıkılmaz.

-*Ez bîya dizd, aşm bî rueşn.*: Ben hırsız oldum, ay çıktı.

-*Bûn pê zûrûn nêben.*: Bina , yalanlarla dikilmez.

-*Xeta çot, gay pil ra ya.*: Yamuk kanal, büyük öküzdendir.

-*Ne wen ne dûn çoy.*: Ne yer ne de yedirir.

-*Say darab’, herkes ço xwi kuen pa.*: İyi elma ağaçtaysa, hekes taş atar

-*Guro pîs xwi d’ girûn.*: Pis iş kendinden ağırdır.

-*Guro hol xwi ra şênî wo.* : İyi iş kendinden şenliktir.

¹²¹ Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı*, Everest Yay. , İstanbul, 2009, s.149.

¹²² Ahzab Suresi; 33/ 70.

-*Guro amanc yo b', heyat ben şîrin.*: İş ile amaç bir olursa, hayat şirin (güzel) olur.

-*Pey zûrûn o arî nigêren.*: Yalanla değirmen taşı dönmez.

-*Karm darûn di b', dar puç nibena.*: Kurt ağaçta olduğu sürece ağaç kurumaz.

-*Pey fisûn hemum germin nêben.*: Osurukla hamam sıcak olmaz.

- *Eger insûn wazen rindey vîn, wa xwi d' destpêbik.*: Eğer insan dürüstlük görmek istyorsa kendinden başlayacak.

-*Cûmerd o ki qala raşt vîn.*: O adam ki mert ise doğru söyler.

- *Astuar miren, nal yî munen; merdîm miren nume yî munen.*: At ölür nalı kalır; insan ölür adı kalır.

- *Yo zerd çumurik qiymet yi vînd nêben.*: Bir altın çamura düştü mü değerinden hiçbir şey kaybetmez.

-*Mar bê jahr nêben.*: Kötü insan kötülüğüyle vardır.(Yılan zehirsiz olmaz hesabı)

-*Wûhar holyer ço gurê xwi nizûn.*: İşi sahibinden iyi bilen olmaz.

-*Gure sexti , merdim ken texti.*: Sahte iş adamı öldürür.

3.1.19. Eğitim

Toplumsal yaşamın biyolojik, ekonomik devamlılığı, iletişim ve gençlerin arzulanmış biçimde yetişkin olarak yaşama katılabilmelerini sağlayan evrensel bir konudur ve “*kültürleşme*” başlığı içerisinde ele alınmaktadır.¹²³ Eğitim, bir kimseyi veya şeyi, üzerinde işleyerek hedeflenen amaca göre geliştirmedir. Âlim olmak için

¹²³ Kudret Emiroğlu, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2003, s. 151.

ilim bilmek, adam olmak içinde kendini bilmek gerekmektedir. Kendini bilen insan da topluma yol göstermelidir. Bu ancak eğitimle sağlanabilir.

İnsan öğrendikleriyle kendini geliştirmeli ve topluma yol göstermelidir. Öğrenilecek ilim, insanı her iki dünyada da mutlu etmeli insanlara fayda sağlamalıdır. Bu yüzden Zaza toplumunda ilime, bilime ve onu öğreten alime büyük kıymet verilmekte ve onlara saygı gösterilmektedir. Daha çok öğrenmek içinde çabanın harcanması gerektiği atasözlerinde vurgulanmaktadır. Öğrenilen ilimlerde her iki dünyada kişiyle birlikte hep var olacak en büyük zenginliktir. İnsan istedi mi? Her şeyi öğrenebilir. “İlim Çin’de olsa bile arayınız”¹²⁴ şiarından hareketle Zazalar bilgiye, bilgine ve eğitime büyük önem vermiş bir toplumdur. Zaza kültürüne bakıldığı zaman hep eğitimin önemi vurgulanmış ve çocuklarının eğitimi olmaları gerektiği atasözlerinde öğütlenmiştir. Zazalar, âlimleri beylerden, padişahlardan daha yüce ve saygıdeğer görmüşlerdir. Bu konudaki atasözlerine şu örnekler verilebilir.

-Dijmûn zûnayî ra meters, umbaz nezûn ra biters!: Bilgili düşmandan korkma, asıl cahil arakadaştan kork.

-Şit ra vîst çî vejyên, la perî yo nî.: Sütten yirmi çeşit şey çıkar, ama hiçbiri birbirine benzemez.

-Tahto pûç mix nitepişen.: Çürük tahta çivi tutmaz.

-Mi kutig ra va, kutig bueçe xwi ra va.: Ben köpeğe söyledim, köpek kuyruğuna söyledi.

-Qala pîs ço herûn ra vûn.: İnsan kötü sözü eşeğe söyler.

-Qala tamûm hêrî ra vajyena.: Lafın tamamı eşeğe söylenir.

-Erd wişki d’ pîyûnz zil nedûn.: Kuru toprakta soğan filiz vermez

¹²⁴ El-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Daru’I-Marife. Beyrut, 1992, c. IV., s. 254.

-*Aqil taça zêrin a, herkes sari d' çin a.*: Akıl altın taça benzer, herkesin başında olmaz.

-*Velî ra pelî kuen, pelîn ra z' veli kuen.*: İyi insanlarda kötü düşer, kötü insanlardan da iyi düşer.

-*Aqil xo sari d', aqil seruni d' niyu.*: Akıl yaşta değil baştır.

-*Mallay ra axa, axay ra malla, her ra umbaz, kutik ra zî umbaz neben.*: Hocadan ağa, eşekten dost, eşekten de arkadaş olmaz.

-*Wendiş, cahiltî viyarnen la herkunî baqî ya.*: Okumak, cahilliği giserir ancak cahillik bakidir.

-*Qala pis ayê wûhar xwi wa.* : Kötü söz, sahibinindir.

- *Qala weş, mar qul ra vejnen teber.*: Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.

- *Tenekew veng ra zaf veng vêjyen.*: Boş teneke çok ses çıkarır.

-*Penî herûn biyer se penî dinya yen a.*: Eşeklerin sonu geldiğinde o zaman dünyanın da sonu gelmiş demektir.

-*Îlîm îrfûn kumi d' bi b' se yi r' derzen.*: İlim irfan kimde ise , ilim irfan onun koruyucu giysisidir.

-*İslûm ûmnûn, kafîr zimistûn tawe kitabi d' nedî.*: Müslümanın yazını, kafirin kışını ben hiçbir kitapta görmedim.

-*Şar bêkitap zê diwar bêzûn o.*: Kitapsız bir halk, dilsiz davara benzer.

-*Til karê xiyal a.*: Aydınlık düşüncenin sonucudur.

3. 1.20. Evlilik

Evlilik, evlenme, nikâh gibi törenlerde tarafların birbirlerine bağlanmasıdır. Aynı zamanda evliliğin kadın ve erkek olarak birbirlerine karşı yükümlülüklerinin olduğunu ve bunun bir vazife olduğunu Orhan Hançerlioğlu kitabında şöyle belirtmektedir. ¹²⁵ “Eşlerin, evlenme akdi ile kurulan ve üyelerin birbirlerine karşı birtakım ahlakî vazife ve mükellefiyetleri bulunan birlikteliktir”. ¹²⁶ Aile, toplumun en önemli kurumudur. Bu kurumun temelleri evlilikte atılmaktadır. Sağlıklı kurulan evliliklerin topluma faydası çoktur. Bir evliliğin olabilmesi için belli kurallara uyulması gerekmektedir. Bu kurallar da yeri geldiğinde Zaza atasözlerinde örneklenmektedir.

Hem toplum hem dini kuralların olduğu bu konuda evlilik öncesi kişilerin elverişli bir zamana kadar bir süre verilmesi ayette emrolunmaktadır. ¹²⁷ Bunun yanında eşlerin birbirine nasıl davranması gerektiğinden çocuk eğitimine kadar birçok alanda öğütler atasözlerinde verilmektedir. Bu yönüyle evlilik Zaza toplumunda çok önemsenen bir kurum olup evliliğin Zaza toplumunda verildiği kıymet atasözlerinde dile getirilmiştir.

-*Bad vevî def nîşin*: Düğünden sonra davul çalmak yakışık almaz.

-*Zewaj sol tengo.*: Evlilik ayakabının darlığı gibidir.

-*Eg bira biray ra hesken, waxto bira miren qê şin cinîyê biray mare ken.*: Kardeş gerçekten ölen kardeşini sevmiş olsaydı, neden gidip kardeşinin karısıyla evlenir.

-*Halin mirçik a xerib Allay virazen.*: Garip kuşun yuvasını Allah yapar.

-*Pîr inun nikerdîn zevicyen a.*: Nene eveleneceğine inanmıyordu.

-*Zer zê miyes a, nişena villa z' nişen a silla z'.*: Gönül arı gibidir; çiçeğede konar, tezeğe de.

¹²⁵ Orhan Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.135.

¹²⁶ Mehmet Erdoğan, *a.g.e.*, s. 131.

¹²⁷ Bakara Suresi; 2/280.

-*Meşk o eşq yo seûn d' pîryên.*: Meşk ile aşk bir tasta kavrulur. İki de birdir.

-*Di zêr pîya bî dînya bena serbûn.*: İki gönül bir olunca dünya seyran olur.

-*Di asterek kuye piye se murad xwi biwaz.*: İki yıldız çarpışınca muradını iste.

-*Ti zaf naz bikir, ti o heskerdiş nêvînen.*: Çok naz sevgiliyi usandırır.

-*Kê tu dari eşq garu.*: Evin dardır ama gönlün aşk ile doludur.

-*Xorto ti kudere ye? Ez hina nezewicime.*: Birgün delikanlıya sormuşlar: Sen nerelisin? O da ben daha evlenmedim.” demiş.

-*Derde qulle kenun zewaco, zewaco be zer ke mewaco.*: Kızlar bütün derdi evlilik, gönlünde sevgi yoksa bu evlilikten hayır gelmez.

-*Bun dadî ra kena big.*: Anasına bak kızını al.

-*Kênê mi ez ti ra vûna, vêwê mi ti beşnaw.*: Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.

-*Mi va qey zewaj tûy û guaz, mi nezûna verg û xuez.*: Sandım ki evlilik cevizdir, duttur. Bilemedim domuzdur, kurttur.

-*Azewûnî r' cînî verdayiş rehet o.*: Bekara karı boşamak kolaydır.

-*Çiqa vêr dyesûn o ref tirsin o.*: Karım öldü diye sakın üzülme nasılsa duvarın dibinde evleneceğin kız çoktur.

-*Guala bêgûm, ti qeldiyê de se ti hin timotim hê tedi.*: Derin bir göle düştün mü daima orda kalırsın. Evlilik de derin bir göle benzer, düştün mü bir daha çımazsın.

-*Kum vêwe bikir se Allay cara yin ra yardım ken.*: Kim evlilik yapsa Allah ona yardım eder.

3.1.21.Güven

Kendisine can ve mal emanet edilebilir olma durumudur.¹²⁸ Güven, itimat, kendinden daha büyük bir güçten olumlu manada bir şeyler beklemektir. Bir toplumda insanlar birbirlerine güven ve karşılıklı dayanışma içinde olurlar ise o toplum her zaman mutlu ve huzur içerisinde. İnsanların birlikte yaşadıkları kimselere güven duyması ve duyulan güvenin sarsılmaması gerekmektedir. Ancak insanın en çok kendi imkânlarına göre güvenmesi gerektiği de Zaza atasözlerinde öğütlenmektedir.

Davranış olarak örnek almamız gereken Peygamber Efendimiz İslam dinini yayarken en başta Mekke halkına güven vererek aldığı “*Muhammed’ül-emîn*” ünvanında aramak gerekmektedir.¹²⁹ Çünkü kendisine ister Müslüman ister kâfir olsun herkes bu konuda güvenmekte eğer bir şahitlik için biri gerekecekse Peygamber Efendimizden başka hiç kimseye danışılmamaktadır. Bu durum da bize gösteriyor ki bir insan toplum içinde insanlara “*güven*” verebilmişse bu insan toplum tarafından sevilmiş olup herkesin ona saygı gösterdiği, insanlar arasında güven inşa eden örnek bir kişidir. Bu kişi tipolojisinin en güzel örneği de peygamber efendimizdir.

-*Nûn û germ, penir û nerm, misafir û bêşerm.*: Sıcak ekmek, yumuşak peynir, ve utanmaz misafirden uzak dur.

-*Mere nieşka şûr dyesa, gezi best xwi qina.*: Fare bakmış duvarı tırmanamıyor kuyruğuna süpürge bağlamış öyle tırmanmaya çalışıyor.

-*Kewe xain, her du ningan dikevî kafesê.*: Hain keklik, arkadaşlarını kafese çekmek için iki ayağıyla birlikte girer.

-*Estune ma ki mara leqa wa.*: Evimizin direği evimizin içinden sallanmıştır...

-*Ga kot, kard bën zaf.*: Öküz düştü mü, bıçak vuran fazla olur.

¹²⁸ Sevan, Nişanyan, *a.g.e.*, s. 219.

¹²⁹“*Muhammed’ül-emîn*”, [http://www.ilimrehberi.com/dini-ilimler/hz-muhammed-sav/696-hz-muhammede-elemin-lakabi-nicin-verilmistir.html], Erişim Tarihi: 24 Eylül 2014, Erişim Saati: 14: 38.

- Merdim xayin, mird nêben.*: Hain insan, doymak bilmez.
- Mihîn mi kêyê mi ra sist.*: Benim kazığım evimden yana sağlam değildir.
- Paşt dîyena merdim cûmêrd.*: Sirt,yiğit olana verilir.
- Pixêriya çot ra dumûn raşt nêvêjyen.*: Eğri bacadan doğru duman çıkmaz.
- Xezalê pizê xwi d' quil vêjena.*: Hainlik, kendi karnında ur çıkarır.
- Lihir mar be jahr nêben.*: Yılanın yavrusu zehirsiz olmaz.
- Merdim heq zûn xwi ra biyer se ço nişken tuwê bikîr pê.*: Bir adam dilinin hakkından gelirse hiç kimse ona bir şey yapamaz.
- *Raşmi ti desti d' niyo se, hêr bar mekir.*: Eşeğin yuları elinde değilse eşeğe yük bindirme.
- Qayserî pê hisaba virazyawa.*: Kayseri şehri hesap üzerine kurulmuştur.
- *Merdim bêcins û bê cibillîyet her gî wen.*: Cinsi bozuk adam her türlü bok yer.
- *Behs behsê cûmerdûn verînûn a.*: Eski insanların sözüne güvenilir.
- Her kiye d' saya puç est a.*: Her evde çürük elma vardır.:
- *Cehdi d' çuwo saxlem, unbaz sist o xayin ra daha cûmerd o çêwî r'.*: Yolculukta sağlam bir sopa hain ve korkak arkadaştan iyidir.
- *Cun xwi bid' sir xwi çoy ra mevaj.*: Canını ver ama sırrını birbaşkasını verme.
- *Se hew meşna bin virisnîyê yo dari d' windena.*: Yüz koyun sadece bir ağacın gölgesinde durur , dinlenir.

3.1.22. Hayvanlar

Hayvanların evcileşmesiyle birlikte belirli tür hayvanların kendi ortamlarından uzaklaştırılarak, insan yararı için yetiştirilmesi beslenilmesi insan yaşamında binyılları bulan bir doğal etkileşimden bahsedilmesi gerekmektedir.¹³⁰ Zazaların, gündelik yaşayışlarında ise en çok etkileşimde buldukları canlılar “*hayvan*”lardır. Hayvanları örnek göstererek bazı davranışlar onlar üzerinden sembolize olmuş ve üretim ilişkisi içerisinde fazlaca yer alan hayvanların karşılaşılan bu zorluklar karşısında insanların bu zorlukların üstesinden nasıl gelineceği atasözlerinde sık sık örneklenmiştir. Zaza toplumu üretim ilişkisinden beslenmeye, ısınmaya değin bu canlılardan faydalanmış onlara gereken önemi vermişlerdir.

Zaza atasözlerinde hayvanlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu hayvanlar sosyal yaşantımızın önemli bir parçası olduğu için önemlidir.¹³¹ Zazaların yaşantısında at, it, eşek, koyun, öküz, köpek ve ayı gibi hayvanların önemli bir yeri vardır. Çünkü Zazalar, yaşamlarında doğa ile iç içe oldukları için bu hayvanlarla iç içe yaşamışlar ve kendi sosyal ve duygusal hallerini hayvan örnekleri üzerinden vermiştir.

-*Mere taye nîyo, kuen lîyê mast herimnen.*: Fare bir şey değil, ama yoğurt tasına düştü mü mide bulandırır.

-*Mar bîn şîmel.*: Ot yığının altındaki yılan.

-*Kutik, pay bueçê xwi ser ninûn.*: Köpek, kendi kuyruğuna basmaz.

-*Kutik, çîrrê gueşt kutik niwen.*: Köpek , köpeğin etini yemez.

-*Heş ho uja ra şin, wi ho ryeç persen.*: Ayı ordan gidiyor o hala ayının izini soruyor.

-*Kutik virisnî erebe d' kot, vat: “ina virisnîyê mina.”*: Köpek birgün arabanın gölgesinde uyumuş.: “ Bu benim gölgemdir.” demiş.

¹³⁰ Kudret Emiroğlu, *a.g.e.*, s.369.

¹³¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yay., Ankara, 1996, s.12.

-*Kûm hêr ti ra va qatir.*: Kim senin eşeğine katir dedi şimdi.

-*Wa pirûn merdim noksiniw, wa gueşt merdim aslûnib'.*: Varsın bir insanın lokması eksik olsun, ama eti aslandan olsun.

-*Cinawir, rueja mijin pawen.*: Kurt, sisli günü kollar.

-*Xwez, pê salawatûn a imun nin.*: Domuz, salavatla imana gelmez.

-*Xwez, bêsalawatûn nêgeren.*: Domuz, salavatsız gezmez.

- *Pisingi g' mast bur, çim yi ra belli yo.*: Yoğurt yyen kedi gözlerinden bellidir.

-*Merdim zûnayi , ryeçê kerkinç eşken cakir.*: İşini bilen adam yengeci izinden bulur.

-*Ti heta in gure bîk kesa şina dara, yena war.*: Sen bu işi yapana kadar kaplumbağa ağaca çıkıp iner.

-*Argueş, emunetçî sêdkarî yo.*: Tavşan avcının emanetçisidir.

-*Argueş kue ra yers bi xeber e kue çin a.*: Tavşan dağa küsmüş , dağın haberi yok.

-*Argueş vun: "Mi kişen zuar mi neşin, la waxtuni g' pê lingemi poste sual kên aya zaf zuar mi şina.*: Tavşan der ki: "Beni öldürüyorlar zoruma gitmiyor, ayağımla postumu tuzluyor o çok zoruma gidiyor."

-*Astuar hol çoy xu nêdun a.*: İyi at kendine çubuk vurdurmaz.

-*Kutigi g' lawen niêrziyen.*: Havlayan köpek ısırılmaz.

-*Lûy eger yo deri xali vin, vuna: Wali îta ez a.*: Tilki eğer dereyi boş görürse: Buranın valisi benim der.

3.1.23. İş

İş, kullanma değeri olan ve nitelikçe belli olan çalışmadır.¹³² Zazalar, hayatlarının devamı için mutlaka bir işte çalışıp, geçimlerini sağlamaları gerektiğini iyi bildiklerinden atasözlerinde sık sık bu konuyu örneklemişlerdir. Çünkü hayat koşulları bu kadar zor olan bir toplumun çalışmaktan başka çareleri yoktur. Zazalar da hangi iş olursa olsun kişi çalıştıkça, kişinin toplum tarafından saygı göreceğini ve evine helal lokma götürmesi gerektiği atasözlerinde öğütlenmektedir. Çünkü haram işler olmadığı zaman kişi ve toplumun diğer bireylerinin ancak bu yolla mutlu olabileceğine inanmaktadırlar. Kuran-ı Kerimde belirtilen bir ayette çalışmanın önemi şöyle örneklenmiştir: “Boş kaldın mı hemen başka işe koyul.”¹³³

-*Wihar holyer ço gurê xwi nezûn!* : Bir işi en iyi bilen o işin sahibidir.

-*Guro go ti dest ra vêj, perê dima mekuer:* İş elinden çıktığı zaman peşine düşmen faydasızdır.

-*Guri xo viraşt vejawa cehdi ra şîya sil di zêr kota sil.:* İş kendisini güzelleştirip caddeye çıkmış, gidip tezeğe aşık olmuş.

-*Gure êr meverb siba.:* Bu günün işini yarına bırakma.

-*În queti ra dim torzin nivejyen sê wa yo quedik vêj.:* Kişi balta sapı olamıyorsa, bari yemek sapı olsun.

-*Saya weş, barê heş.:* Güzel elma, ayının payıdır.

-*Gure yo hel ben, seserr pak nêben.:* Bir iş bir seferliğine hal olur ama yüzyıl geçsede unutulmaz.

-*Ço nerum se, nêçîyen .:* İnsan ekmezse, biçemez

-*Ti çi rumit, ti ay çînên.:* Ne ekersen, onu biçersin.

¹³² Orhan Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 213.

¹³³ İnşirâh Suresi; 94/7.

-*Pê yo gay cit nêben.*: Bir öküzle çift sürülmez.

-*Nûn bê sual niweryen.*: Ekmek tuzsuz yenmez.

-*Herkes kilawe xwi wa xwi sari d' tepiş.*: Herkes kendi kulahını kendi başında taşısın.

-*Di bestûn pê yo dest nîn tepiştîş.*: İki karpuz bir elde taşınmaz.

-*Vazadyiş pisîng hetûn merak o.*: Kedinin koşması samanlığa kadardır.

-*Gure yo hela kisevat yo serr ra.*: İş bir günde hal olurken kisavat bir yılda hal olmaz.

-*Gurey siway seyd, ayê şûn yers.*: Sabahın işi ava benzer, akşamın işi de küsmeye benzer.

-*Guriwo meqsed yî yo b' se heyat ben şîrin.*: İş ile amaç bir olursa hayat şirin olur.

-*Guro pis xwi d' girûn.*: Pis iş kendinden ağırdır.

-*Guro hol xwi ra şênî w'.*: İyi iş kendinden şenliktir.

-*Guro go ti dest ra vêj, pê ra dima mekur.*: İş elinden çıktığı zaman peşine düşmen faydasızdır.

3.1.24. İyilik

İyilik karşılık beklemeden yapılan yardımdır.¹³⁴ İyi insan hem kendisi hem de toplum için faydalıdır. Onun için atasözlerinde sürekli iyilik yapmak gerektiği insanlara öğütlenmektedir. Zaten iyi olan bir insan istese de kötülük yapamaz ve kötülükten uzak durmaktadır. İyilik yapan insan her zaman topluma faydalı olan insanlardır. Ayrıca iyilik yapmak tanrısal bir buyruk olup her zaman uyulması

¹³⁴ Hasan Akay, *İslam Terimleri Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul, 2005, s. 236.

gerektiği ilahi kitaplarda öğütlenmektedir. Bu ilahi buyruk Kuran-ı Kerimde şöyle anlatılmaktadır : “İyilik, yüzünüzü doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. İyilik; Allah’a, ahret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere inanmaktır.”¹³⁵

Zaza toplumunda “iyiliğin” yapılması gerektiği atasözlerinde sık sık öğütlenmiş özellikle yardıma muhtaç kişilerin, yaşlıların, fakirlerin, zor duruma düşmüş insanlara yardım yapılması atasözlerinde her zaman öğütlenmiştir.

-*A holîya g’ ti kerd, zê warunî pîsî şit.*: Senin yaptığın o iyilik, yağmurun yağması gibi bütün pislikleri temizledi.

- *A holîya mi kerd ti dima w’.* : O iyilik ki sana yaptım, sana o iyiliği yapmaz olaydım.

-*Çim mi koriw a holîya yî r’ kerd go tî r’ bikîr.*: Gözlerim kör olsaydı da o iyiliği ona yapacağıma sana yapsaydım.

-*Holî hol a zaf holî tal a.*: İyilik iyidir, fazlası acı(ekşi) verir.

-*Holî tim hol a.*: İyilik her zaman iyidir.

-*Holî bikir derekir, eg mase mezun se Alla zûn.*: Sen iyiliğini yap denize at, balık kıymet bilmezse Allah bilir.

-*Holîn ra xiraw kuen, xirawin ra holî kuen.*: Nedense iyi insanlardan kötü insanlar doğuyor, kötü insanlardan da iyi insanlar doğuyor.

-*Holi zê wûhar a, xirabî zê wûhar a.*: İyilikte kötülükte ondan gelmektedir.

-*Hetûn xiraw nivîn hol vîr nîyena.*: İnsan kötülük görmeyince, iyilik aklına gelmez.

-*Ti xuariye ter, mayi xer.*: Aç karın iyilik yapamaz.

-*Rindey ra merez pi ru yeno.*: İyilikten maraz doğar.

¹³⁵ Bakara Suresi; 2/177.

-*Çilê insûnûn heta bi heta nêveşen a.*: İnsanın ışığı sonsuza kadar yanmaz.

-*Dest dest şuwen, dest agiryen ri şuwen.*: El eli yıkar, el döner yüzü yıkar.

-*Kelpunî ra şagirtî, şagirtî hola se kelpunî.*: Kapıda köpeklik yaptıktan sonra çiraklık yapmak daha yeğdir.

-*Herkes nêşken holî bikir.*: Herkes iyilik yapamaz.

-*Çoy ra mevaj rind o, ar vecêno ke xwi d' şiken o.*: Kimseye iyi deme, kötü çıkar mahçup olursun.

-*Di çimî karşi cê, waxto kot pye ço nêvûn in mî r' holî kerd.*: İki göz birbirine karşı güzeldir, o an gelir yaptığın iyiliğin kıymeti bilinmez.

-*Ina hema ne lele ya ne lolo ya, aya girûn ha pê ya.*: Bu ne iyidir ne de kötüdür, ağır olan arkadan gelir.

-*Holî û xirabî babî çin.*: İyi ile kötünün babası olmaz.

-*Lajî r' ne holî bikir ne zî xirabî.*: Oğluna ne iyilik yap ne de kötülük.

3.1.25. Kadın

Kadın, cinsiyet olarak kendi cinsiyeti üzerine hareket ve duygu biçimlerini karşılayan ve erkek(s)iyle karşıt olarak kullanılan terimdir.¹³⁶ Kadın hatunun varyant biçimi olarak değerlendirilmiş olup toplumda her zaman analık ve ev yönetimi konusunda söz sahibi olan kişi olarak görülmüştür.¹³⁷ Analık görevi ve bunun yanında evini her türlü zorluktan korumakla sorumlu olan kadın, erkeğine her zaman destek olmaktadır. Sezgileri güçlü olan kadının dediklerine önem verilmeli ve toplum içerisinde kadına gerekli saygınlık gösterilmelidir. İslam dininde kadına verilen önem ortadadır. 15 asır önce kadına bütün işlemleri yapacak haklar verildiği gibi, nikâh esnasında konulacak bir şart ile kadına boşanma hakkı verilmiştir ki

¹³⁶ Gordon Marshall, *a.g.e.*, s. 374.

¹³⁷ Sevan Nişenyanyan, *a.g.e.*, s. 287.

bunlar o günkü dnya koşulları düşünüldüğünde kadının yararına büyük devrimler olarak karşımıza çıkmaktadır. ¹³⁸

Yukarıdaki olumlu yargıların yanında kadın bazen toplum içerisinde olumlu özelliklerinin yanında vucuden ve ruhen sahip olduğu kadınsal duygular da bazen eleştirilmektedir. Bu durumu örnekleyen olumsuz yargılar Zaza atasözlerinde fazlaca görülmektedir. Bunun yanında Zaza toplumu kadına hem evde hem sokakta gereken değer verilmiş ailenin bel kemiği olarak her zaman anneyi ön planda tutmuş gereken kıymet Zaza atasözlerinde dile getirilmiştir.

-*Ke kenun, adir arun, haq warikun, kunkol nahalun, pek iye nben.*: Kızların evi, civcivden yeni olmuş tavuğun, yeni doğum yapmış ineğin yağı iyi olmaz.

-*Kene be ara te quele diwar a.*: Arsız kadın duvarda açılan deliğe benzer.

-*Cin kerga quara, riye xwi ne zun a.*: Kadın kr kargaya benzer, yolunu hiçbir zaman bulamaz.

-*şr şr e i jin e i mr e.*: Savaşın, kadını erkeği olmaz.

-*Cinîya xirab rşta bedilnena , mişğ xirab se vaşturî bedilnen.*: Beceriksiz kadın ıkrık, beceriksiz rençber de orak değiştirir.

-*Plt na cinn dest a aşm qan d' bizun qesnen.*: Yetki kadınlara verilirse, kış ortasında koyun kırparlar..

-*Cinîya ke biwaz; mrd xo kena wezr, nwaz se kena rzl.*: Kadın isterse; erkeğini vezir yapar , istemese rezil eder.

-*Cin b cmerd z bestûn b percn a.*: Erkeksiz kadın, çeperi olmayan bostana benzer.

-*Cin y hol raşt cumerd xirab şina.*: İyi kadının kaderi, nedense kötü adama denk gelir.

¹³⁸ Süleyman Ateş, *İslamda Kadın Hakları*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul,1996, s.110.

-*Cinûn qisebikir se ga dûn cinawurûn;cinawur ga wen.*: Kadınlar konuşmaya dalarlarsa, önlerindeki öküzü kurtlar yer kadınların bundan haberi bile olmaz.

-*Cinî xiraw kîye kena xiraw.*: Kötü kadın evi de kötü kılar.

-*Vêw vistore helaq bon extiyar ti ra vun ki: “Kerge mara mevaj kiş, putun mara mevaj hiş, şima goşe d’ rûş.”*: Gelinler kayınbaba ve anne yaşlanınca der ki tavuğuma kış deme, çocuğuma sus deme, sus git bir köşede sessizce otur.

-*Cumerdi g’ vaj ez, ez, ze ciniye g’ mun kuçûnu d’ vaj lez lez.*: Bir adam ki söylesin hep bana hep bana, bir kadın da sokakta hep söylesin hızlı hızlı.

-*Penî ye qisûn cinûn nîna.*: Kadınların sözünün sonu gelmez.

-*Cinî gijikun xwi ra rind a.*: Kadın saçıyla güzeldir.

-*Cûmerd tiweri d’ gerrayî çu ya; cinî z’ mihîn kiyî ya.*: Erkek dışarıda dolaşan çubuktur, kadınsa evin direğidir.

-*Cinî adir kot cî tewati ci niken a.*: Ateş düşen kadın uslanmaz.

-*Cinî ya hol wasfê cumerdûn esen a.*: İyi kadında erkeklerin vasıfları gözükür.

-*Cûmerd cinî holi b’ sarê yê berz, cinî yâ cumerd xirawi b’ se hem dizd a hem kehþ a.*: Kadının erkeği iyi olursa başı her zaman dikitr yok erkeği kötü olursa ya hırsız olur ya da kötü yola düşer.

- *Cûmerd merdim sot cinûn ra gereka kî biters.*: Erkek adam bilmelidir ki kadınların bedduasından korkmalıdır.

3.1.26. Komşu

Komşu, yakın konutlarda oturan kimselerin birbirlerine verdikleri addır. Aynı mekânı paylaşan kimseler olarak tanımlanmaktadır.¹³⁹ Zaza toplumunda komşuluk

¹³⁹ Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 265.

ilişkilerine önem verilmiş, bazen de akrabadan öte bir kıymet kendisine verilmiştir. Kuran-ı Kerim’de komşu hakkı üzerine çok durulmuştur. “Sen mü’minsin. Açları, yoksulları sen gözeteceksin, komşun aç iken tok yatamazsın.”¹⁴⁰ Derken komşu hakkının insanın üzerinde bir vazife olduğunu belirtmektedir. Komşuların birbirlerine karşı sorumluluklarını hatırlatan atasözlerinde birbirlerine yardım etmeleri öğütlenmektedir. İnsanın daima koşullarına ihtiyacı vardır. Bu yüzden dostluk ve beraberlik içerisinde yaşamaları gerektiği Zaza atasözlerinde öğütlenmektedir. Geleneğimizde komşuların akrabalarla bir tutulduğunu ve yakın ilişkiler yoluyla birbirlerinden birçok huyu kaptıkları görüşü yaygındır. Bir yönüyle Zazalarda sosyal dayanışma her zaman ön planda olduğu için komşuluğu da büyük önem verilmiştir. Öyleki komşular, Zaza toplumunda çoğu zaman akrabadan, kardeşten daha yakın görülmüştür.

-*Loqmê şar nêqedyen, pîzê ki nidiryen.*: Elin lokması bitmez , kişinin karnı yırtılmaz.

-*Birê lueqma, tim yersbiyay o.*: Lokma kardeşi, devamlı küskündür

-*Cîrûn xirab, merdim ken wûhar hac.*: Kötü komşu, insanı mal sahibi yapar.

-*Cinî cîrûn râ cinî esen.*: Komşunun karısı komşuya genç kız gibi görünür.

-*Kergê cîrûn cîrûn ra qunz êsena.*: Komşuya komşunun tavuğu kaz görünür.

-*Qê xatir xatirûn ez bîya cîrûn kafirûn.*: Ben seni sevdiğim için gavurlara komşu oldum.

-*Kêyi megir cîrûn bigir.*: Ev alma komşu al.

-*Cirun merdim varis merdim o.*: Kişinin komşusu onun varisidir.

-*Merdim muhtaç wele cirun xwi yo.*: İnsan bazen komşunun külüne de muhtaç olabilir.

¹⁴⁰ Riyazü’s- Salihin, *Tercüme ve Şerhi*, Erkam Yay., İstanbul, 2004, c.II., s. 396.

-*Pê cîrûn xo yarî mek yen tu sare.*: Komşuna gülme seninde başına gelir.

-*Qij merdim, ben vêr bêr dişmên.*: İnsanın çocuğu, insanı düşmanın kapısına götürmeye mecbur eder.

-*Cîrûn beasil benesil.*: Komşunun ahlaksızından korkmak gerek.

-*Say unyena say ra bena sûr.*: Elma elmaya bakar kızarır.

-*Çeper xwi çipke cîrûnûn xwi dizd mek.*: Kapını kilitle ki bir şeyin kaybolduğunda komşundan şüphelenmeyesin.

-*Kiye cirununu d' peşên bare ma z' kone de.*: Komşuda pişer, bizim payımıza da düşer.

-*Ti hetûn qedîr cûn xwi mezûn se ti nêşken çoyi r' holî bikîr.*: Sen kendi canının kıymetini bilmezsen başkalarına yardım edemzsin.

-*Ti sersuva wirişta ti dadî babî xwi ra ewîl cîrûn xwi vînena.*: Sen sabah kalktığında ananı babanı görmezken en başta komşunu görürsün.

-*Yo bela ûme se sare insûn ra ti zûn ki cîrûnûn ra yen.*: İnsanın başına bir bela geldimi bilki komşundandır.

-*Yo ruej derd mi çiniw a rueji z' here cîrûnûn zay ceşikîyê çinîw.*: Bir gün derdim olmasa komşunun eşeği neden dişi doğurdu diye bana dert olur.

-*Cîrûn mexenet kê ken wayirê taca zêrrîn.*: Kötü komşu insana altın taç sahibi yapar.

3.1. 27. Tarım

Tarım, ürün almak için toprağı ekme işidir.¹⁴¹ Kırsal bölgelerde ekip biçme yoluyla gerçekleşen üretim tarzıdır.¹⁴² Sosyoloji'de “*Kır sosyolojisi*”¹⁴³ olarak da

¹⁴¹ Ali Şenol, *a.g.e.*, s.327.

tanımlanan bu sosyal üretim tarzı Zaza toplumunda; nüfusun büyük çoğunluğu idarelerini tarımla sağladıkları görülmektedir. Zazaların yaşadığı coğrafyada ekonomik hayatın daha çok kırsal bölge olması bu ekonomik ilişkiyi zorunlu kılmaktadır.

Ayet olarak belirtildiği üzere hayvanların ve insanların yiyeceklerini ekinler yoluyla sağlayan Cenab-ı Allah'tır. Bunu görmekten aciz insanların mutlaka ceza çekeceklerini ve insanlara bu mucizelerin Allah'ın yeryüzündeki birer delili olarak bakmaları gerektiği öğütlenmektedir: “Görmediler mi ki, biz yağmuru kupkuru yere gönderip onunla hayvanların ve kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarırız. Hala görmeyecekler mi?”¹⁴⁴ Zazalar da yaptığı tarımla geçimini sağlayarak hem inanç olarak verilen bu nimetlerin Allah'tan geldiği için şükür etmekte, bu üretimlerle hem geçimlerini sağlamakta ve bölgenin ekonomik hayatına katkı sunmaktadır. Bu bağlamda insanımızın daha iyi ürün alması için iyi tohum nasıl üretilir, tarla nasıl sürülür, çalışmayla alakalı konularda atalarımız bizlere atasözleriyle öğütler vermektedir.

-*Ard dayi, şimal xo ra belli w'*: Verimli toprak görünüşünden bellidir.

-*Ard dijmun ard serdin, ço îtibar nêken.*: Düşman toprağı soğuktur o toprağı kimse itibar etmez.

-*Ard wişk, asmîn dur.* : Kuru toprak, uzak gökyüzü.

-*Ard wiški d' piyûnz zîl nidûn.* : Kuru toprakta soğan filizlenmez.

-*Ard dijmun ard serdin, dijmin merdim mojle, gerek â ço ti ra biters.*: Toprağın soğuşu düşman gibidir, ondan korkmak gerekir.

-*Merik xwi cit ken vûn go boye xwi moz ken* .: Adam tarlasını sürerken, benim parmağım öküzün kuyruğundadır.

¹⁴² Orhan Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 367.

¹⁴³ Gordon Marshall, *a.g.e.*, s. 401.

¹⁴⁴ Secde Suresi; 32/ 27.

-*Her; hal kerra r' qerqilliene.*: Toprak “ben taşın altından akıp gidersem taşın hali ne olur” diye üzülmüş.

-*Her; xu r' bibên se dari d' wel nibîn.*: Toprak kendine yarasaydı ağaçta kül olmazdı!

-*Kesa têna ,bîn ardi d' her wena.*: Kaplumbağa sadece toprağın altında toprak yer.

-*Xeta çot ha gay zexel da.*: Tembel öküz tarlayı yanlış yerden sürer.

- *Ti çita rumit se ay çînên.* : Ne ekersen onu biçersin.

-*Lazut hol waxt çinayişi d' vêjyen medyûn.*: Mısır biçildiği zaman meydana kendisini gösterir.

- *Gî pisîng bi dermûn, dermûn bi hebir ma.*: Kedinin pisliği oldu derman, derman oldu tohum.

-*Herrqelle niştru kerra r' bermen.*: Toprak oturmuş taşa ağlamış.

- *Ard gun çêv o.*: Toprak insanın canıdır.

- *Ca go xueri wo viyê meune, câ go zua wo tohim merz.*: Akıntıya karşı yüzülmez, çorak toprağa tohumatılmaz.

- *Cê mâ pîorîn bîn ristim vaş o darro.*: İnsanın gideceği son yer otların kökünün dibidir.

- *Cidkar hetûn rumetiş xwi qiseken, şune zî hende mal xwi qiseken.*: Çiftçi tarlayı sürdüğü kadar konuşur, çoban da koyunlarını güttüğü kadar konuşmuş.

-*Ço nerum se ne çîyen.*: İnsan ekmezse biçemez.

-*Do yo cad rişya se uja d' dar nêben.*: Bir yere ayran dökülmüşse orda ağaç çıkmaz.

3.1.28. Temizlik

Temizlik, “*nezafet*” anlamına da gelen bu kelime maddî ve manevî konularda temiz olma demektir.¹⁴⁵ Temizlik konusunda insanların buna dikkat etmeleri gerektiği atasözlerinde öğütlenmektedir. Hem sağlık hem de kültürel unsurlar yönüyle temizliğe dikkat edilmesi gerekmektedir. Ayet olarak temizlikle alakalı olarak: “Elbiseni daima temiz tut, pislikten kaçın!”¹⁴⁶ öğüdü verilmiştir. İnsanın dış temizliğinin çok önemli olduğu Kuran-ı Kerimde defaatle belirtilmiştir.

Yukarıdaki ifadelerin dışında ruh temizliği de önemlidir. Kirli insanlar hem kendilerine hem de başkalarına zararları dokunan insanlardır.¹⁴⁷ Bu insanlardan her türlü kötülük beklenebilir. Bu yüzden bu insanlardan uzak durulması gerektiği atasözlerinde öğütlenmektedir. Ayrıca Zazalar, temizlik konusunda hassas olup çevre toplumlar Zazalar’ı bu konuda takdir etmişlerdir.

-*Helê silawati d’ cil neşuyena.*: Zikir zamanında elbise yıkanmaz.

-*Hweş, riw sipîr şina.*: Arlanmak ak yüze benzer.

-*Keyîe giwerûn nîn werdiş.*: Kötü evlerde yemek yenmez

-*Linga bêsole, lez bo dûna.*: Tuzsuz ayak, çabuk kokar.

-*Mere tawe niyu, kuen liye şit herimnen.*: Fare bir şey değil, ,süt kazanına düştüğünde sütü bozar.

-*Ok hetûn lel meb se zilal nebêna.*: Su kirli akmazsa temiz akmaz.

-*Pis o pak, şîrin o tal, sîr o guzin piye nîyen.*: Pis ile temiz, tatlı ile ekşi sarmısak ile acı birbirine uymazlar.

-*Rî wo sipî, zê ezmûn o.*: Temiz yüz, gökyüzü gibidir.

¹⁴⁵ Ali Seyyar, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁴⁶ Müdessir Suresi; 74/4.

¹⁴⁷ Metin Yurtbaşı, *a.g.e.*, s.361.

-*Ser ço gî bîn ço gî.*: Çubuğun altı da üstü de pisliktir.

-*Wel o yi vaydûn.*: Kül su da gider.

- *Çimo şilokin ê korî feyrêri yo.*: Hastalıktan çapaklanmış göz kör gözden daha ihidir.

- *Ti çiças gî tadê sê ehend bûy dun.*: Sen pisliği ne kadar çok karıştırırsan o kadar çok kokusu verir.

- *Biz a gerin, şina ver çiri d' ok wena.*: Uyuz keçi, gider çeşmenin önünde su içer.

-*Merdim parîn, simer emserin.*: Geçen yılın adamı, bu yılın samanı.

-*Pîze qelibya, qin arisya.*: Mide bulanır, kiç dinlenir.

- *Xirabî pê vor mounce, vorî helîya vejnen meydûn.*: Kötülük karla örtülmez, kar eridiği zaman nasılsa ortaya çıkar.

-*Guro pis xwi d' girûn.*: Pis iş kendinden ağırdır.

-*Dest qullieren rî w' sipî r' kâr nîken.*: Kirli el , temiz ele iş yaptıramaz.

-*Eg çima gi wen, gi giwerun mewer, gi rîz werûn bur.*: Eğer ille de pislik yemek yemek istiyorsa gidip onlarınkini yemesin, gidip pirinç yiyenlerinkini yesin.

-*Hetûn lêl meb se ok zilal nêbena.*: Su kirlenmezse temizlenmezmiş.

3.1. 29. Terbiye

Terbiye sıkı bir disiplinle çocuğa aileden başlayan ve eğitim kanalları yoluyla kazanılması istenilen kazanımların kazandırıldığı bir eğitim modelidir.¹⁴⁸ Bu eğitim küçük yaşlarda başlayıp çocuğa kazandırılmak istenilen davranışlar, hayat boyu eğitim yoluyla verilmeye çalışılmaktadır. Öncelikle ailede verilemeye çalışılan

¹⁴⁸ Suat Batır, *Açıklama ve Öykülerle Türk Atasözleri*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 2006, s. 118.

eğitim, çocuğun kişiliğinin oluşmasında çok önemli bir etken olarak her zaman yer almaktadır. Tirmizi bir hadiste insanın terbiyesinin ailede başladığını ve bir insana verilebilecek en güzel hediye nin bu olduğu şöyle örnekleme ktedir: “Hiçbir baba, çocuğuna güzel ahlak ve terbiyeden daha değerli bir hediye vermemiştir.”¹⁴⁹Ayrıca atasözlerinde de bu davranışların nasıl kazandırılacağı sık sık Zaza toplumuna öğütlenmektedir.

Terbiye, insanın yaradılış ve ruh özelliklerinin bütününü kapsayan bir davranış bütünüdür. Kişiyi diğer insanlarda ayırt eden ana özelliklerden biri olarak da görülmektedir. İyi bir insanın toplumda sevilmesine sebep olan ve toplumdaki saygınlığını artıran davranış biçimi “*terbiye*”den geçmektedir. İyi bir terbiye çocuklara nasıl verilir. Zaza atasözlerinde çok sık örneklenen bir başlıktır. İnsana iyi ahlak insana saygınlık kazandırırken bazen kötü alışkanlıkların kazanılmasına sebep olmaktadır. Atasözleri, toplumun içindeki ilişkiler ve görgü kuralları çerçevesinde bazı öğütlerde bulunmaktadır. Zaten atasözlerini en çok tanımlayan bilgilerden birisi de didaktik nitelikteki zl sözlerden oluşuyor olmasındır.

Geçmiş yılların bin yıllara yaslanan bu zl sözler, ocuk eğitiminden gündelik meselelerimize çözüm bulmasına değin bizlere örnek olmakta ve atasözleri aynı zamanda aynı hatayı bir daha yapmamayı bizlere öğütlerken de zaman tasarrufu olarak bizlere büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Kelime olarak edebiyatın edep sözcüğünden geldiğini düşünürsek atasözlerinden ne kadar çok ders almamız gerektiğini bizlere bir kez daha gösteren zl sözler olarak atasözleri hayatımızda her zaman olacaktır. rnek olarak:

-*Xuy şire, heta pîri.*: Çocuklukta ki huy, yaşlılığa kadar devam eder.

-*o fk kard het xwi wa niken.*: Kimse bıçağın keskin tarafını kendine taraf çevirmez.

-*Dar darben xwi karm xwi dest a ninn.*: Ağaç ağaç olsaydı, kendini kurduna teslim etmezdi.

¹⁴⁹ Adullah Parlayan, *Sünen-i Tirmizi*, Konya Kitapçılık, Konya, 2007, s.54.

-Zûn, çinayê fikirî ya.: Dil düşüncenin giysisidir.

-Henzâr hew gueştarî bik, yo vaj.: Bin dinle, bir söyle

-Her kerra ce xwi d' girûn a.: Her taş yerinde ağırdır.

-Dyes raşt, lez nişiyen we.: Düzgün duvar, çabuk yıkılmaz.

-Pîze pîne nêben.: Mideye yama yapılmaz.

- Meşna sîya sipî nebên a.: Siyah koyun beyaz olmaz.

-Şarmî nîbin se pel nîyen şetune ya.: Utanma olmasaydı, şeytanlık kanatlanırdı.

-Ti kutie d' çi bî ti piltî xwi d' aynî.: Yedisinde ne isen yetmişinde de o'sun

-Ti bon dadî ra kena bî, ti bon kişt ra giriş bi.: Anasına bak kızını al, köşesine bak elbise al.

-Yarî ben raşt.: Şaka gerçek olur.

-Yo her tim o tim zirren se qîmet ra kuen.: Bir eşek her zaman zırlarsa kıymetten düşer.

-Ling xo balişna xo ser rade.: Ayağını yorganına göre uzat.

-Ço xuyî xwi ra nevûn kutik.: Kimse huyuna köpek demez.

-Ço kerra erzen kutik, unyen vûhar ra şarmiyen.: Köpeğe taş attığın zaman sahibine bakıp utanmalısın.

-Pisînga g' mast biwer, çimun yi ra bêllû ben.: Yoğurt yiyen kedi gözünden bellidir.

-*Bazari d' zer birueş ehlaq şiyor bazar hunc xwi ernen yen.*: Pazarda altın satılsa, ahlak yine kendini satın alır.

-*Huyî şît heyûn extari d' vîn nêben.*: Huy süte benzer, insan yaşlandığında dahi kaybolmaz.

3.1.30. Zaman

Tüm var olanların birbirlerinin yerini alarak zincirledikleri sonsuz süredir. Zaman, başı ve sonu olmayan insanlar tarafından çeşitli birimlere ayrılmış olan zaman dilimidir. Ölçülebilir nicelik olarak düşünülen süre.¹⁵⁰ Doğum ile başlayıp, ölüm ile sonuçlanan insan ömründe sağlık ve zaman en önemli nimetlerden biri olarak da kabul edilmektedir. Süleyman Uludağ da eserinde zaman mefhumunu şöyle dile getirmektedir: “İndiye mertebesinde izafe ve nispet edilen an-ı durumdur.”¹⁵¹ Kimsenin durdurması mümkün olmayan zamanın geçişi insanlar için bir fırsattır. Cenab-ı Allah’ın zamana dair bilgisi Kuran-ı Kerimde şöyle dile getirilmiştir: “Rabbin indinde akşam ve sabah yoktur”.¹⁵² Ayetten de anlaşılacağı üzere bir boyutuyla zaman farklı yaşanan bir an-ı durumdur. Bunun bilgisini ancak Allah bilmektedir. Bu dünyada yaşanan zaman ise geriye dönmeyecek zamandır; sürekli akmakta ve geri dönüşü yoktur. O yüzden insanın zamanın kıymetinin bilinmesi Zaza atasözlerinde sık sık dile getirilmiştir.

Zamanın boşa harcanmadan güzel şeyler yapılması atasözlerinde sürekli öğütlenirken insanın zamanla olgunlaşacağına dair bilgilerde atasözlerinde yaygın bir motif olarak yer almaktadır. Zaza atasözlerinde dikkat çekici bir unsur da aşağıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere atasözlerinde anlamlandırılan felsefi derinliktir. Felsefe geleneği bu kadar güçlü olmayan bir toplumun sade ve anlaşılır bir dille bu kadar felsefi derinliği olan konuları örnekleyen atasözlerine sahip oluşu dikkate değer bir konudur. Bu yönüyle Zaza atasözlerinde “zaman” mefhumu yaygın bir konu olarak işlenmiştir. Bu konuda örneklenen atasözleri daha sonrası için bir

¹⁵⁰Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, s.559.

¹⁵¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2024, s. 391.

¹⁵² Suat Batır, *a.g.e.*, s. 154.

çalışma konusu olarak çalışılması gereken bir konu başlığı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

-Tija siway ço germun mek, e şun germun nîken a.: Sabah doğan güneş insanı ısıtmazsa akşam doğan güneş insanı ısıtmaz.

-Ruej yena ruej ra beter a.: Gün gelir günden beter olur.

-Hel munena sel, ti dekir se o tedi êsen.: An sepete benzer, içine ne doldursan o görünür.

-Ez mirena bîn mi hera, ser mi kerra ya.: Ben öldüğümde ne fayda ki altımda toprak başımın üstünde de taş olacak.

-Hel yena veng kuei ra z' vêjyen.: An gelir dağdan bile ses çıkar.

-Hel ze well a, heway da piri se çeqen a şina.: An kül gibidir, rüzgar eserse elinden alır götürür.

-Serr, waxtî ra peyda bân.: Yıl vakitten peyda olur.

-Ruej ne vêjyen her çi vêjyen.: Gün doğmadan neler doğar.

-Ruej şî kue r', â nêgeryen.: Gün batımının geri dönüşü yoktur.

-Ruej şî que a nêgeryen.: Güneş batsa geri gelmez.

-Ruej şin, awin wirisni merdim qij ben derg.: Gün batmaya yakinken boyu kısa olan adamın gölgesi uzar.

-Şew yo qulik ruej newe new qulik.: Gece bir deliğe benzer onun içinden gündüz doğar.

-Tifing cawu tarî ra nêniyen: Tüfek karanlığa işlemez.

- *Ruej çi suik kar gurê xwi bik, ruej çi muiş kê xwi d' ruş.* Güneş doğduğunda içinde gücünde ol, güneş battığında git yat.

- *Dinya virisnê dar a ge he cer a ge ha cor a.*: Dünya ağacın gölgesi gibidir, gah yüksekedir gah alçaktadır.

- *Zerê aşme tevaxi d' ti mi çimê d' yo selê sil nikên.*: Benim gözümde sen Ağustos ayında bir sepet tezek bile etmezsin.

- *Bazarê waxt viyertê nîben.*: Geçen zamanın pazarlığı olmaz.

- *Dik bê zamûn venda se sarê yi birnên.*: Zamansız öten horozun başı her zaman kesilir.

- *Emr legleg lekkek d' qêdyen.*: Leyleğin ömrü lakkla geçti.

- *Emr vûn hendey ruej o.*: İnsan ömrü bir gün gibidir.

SONUÇ

Zaza atasözleri ile ilgili çalışmaların sınırlı oluşu bizleri bu araştırmaları yapmaya itmiştir. Tez çalışmamızda da belirttiğimiz gibi, Bingöl ili ve yöresi ili ilgili atasözleri hakkında ciddi akademik çalışmalar yapılmamış; sadece birkaç kitap örneğinde atasözleri derlenmiştir. Bizlerde bu ihtiyaca binaen bu akademik çalışmayı yapmayı uygun gördük. Bingöl ili ve yöresinden derlenen atasözlerini 30 konu başlığı altında incelediğimiz tez çalışmamızda 1200 atasözü, bizzat saha çalışması yapılarak kaynak kişilerden derlenmiştir. Atasözleri derlenirken mümkün olduğu kadar derleme metoduna bağlı kalınmıştır. Ayrıca çeviri yapılırken mümkün olduğu kadar kaynak kişilerin anlatım tarzına bağlı kalınmıştır. Kaynak kişilerden sözlü alınan anlatımlar notlar yoluyla kaydedilmiştir. Böylece her geçen gün kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan ve sözlü kültürün en önemli ürünlerinde biri olan atasözlerimizi kaynak kişilerin katkısıyla yazıya aktararak bu çalışmalarla kaybolmalarını önlemeye çalışılmıştır. Derlediğimiz atasözlerinin Zaza dili ve edebiyatına yazılı olarak kazandırılması bu tez çalışmasının yegâne amacıdır.

Tezimizde yer alan atasözleri, derleme metoduna riayet edilerek 10 kaynak şahıstan derlenmiştir. Tezde yararlanılan kaynak kişilerden yarısından fazlası (6 kişi) okuma-yazma bilmemektedir. Kaynak kişilerden 6'si kadın olup bu sayı aynı zamanda kaynak şahıslar içerisinde ağırlığın kadınlarda olduğunu göstermektedir. Bu durum kadınların erkeklere göre folklore daha fazla ilgi gösterdiklerini bizlere göstermektedir. Bu durum gösteriyor ki kadınlar, folklore erkeklere oranla daha fazla katkı sunmaktadır.

Tez çalışmamızla ilgili kısa değerlendirmelerde bulunursak: İnsanların duygu ve düşüncelerini açıklamada, çeşit çeşit olayları anlatmada, aydınlatma ve bilinçlenmede, sorunları kavrama ve çözme becerisinde, bir iş yapılırken izlenecek yol ve bu yolu aydınlatmada "*atasözleri*" çok değerli kültürel unsurlardır. Bu yönüyle toplumun yaşayışı ve düşüncesini yansıtan atasözleri, Zaza kültürü hakkında bizlere ipucu vermektedir. Bizlerin yaptığı bu çalışmalarla kaybolmaya yüz tutmuş bu kültürel zenginlikler tekrar dile kazandırılırken çevre kültürlerden Zaza dili ve edebiyatının nasıl beslendiğini bu çalışmamızda incelenmiştir. Yapılan çalışmalarda

dikkatimizi çeken husus atasözlerinin Zaza kültürünün edebiyatı, yaşam şartları ve inançları hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Atalarımızın bin yıllara varan geçmiş tecrübelerini bizlere aktardıkları atasözleri, Zaza dili ve edebiyatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Uzun bir zaman boyunca Zaza dilinde eser verilmediği için bu kültürel devamlılığın sözlü edebiyat ürünlerinden olan atasözleri aracılığıyla gelecek nesillere aktarıldığını değerlendirmekteyiz. Nitekim atasözlerinin günümüzde de yaygın olarak kullanılıyor oluşu, günümüz meselelerine hala çözüm buluyor olması atasözlerinin Zaza toplumunda aynı işlevi yerine getirdiğini ve bu sözlü geleneğin Zaza Dili ve Edebiyatı'nda hala güçlü bir edebi tür olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Derlenen atasözlerinde daha çok gündelik yaşamda rastlanılan sosyal ve psikolojik sorunlara fazlaca yer verildiğini değerlendirdik. Doğa-insan etkileşiminin fazla olduğu bu özlü sözlerde çevresel etkilerden fazlaca etkilendiğini gözlemledik.

Tez çalışmamızda benzer atasözlerini 30 konu başlığı altında tespit ederek bu konu başlıklarıyla ilgili özet bilgiler verdikten sonra alfabetik sıralamaya uyarak atasözlerini sıralanmıştır. Hemen hemen her konuda örneklenen atasözleri, Zazaların çevre kültürlerle etkisinde kaldığı tezde gözlemlenmiştir. Özellikle dini metinlerde Arap dilinin etkisi, manzum ve edebi değer taşıyan metinlerde Farsça'nın etkisinde olduğunu değerlendirilmiş olup bin yıllardır birlikte yaşadıkları Kurmanç ve Türk toplumlarıyla sürekli bir etkileşimde olduklarını bu kültürlerden çok şey aldıkları gözlemlenmiştir. Daha çok inanç ve coğrafya birlikteliğinden hareketle birçok temanın ortak kullanıldığını ve duygu ve düşüncelerin bir sorunu çözerken bu farklı milletlerin insanların ortak hareket ettiklerini örneklenen atasözlerinde değerlendirilmiştir.

Yukarıdaki değerlendirmelerden hareketle ne zaman söylendiği belli olmayan, söyleyen kişinin bilinmediği ve geçmiş tecrübelerden faydalanarak insanlara yol gösteren Zaza atasözleri, insan yaşamında, dilinde ve edebiyatında her zaman var olacağı gerçekliğinden hareketle her zaman Zaza dili ve edebiyatında da var olması dileğiye...

KAYNAKÇA

Acaroğlu, Türker, *Atasözleri*, Troya, Yay., İstanbul 2004.

Akay, Hasan, *İslam Terimleri Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul 2005.

Aksan, Doğan, *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Ankara 1983.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara 1995.

Aksoy, Ömer Asım , *Atasözleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1971.

Alay, Okan, *Bingöl Masalları (Tez çalışması)*, Bingöl Masalları, Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ 2005.

Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesindeki Atasözleri*, Kapı Yay., İstanbul 2009.

Altun, Mustafa, *“Türk Atasözleri Üzerine Sentaktik Bir İnceleme*, Akademik Yay., Ankara 2004.

Aslanoğlu, Osman , *Kolay Farsça*, Kent Yay., İstanbul 2008.

Ayyıldız, Zülfikar, *Gotinên Bapîrên Me*, Başkent Ankara Medya Grubu, Ankara 2013.

Ayyıldız, Zülfikar, *Vatenen Verenande Ma*, Başkent Ankara Medya Grubu, Ankara 2013.

Balı, Vedat, *Kürt Atasözleri*, Pele Sor Yay., İstanbul 2003.

Batır, Suat, *Açıklama ve Öykülerle Türk Atasözleri*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 2006.

Belgil, Vehbi, *Atasözlerimizin Özellikleri*, Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mayıs 1976.

- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yay., İstanbul 1999.
- Bukan, İbrahim, *Zazaca-Türkçe Atasözleri ve Özlü Sözler Qale Verinu O Qalla Reber*, Seresur Yay., Ankara 2011.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yay., Ankara 1996.
- Dağ, Burhannettin, *Bazı Zaza Atasözlerinin Kısa İzahı ve Diğer Milletlerin Atasözleriyle Karşılaştırması*, II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 04-06 Mayıs, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl 2012.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993.
- Dumont, Jean Poul, *Antik Dönemde Felsefe*, Dost Kitabevi Yay., İstanbul 1995.
- Elçin, Şükrü, *Halk Edebiyatı'na Giriş*, Akçağ Yay., İstanbul 1998.
- Emiroğlu, Kudret, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2003.
- Erdem, Ömer, *İbrahim Şinasi, Şair Evlenmesi "Durûb-u Emsâl-i Osmâniye"*, Morpa Yay., İstanbul 2003.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Yay., İstanbul 2010.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname* (neşir: Ehmedi Cevdet), İstanbul 1314.
- Gippert, J. "*Zazaca'nın Tarihsel Gelişimi*" Frankfurt University, Wiesbaden 1996.
- Gordon, Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.
- Görsel Yayınları Armağanı, *Özdeyişler ve Atasözleri*, İstanbul 1995.
- Grûba Xebate ya Vateyî, *Rastnuştışê Kirmanckî (Zazakî)*, Vate Yay., İstanbul 2012.
- Gülensoy, Tuncer, *Türk ve Kürt Deyim ve Atasözleri*, Ankara 1986.

- Gündüz, Deniz, *Kırmanca/ Zazaca Dil Dersleri*, Vate Yay., İstanbul 2009.
- Jacobson, C. M, *Rastnustena Zonê Ma* - Handbuch für die Rechtschreibung der Zaza-Sprache Verlag für Kultur und Wissenschaft, Bonn 1993.
- Karagöz, İsmail, *Diyanet Sözlüğü*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006.
- Keskin, Mesut, *Zur dialektalen Gliederung des Zazaki*, Almanya 2008.
- Ksenefon, *Anabasis(Onbinlerin Dönüşü)*, Sosyal Yay., Moskova 1951.
- Lerch, Peter I., *Forschungen über die Kurden und die Iranischen Nordchaldäer*, St. Petersburg 1857.
- Lezgin, Roşan, *Ferhengê Îdyomanê Kurdî (KIRMANCKÎ/ZAZAKÎ)*, Can Matbaacılık, İstanbul 2005.
- Lezgin, Roşan, *Gramera Kırdkî*, Roşna Yay., Diyarbakır 2013.
- Lynn Todd, Terry, “*A Grammar of Dimili*”, University of Michigan 1985.
- Mann, Oskar; Hadank, Karl, *Die Mundarten der Zâzâ, hauptsächlich aus Siverek und Kor.*, Leipzig 1932.
- Mann, Oscar, *Kurdish Persich Forschungen Mundarten Guran*, 1907.
- Malmısanij, *Kird, Kirmanj, Dimili ve Zaza Kürtleri*, Deng Yay., İstanbul 1996.
- Minorsky, V. F., *Kürtler , Notlar ve İzlenimler*, Petersburg 1915.
- Muhammed Macid Merduhi Ruhani, “*Tarih-i Meşahir-i Kurd, Umera ve Hanedenha*”, C. III., Tahran 1382.
- Müstansır, Mîr, *Kur’ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, İnkilâb Yay., İstanbul 1996.

Naz, Naci, *Açıklamalı Gerçek Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, X Yay., İstanbul 2008.

Nikitin, Bazil, *Kürtler*, Deng Yay., İstanbul 1978.

Nişanyan, Sevan, *Sözlerin Soyağacı*, Everest Yay. , İstanbul 2009.

Okumuş, Ömer, *Türkçe-Farsça Atasözleri ve Deyimler*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum 1989.

Oranski, I. M., *Tarih Işığı Altında İran Dilleri*, Moskova 1979.

Öncü, Mehmet, *Gotinen Peşyan, Enstitüya Kurdi*, Stenbol 1992.

Özdemir, Emin, *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2001.

Özşahin, Hilal, *Atasözleri, Deyimler ve Özdeyişler*, Ata Yay., Ankara 2004.

Özcan, Mesut, *Zazaca-Türkçe Sözlük*, Kaynak Yay., İstanbul 1997.

Özcan, Mesut, *Zaza (Dersim) Atasözleri*, Kaynak Yay., İstanbul 2004.

Pamukçu, Fahri, *Gıramere Zazaki*, Tij Yay., İstanbul 2001.

Pala, İskender, *Sözün Özünden Dünden Bugüne Atasözlerimiz*, Kapı Yay., İstanbul 1999.

Parlatır, İsmail, *Atasözleri*, Yargı Yay., Ankara 2008.

Paul, Ludwig, *“The Position of Zazaki Among West Iranian languages”*, University of Hamburg 1988.

Samir Muhammed, *Modern Arap Dilinde Atasözleri ve Deyimler Sıkça Kullanılan Kalıplar*, Cantaş Yay., İstanbul 2011.

- Şenol, Ahmet, *Halk Kültürü ve Etnoğrafya Terimleri Sözlüğü*, Özet Matbaacılık, Ankara 2013.
- Sevindirici, İbrahim, *Atasözleri Sözlüğü*, İtalik Yay., İstanbul 2003.
- Seyyar, Ali, *Ahlâk Terimleri*, Beta Yay., İstanbul 2003.
- Şerefxan, *Şerefnâme* (Çev. Celal Kabadayı), Yaba Yay., İstanbul 2007.
- Sinan, Ahmet Turan, *Milli Folklor Dergisi*, c. 7., Sayı: 51, İstanbul 2001.
- Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1981.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İslam Yay., İstanbul 2010.
- Turgut, Harun, *Zazaca Dilbilgisi*, Tij Yay., İstanbul 1997.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, Araştırma İnceleme Dizisi, MEB Yay., İstanbul 2001.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2014.
- Ünver, A.Suheyl, *Atasözleri*, Soroptimist Kulübü Yay., İzmir 1968.
- Yazıcı, Numan, *Arapça Atasözler ve Deyimler*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Yurtbaşı, Metin, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, MEB. Yay., Ankara 1996.
- Yüzbaşıoğlu, Nermin, *Açıklamalı Atasözlerimiz*, Serhat Yay., İstanbul 1997.
- Zeroq, Dilaver, *Deyimler ve Atasözler*, Enstitüya Kurdi, Stenbol 2003.

İNTERNET KAYNAKLARI

“*Etkili Sözcükler*”, [<http://download.ahmedhulusi.org/download/pdf/yazi/kitabullah.pdf>], Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2014.

TÜİK, “*Malatya Bölge Müdürlüğü'nden alınan verilere göre 2013 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçları*”, [<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>], Erişim Tarihi: 14 Mayıs 2014.

Abdulcelil Bilgin, “*Kuranda Geçmiş Bazı Kalıplaşmış İfadelerin Meallerdeki Karşılıkları İle İlgili Eleştirel Bir İnceleme*”, [[http://www.ilahiyat.konya.edu.tr/indir.php?b=4&dfa=0271203001325945031&dga=suilhdergi29__\(p143-170\)%20kaliplasmis%20Celil%20Bilgin.PDF](http://www.ilahiyat.konya.edu.tr/indir.php?b=4&dfa=0271203001325945031&dga=suilhdergi29__(p143-170)%20kaliplasmis%20Celil%20Bilgin.PDF)], Erişim Tarihi: 15 Haziran 2014.

UNESCO: “*Beynelmilel Lisanlar Senesi, Tehlikeli Diller Atlası*”, [<http://insanhaber.com/unutulan-diller-ve-engelliler-makale,151.html>], Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2014.

Roşan Lezgin, “*Modern Kırmıncıca (Zazaca) Edebiyatı*”, [www.zazaki.net/yazi/modern-kirmancca-zazaca-edebiyati-168.htm], Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2014.

“*Kuranda Kötü Alışkanlıklar*”: [<http://www.manevihayat.com/forum/konu/kuranda-kotu-aliskanlik-ile-igli-ayetler.2818/>], Erişim Tarihi: 15 Eylül 2014.

“*Muhammed'ül-emîn*” [<http://www.ilimrehberi.com/dini-ilimler/hz-muhammed-sav/696-hz-muhammede-elemin-lakabi-nicin-verilmistir.html>], Erişim Tarihi: 24 Eylül 2014.

“*Peygamber Efendimizin hayvan sevgisi*”: [<http://www.hayatınanlaminedir.com/hz-muhammedin-merhameti-ve-el-emin-sifati/>], Erişim Tarihi: 24 Eylül 2014.

TÜİK, [<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>], Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2014.

Canan Badem , [http://www.academia.edu/5676687/Zazaca_AtasozleriveDeyimler], Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2014.

Vate, Şewçila, Newepel, [www.zazaki.net/haber/kirmancca-zazaca-gazete-newepel-vate-sewçila813.htm], Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2014.